

SİYASAL KİMLİK ALGISININ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Melek Gizem ŞAHİN

**2021
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ali ASKER**

SİYASAL KİMLİK ALGISININ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Melek Gizem ŞAHİN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ali ASKER

KARABÜK

Şubat 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ/ PROBLEM.....	12
KAPSAM VE SINIRLILIK/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM	13
TÜRKİYE'DE SİYASAL KİMLİĞİN OLUŞUM SÜRECİ.....	13
1.1. Kimlik Kavramı, Siyasal Kimlik ve Bileşenleri.....	13
1.2. Türk Kimliğinin İnşası: Fikrî Akımlar ve Siyaset	16
1.3. Osmanlı Dönemi Anayasal Gelişmeler ve Kimlik.....	27
1.3.1. Tanzimat Dönemi	27
1.3.2. Islahat Fermanı Dönemi	30
1.3.3. 1876 Kanun-i Esasi	33
1.3.4. 1909 Anayasal Değişiklikleri	34
1.4. Anayasalar, Kimlik ve Siyaset	38
İKİNCİ BÖLÜM.....	43
SİYASAL KİMLİK PERSPEKTİFİNDEN TÜRK DIŞ POLİTİKASI	43
2.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası	43
2.2. İnönü Dönemi Türk Dış Politikası.....	51
2.3. Soğuk Savaş Dönemi Dış Politikası	54
2.4. Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası.....	59
2.5. AKP Dönemi Dış Politikasında Siyasal Kimlik	63
2.5.1. Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim.....	63

2.5.2. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri	66
2.5.3. Kurum ve Kuruluşlar.....	77
2.5.3.1. Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY).....	77
2.5.3.2. Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)	78
2.5.3.2.1. TİKA'nın Kuruluşu ve Yeniden Yapılandırılması	78
2.5.3.2.2. TİKA'nın Faaliyet Alanı	79
2.5.3.3. Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı	80
2.5.3.3.1. Başkanlığın Faaliyet Alanı	82
2.5.3.3.2. Türkiye Bursları	83
2.5.3.4. Maarif Vakfı.....	84
2.5.3.5. Yunus Emre Enstitüsü ve Kültür Merkezi.....	85
SONUÇ	88
KAYNAKÇA.....	92
ÖZGEÇMİŞ.....	106

TEZ ONAY SAYFASI

Melek Gizem ŞAHİN tarafından hazırlanan “SİYASAL KİMLİK ALGISININ TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ali ASKER

.....

Tez Danışmanı, Devletler Hukuku

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 29/12/2020

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (ÇKÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Melek Gizem ŞAHİN

İmza :

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tez çalışmamız süresince bilgi ve deneyimleriyle beni yönlendiren, her seferinde beni motive eden saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Ali ASKER'e teşekkürlerimi arz ederim.

Ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca yardım ve desteklerini eksik etmeyen değerli hocalarım ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Son olarak, anlayışlarını, maddi manevi desteklerini ve sevgilerini hiç esirgemeyen, hep yanımda olan eşime ve aileme sonsuz teşekkürler.

ÖZ

Kimlik, sosyal ve tarihsel bağlamda etkileşimlerin sonucu olarak “ben” ve “öteki” arasındaki farklılıkların yaratılmasıyla kurulan bir kavram olup kendilerini bu kimlikle özdeşleştiren bireyleri veya grupları etkilemektedir. Toplumsal Kimlik kavramıyla, bir iç grupta güçlü özdeşleşmeni, insanların grubun diğer üyeleriyle uyumlu hareket etmesini sağladığını öne sürülmektedir. Kimliğin inşası, bireysel ve sosyal dünyanın inşasında belirleyici faktörlerden biri olup siyasi sınırların belirlenmesi ve diğerleriyle temel farklılığının içselleştirilmesinde önemli rol oynayan bir süreçtir. Türk toplumunda kimlik oluşturma süreçleri her zaman belli bir siyasi değişim dinamiği işlevi görmüştür. Aslında kimlik olgusu etrafında şekillenen siyaset, Osmanlı'dan günümüze kadar siyasal ve genel olarak toplumsal yapı üzerinde her zaman belirleyici faktör olmuştur.

‘Siyasal Kimlik Algısının Türk Dış Politikasına Etkisi’nin incelendiği bu çalışmanın “Türkiye’de Siyasal Kimliğin oluşum Süreci” adlı birinci bölümünde; kimlik kavramı, siyasi kimlik ve bileşenleri, Türkiye’deki siyasi akımlar ve siyaset, Osmanlı dönemi anayasal gelişmeler, Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmelerin siyasi kimlik üzerinde etkisi gibi konular ele alınmıştır.

Çalışmanın “Siyasal Kimlik Perspektifinden Türk Dış Politikası” adlı ikinci bölümünde Atatürk döneminden başlayarak Türkiye’de dış politikanın gelişim süreci ve AK Parti dönemindeki siyasi kimlik olgusunun dış politika üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Ayrıca AK Parti hükümeti döneminde Türk dış politikasında kullanılan araç, kurum ve kuruluşlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik; Toplumsal Kimlik, Siyasal Kimlik; Dış Politika.

ABSTRACT

Identity is a concept established by the creation of differences between "I" and "other" as a result of interactions in social and historical contexts, and it affects individuals or groups who identify with this identity. With the concept of Social Identity, it is suggested that strong identification with an inner group enables people to act in harmony with other members of the group. The construction of identity is one of the determining factors in the construction of the individual and social world, and is a process that plays an important role in determining political boundaries and internalizing its fundamental difference with the other. Identity formation processes in Turkish society have always functioned as a certain dynamic of political change. In fact, politics shaped around the phenomenon of identity has always been a determining factor on the political and social structure in general from the Ottoman to the present day.

In the first chapter, entitled as “The Formation Process of Political Identity in Turkey”, of this study which examines the ‘Effect of Perception of Political Identity on Turkish Foreign Policy’, the concept of identity, political identity and its components, political movements and politics in Turkey, Ottoman-era constitutional developments, the impact of the constitutional developments in the Republican period on the political identity has been discussed. In the second chapter, named as "Turkish Foreign Policy from the Perspective of Political Identity", of the study, starting from the Ataturk era, the development process of foreign policy in Turkey and the effect of the political identity phenomenon in the AK Party period on foreign policy have been examined. In addition, the tools, institutions and organizations used in Turkish foreign policy during the AK Party government period have been discussed.

Keywords: Identity; Social Identity, Political Identity; Foreign policy.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Siyasal Kimlik Algısının Türk Dış Politikasına Etkisi
Tezin Yazarı	Melek Gizem ŞAHİN
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	29/12/2020
Tezin Alanı	Uluslararası İlişkiler
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	106
Anahtar Kelimeler	Kimlik, Toplumsal Kimlik, Siyasal Kimlik, Dış Politika

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of theThesis	The Effect of Perception of Political Identity on Turkish Foreign Policy
Author of theThesis	Melek Gizem ŞAHİN
Advisor of theThesis	Assoc. Prof. Dr. Ali ASKER
Status of theThesis	Master's Degree
Date of theThesis	29/12/2020
Field of theThesis	International Relations
Place of theThesis	KBU/LEE
Total PageNumber	106
Keywords	Identity, Social Identity, Political Identity, Foreign Policy.

KISALTMALAR

AK Parti:	Adalet ve Kalkınma Partisi
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
TDK:	Türk Dil Kurumu
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
CHP:	Cumhuriyetçi Halk Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
AT:	Avrupa Topluluğu
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
EİÖ:	Ekonomik İş birliği Örgütü
KEİÖ:	Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü
AB:	Avrupa Birliği
TİKA:	Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
YEE:	Yunus Emre Enstitüsü
KDK:	Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Dış politikada siyasi karar alma süreçlerini etkileyen unsurlardan biri siyasi kimlik meselesidir. Siyasi liderlerin düşünsel tercihleri, kuşkusuz ki aldıkları kararlarda bu veya diğer derecede etkisini göstermektedir. Ayrıca, karar alıcıların içinde bulundukları dönemin toplumsal düşünce yapısı, hâkim siyasi akımların gücü, diplomatik ve siyasi ilişkilerin sürdürüldüğü devletin veya devletler birliğinin politik tercihleri gibi faktörler karar alma süreçlerinde etkili olmaktadır. Bu anlamda, siyasi kimlik algısı dış politika stratejilerinin belirlenmesi ve uygulanması süreçlerinde etkilidir. Osmanlı'da Tanzimat sonrası meydana gelen değişik siyasi akımlar ve ideolojiler Cumhuriyetin kuruluşu ve devamında farklı düzeylerde seyrederken, tesiri itibarıyla farklı şekilde etkisini göstermiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı; siyasi kimlik algısının, siyasi akım ve ideolojilerin Türk dış politikası üzerindeki etkisini bilimsel bulgu ve araştırmalar kapsamında irdelemek, alan literatürüne katkıda bulunmaktır. Siyasi kimlik algısı, siyasi akım ve ideolojiler siyasal hayatın doğal akışı çerçevesinde her zaman varlığını sürdürecektir önemli unsurlardır. Bu bağlamda, tez çalışmamızın bilimsel önemi haiz bir konu içerdiğini söyleyebiliriz.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın oluşturulması sırasında kimlik, siyasal kimlik, siyasal akımlar, ideolojiler, siyasi tarih, siyasal sistem, anayasal süreçler ve dış politika analizi gibi konulara ait kitap, makale, rapor, tez, mevzuat ve internet kaynakları okunmuş, analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmamız tarama-inceleme yöntemi tercih edilerek sürdürülmüştür.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ/ PROBLEM

Çalışmamızın hipotezi şu şekilde kurulmuştur: Türkiye Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren dış politikadaki karar alma ve uygulama süreçlerinde siyasi kimlik, akım ve ideolojiler her zaman bu veya diğer ölçüde etkisini göstermiştir. Fakat bu süreçlerde liderlerin ve hâkim partilerin tercih ettikleri ideoloji ne olursa olsun, kısmen etkilenmelerin yanında cumhuriyetçi, laik siyasi rejim ve Batı eksenli dış politika önceliği her zaman korumuştur.

KAPSAM VE SINIRLILIK/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tez çalışması; Tanzimat'tan günümüze kadar süreçte siyasi kimlik algısı, siyasi akımlar eşliğinde dış politikanın gelişim süreçlerini kapsamaktadır. Bu süreçte siyasi akımlar gerek içerik gerekse kronolojik bakımdan birbiriyle etkileşim ve rekabet ortamında geliştiği için süreçlerin dönemler bağlamında etkilerini belirlemek çalışmanın kapsamıyla ilgili ortaya çıkan güçlüklerdendir. Anayasa yapımı, anayasal sistemler ve bu bağlamda kimlik algısı konusu alan literatüründe az çalışılmış bir konu olması; tez çalışmamızda karşılaştığımız bir diğer güçlüktür.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİYASAL KİMLİĞİN OLUŞUM SÜRECİ

1.1. Kimlik Kavramı, Siyasal Kimlik ve Bileşenleri

Kimlik kavramı aslında bireyin kim olduğunu bilme ve başkalarına karşı tanımlama zaruretinden ileri gelmiş olup, sosyal ve kültürel arka planları da dikkate alındığında derin içeriğe sahip bir kavramdır. Kimlik kavramı kişinin “ben kimim” sorusuna cevap verirken bir yandan da kim olmadığını da ortaya koymaktadır. Bu yüzden kimlik kavramının tanımı oldukça güçtür. Keza, ırk, din, dil ve kültür kimlik tanımlamasının temel unsurları olsa da yegâne belirleyicileri değildir.¹ Kimlik öncelikle, kişinin kendini nasıl tanımladığı, nasıl algıladığı, hangi bütünün parçası olduğu ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Kimlik tanımlamasında kişinin, kendisini diğer kişi veya gruplar arasında nereye konumlandığı önemlidir.² Bir insanda kişiliğin oluşmasında içinde bulunduğu sosyal ortam, din, kültür, aile, sosyal gruplar vb. birçok faktör etkilidir. Bunun yanı sıra kişinin toplumsal konumu ve mensup olduğu değişik gruplar içindeki konu ve rolleri de onun kimliğini belirlemektedir.³ 1950’lerde kimlik kavramı daha çok dini ve milli aidiyetler üzerinden ele alınmıştır. Kavramın 1970’lerde daha da popülerleştiği ve ilk kez bireysel ve psikolojik temelde kimlik kavramı Erik Erikson tarafından ele alındığı bilinmektedir.⁴ Erinson’a göre kimlik, biyolojik özellikler, kişisel ihtiyaçlar ve bireyin içinde yaşadığı kültüre göre şekillenir ve çok boyutlu olarak incelenmesi gereken bir kavramdır.⁵

Kimlik kavramını çok boyutlu olarak inceleyen bir diğer isim Adam Smith ise; kimlikleri iki boyutta incelemektedir: bireysel ve kolektif kimlikler. Bireysel kimlikler, zamana ve koşullara göre önemi ve durumu değişebilen kimliklerdir. Örneğin; cinsel kimlik, siyasi kimlik, sanatsal kimlik vb. Kolektif kimlikler ise çoğu zaman etnik ve

¹ Burcu Gökçe, “1960-1980 Arası Türkiye’deki Siyasi Partilerin Kimlik Sorunları”, *International Social Sciences Studies Journal*, Cilt:5 Sayı: 40, 2019 (ss.4134-4146), 4135.

² Vahap Göksu, “Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8 Sayı:2, 2013 (ss. 69-93), 71.

³ Adem Doğan-Hasan Batar, “Siyasal Kimlik, Hayat Tarzı ve Siyasal Tercih: Malatya Seçmeni Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: 22 Sayı:2, Kasım 2019 (ss. 931-949), 932.

⁴ Eylem Özdemir, “Kimlik Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar”, *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 32, Güz 2010 (ss. 9-29), 12-13.

⁵ Hatice Akova, “Erikson’un Kimlik Anlayışı”, Bkz: <http://haticeakova.com/eriksonun-kimlik-anlayisi.htm>.

milli bağlara vurgu yapar ve bu yüzden daha kapsayıcıdır. Ulusal kimlik ve etnik kimlikler birer kolektif kimliktir. Bu kimliklerin temelinde farklılaşma eğilimi yatmaktadır.⁶ Birey ve toplum arasındaki bağlantı, toplumun bireylerden oluşmuş olduğu dikkate alındığında her iki kimlik türü arasında doğal bir ilişkinin olduğu söylenilebilir. Keza bireysel kimliğin oluşumunda bireyin içinde bulunduğu toplumun ulusal, ekonomik, kültürel değerleri ve davranış kalıpları, ayrıca kolektif semboller önemli rol oynamaktadır. Bunlar, bireyleri birbirinden farklı kılan yapay bir kimlik oluşumunu teşvik ederken toplumun kurumsal yapısını ve bireysel kimliği zamanla şekillendirerek değişime uğratabilir.⁷ Tajfel'e göre, sosyal kimlik bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da gruplara üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır.⁸ Sosyal kimlik ele alındığı zaman "mensubiyet" ve "aidiyet" kavramlarını anlama gerekliliği getirmektedir. Sosyal kimliğin inşa süreci bu iki kavramın varlığına dayanarak gerçekleşmektedir.⁹

Etnik kimlik, doğum ile beraberinde getirdikleri soy bağı, ortak bir tarihi geçmiş, ortak dil ve kültürel özellikler çatısı altında bir araya gelen bireylerin, önceden belirlenmiş biçimde edindikleri kimliği ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Birey, kişisel kimliklerini oluştururken din, dil, ırk, sınıf, etnik köken ve millet gibi belirli birtakım grupların özelliklerini paylaşmaktadır. Bu özellikler, bireye özne ve kimlik anlayışı oluşturmada yardımcı olmaktadır.¹¹ Böylece etnik kimlik dediğimiz düşünce bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Etnik kimlik, bir topluluğun bireylerine kendilerini başka topluluk bireylerinden farklı özellikleri olduğu bilinci ile birlikte bir de aidiyet duygusu aşlamaktadır.¹² Etnik kimlik de politik eğilimler, dini eğilimler gibi kişinin subjektif tanımlamalarından biridir.

⁶ Yakup Şahin, "Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt: 1 Sayı:1, 2013 (ss. 32-55), 45.

⁷ Muhittin Aşkın, "Giydirilmiş Kimlikler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 2, 2007 (ss. 213-220), s. 216.

⁸ Henri Tajfel, *Social identity and intergroup relations*, Cambridge University Press Cambridge: 1982, p. 2; Aktaran: Elvan Aydemir Dadak, Nilüfer Özcan Demir, "Sosyal Kimlik Kuramı Bağlamında Bireylerin Kimlik Tanımlamaları: Kocaeli Kafkas Kültür Derneği Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran 2020 (ss. 11-23), s. 12.

⁹ Dadak-Demir, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁰ Mehmet Yanmış, Bayram Kahraman, "Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:8 Sayı:2, 2013 (ss. 117-153), s. 122.

¹¹ Jorge Larraín, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Modernite ve Üçüncü Dünya Gerçeği* (çev. Neşe Nur Domaniç), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 212.

¹² Tuğba Erdem, "Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnisite", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:19 Sayı:1, Yaz 2019 (ss. 27-36), s. 29.

Siyasal kimlik, bireylerin siyasi aktörlerce bir siyasi topluluğun üyeleri olarak tanındığını belirten “ortak bir etiket” olarak algılanmaktadır. Çünkü siyaset üzerinden bir kimlik sahibi olmak, modern dünyada insanların önemli uğraşlarından biri haline gelmiştir.¹³ Bu bağlamda siyasi kimlik, bireylerin kendilerini bir topluluğun veya bir gurubun üyesi olarak sınıflandırmasıyla ilişkilendirilmektedir.¹⁴ Siyasi kimlik, şimdilerde sınıf kavramının yerine kullanılırken ondan farklı olarak daha kapsamlı, değişebilir ve daha etkili bir güce sahip önemli bir kavram işlevini görmektedir.¹⁵

Siyasal kimlik, başta toplumsal ve siyasi kültür olmak üzere birçok uluslararası kültürel hareketlerden etkilenmektedir. Siyasi kimliğin oluşum sürecine baktığımızda ülkenin rejim ve devlet boyutunun önemli bir yer teşkil ettiği açıkça görülmektedir.¹⁶ Bu nedenle kitlesel bir olayın sonucu olan siyasi kimliklerin oluşumunda bireyin iç dünyasındaki dinamiklerin yanı sıra, sosyal ve kültürel yaşamın da belirleyici fonksiyonları bulunmaktadır. Bireysel anlamda elde edilen kazanımlar bireyi dışa karşı konumlandırmadaki biçimi kadar, bireyin sosyal yaşamı üzerinde hâkim olan birtakım olgularda siyasi kimlik oluşum sürecinde etkilidir. Farklı bir bakış açısıyla düşünülecek olursa kimlik, bir taraftan bireyin kendini ifade biçimi diğer taraftan ise baskın olan bazı güçler tarafından dayatılan bir olgudur. Bireyin hangi toplulukta olursa olsun, hayatında egemen olan yasalar ve din bireyin sosyal yaşamında, aile, okul ve arkadaşlık ilişkilerinde siyasi kültürün tahakkümü kimlikler üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.¹⁷

Siyasal kimlik, kişinin siyasi konular ile alakalı hissiyatı, kişilik özellikleri ve mevcut siyasi ve toplumsal realite ile yakından ilgilidir. Bu sebeple, siyasi kimliği sadece siyasi bir yapının taraftarı olma şeklinde açıklamak doğru değildir. Siyasi kimliği bu anlamın dışına çıkan bir yaklaşımla ele almak gerekmektedir. Böylece siyasi yanlılık dışında dil, din, ırk, cinsiyet, toplumsal sınıf ya da yaş vb. grup üyelikleri, kişilik özellikleri, sahip olunan toplumsal ve siyasi değerler ve prensipler ile mevcut toplumsal ve siyasi bağlam, siyasi kimliğin ilerlemesinde önemli rol

---

¹³ Doğan-Batar, *a.g.e.*, s. 933.

¹⁴ Göksu, *a.g.e.*, s.74.

¹⁵ Hakan Gürses, “Kimlik Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin*, (Der: Tanıl Bora), Birikim Yayınları, İstanbul 2000, s. 221.

¹⁶ Doğan-Batar, *a.g.e.*, s. 934.

¹⁷ Doğan-Batar, *a.g.e.*, s. 935.

oynayacaktır.¹⁸ Toplumsal kimlikler, siyasi yanlılık ve ideoloji ile kişilik nitelikleri ve değerlerin siyasi kimliğini nasıl etkileyecekleri hususunda mevcut toplumsal ve siyasal bağlamın uzun ve kısa zamanlı etki etmelerine bağlıdır. Bağlamın uzun zamanlı bir şekilde etki etmesi, ülkenin seçim sistemi ve bu seçim sisteminin yürümesi için ihtiyacı olan yasal düzenlemelerle öteden beri aynı biçimde devam eden siyasal geleneklerdir. Bunun dışında kişinin ailesi, aile ortamı, arkadaşları ve arkadaş çevresi ile hem görsel hem de yazılı medyadan bilgi edinilir. Edinilen bilgiler toplumda yer alan farklı grupların siyasi görüş ve tercihlerini kapsar ve aynı zamanda onların grup kimliklerini bağlam çerçevesinde çarpıcı bir hale getirir.¹⁹ Siyasi partilerin, iktidara gelmesi sonrasında kendilerini desteklemiş seçmen gruplarına çeşitli yollar ile ayrıcalıklı işlemler gerçekleştirerek bu seçmenlere haksız yere yarar sağlamalarına "Siyasal Kayırmacılık" denilmektedir. Kısacası, siyasal kayırmacılıkta siyasi partiler siyasal yandaşlarını seçim zamanında gördükleri yardımları nedeniyle bir anlamda ödüllendirmektedir. Siyasal kayırmacılık, "Siyasal Yandaşlık" ya da "Partizanlık" olarak da isimlendirilebilir. Siyasal yandaşlık bürokrasinin bütün seviyelerinde kamu kaynaklarının israf edilmesine sebep olmaktadır. *"Aşırı partizanlık, özellikle mahalli kamu hizmetlerini yürüten hizmet birimlerinde yaygın durum arz etmektedir. Siyaset bilimi terminolojisinde siyasetçilerin kendi partililerini kayırmalarına ve onları kollamalarına "Siyasal Kollamacılık" veya "Kollamacı Siyaset" adı da verilmektedir. Kollamacılık, kısaca bir siyasal partinin ya da onun üyesi bir siyasetçinin, partili kimseleri, kollaması ve gözetmesi demektir. Günümüzde siyasal kayırmacılık veya siyasal kollamacılık birçok ülkede yaygınlık göstermektedir."*²⁰ Siyasi partiler, iktidarın kazanılması sonrasında kamu kurum ve kuruluşlarındaki mevcut kadroları açarak veya yeni kadrolar tahsis ederek kendi partililerinin istihdamını sağlamak eğiliminde bulunmaktadır.

1.2. Türk Kimliğinin İnşası: Fikrî Akımlar ve Siyaset

Avrupa'da gelişen düşünce akımlarının etkisi Osmanlı üzerinde de hissedilmeye başlamıştır. Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin etkisiyle yaşanan

¹⁸ Melinda Sue Jackson, "Identity Matters: Political Identity Construction and The Process of Identity Influence", *Unpublished doctoral dissertation University of Minnesot.*, 2005, s. 107-108.

¹⁹ Özgür Güldü, "Üniversite Öğrencilerinde Siyasal Kimlik", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 4-15.

²⁰ Coşkun Can Aktan, *Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri*, 2. Baskı, Hak-İş Yayınları, Ankara 2018, s. 82.

değişimler Osmanlı'nın geri kalmışlığı sorunsalı tartışılmaya başlamış, imparatorluğun çözülmeyle karşı karşıya kaldığı bir ortamda kurtuluş yolları aranmaya başlanmıştır. 1787-1792'de Kırım'ı geri almak uğruna Rusya ile girdiği savaşta Osmanlı'nın yenilmesi ve yaşı Anlaşmasının imzalanmasının ardından imparatorluk resmen yıkılış sürecine girmiştir. Bu yıkılışa çare aramak devri Tanzimat'la canlandırılmak istenmişse de başarı sağlanamamıştır. Tam tersi, bu dönemde Osmanlı'ya yönelik dış müdahaleler büyük hız kazanmıştır.²¹

Şunu da belirtelim ki Osmanlı'nın 18. yüzyılda girdiği savaşların hemen hepsi onun aleyhine sonuçlanmış, ordu disiplini bozulmuş, devlet adamları ve padişahın otoritesi ise bundan olumsuz etkilenmiştir.²²

19. yüzyıldan itibaren meydana gelen siyasi akımlar dönemin tarihi, siyasi ve sosyal şartları doğrultusunda doğup gelişmiştir. Bu akımlar birbirinden salt bir şekilde ayrılmış akımlar olmayıp yerine göre ideolojik parçaları belli ölçüde birbiriyle örtüşmüştür. Tanzimattan Cumhuriyete kadar devam eden düşünce akımları içinde Osmanlıcılık ve Türkçülük iki büyük akım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında, Batıcılık ve İslamcılık gibi akımların da olduğunu söylemek gerekir. Öncelikle son iki akıma kısaca değindikten sonra Osmanlıcılık ve Türkçülüğün gelişim seyri ve etkisi üzerinde duracağız.

Batıcılık düşüncesi Osmanlı devletinin Avrupa devletleri karşısında pek çok yönden geri kalmasıyla gündeme gelmiştir bu düşüncenin temelinde devletin yeniden ayağa kalkması adına her açıdan batıya benzemek gerektiği düşünülmüştür bunun yanı sıra batının ilim teknik ve sanayisinin alınması gerektiğini fakat batı adet, ahlak anlayışı ve hayat tarzını kültürel bir değişim olarak kabul edilmeyeceğini düşünenler de vardı. Dönemin batıcılık fikrini savunanlardan Abdullah Cevdet ve Kılıçzade hakkı beyle içtihat dergisinde çıkan yazıları üzerinden okuyucularla paylaşıyorlardı.²³ Batıcılık düşüncesi Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlıktan kurtararak gelişme yoluna girmek bakımından en fazla savunulan fikrî akımdır. 18. yüzyılda etkin olmaya başlayan bu düşünceye göre Batı dışında kalan toplumların Batıdaki gelişmişlik

---

²¹ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 180.

²² Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri- XVIII. ve XIX. Asırlarda*, Ankara 1985, s. 5.

²³ Cenk Demir, *a.g.e.* s. 46.

düzeyine erişebilmeleri için gerçekleştirilen siyasal, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek için kullanılmıştır.²⁴

İslamcılık veya İttihad-ı İslam düşüncesi Osmanlı fikir hayatında sultan Abdülaziz döneminde ortaya çıkmış fakat ikinci Abdülhamit döneminde etkili olmuştur. Bu düşünce akımının temelinde dünyada yaşayan Müslümanların bir araya getirilmesi yani İslam birliğini kurmak gibi bir fikir ve eylem ifade etmektedir. İslamcılık düşüncesi Osmanlıcılık fikrinin zayıflamasıyla birlikte etkinlik kazanmıştır. 2. Abdülhamid'in çabasıyla bu anlayış fikirden eyleme dönüşmüş, saraydan toplum hayatına eğitimden dış politikaya kadar pek çok alanda kendine yer edinmiştir. Bu düşünceyi savunanlara göre Osmanlı devletinin gerilemesinin nedeni şariat esaslarında uzaklaşılmasından kaynaklanmaktadır. Fakat, Osmanlıcılık akımı zamanla etkisini kaybetmiştir.²⁵

1789 Fransız Devriminin etkileri dönemin büyük imparatorlukları üzerinde olumsuz etkisini hissettirmeye, çağdaş anlamda millet tanımına giren halkların yaşadıkları topraklar üzerinde kendi devletlerini kurmaya ilişkin faaliyetlere yöneltmiş bulunuyordu. Bu gelişmeler imparatorluk yapılarını milli devletlere ayrışma tehdidiyle karşı karşıya koymuştur. İşte 19. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan ve farklı unsurları Osmanlı kimliği altında bir araya getirmeği öngören siyasi düşünce olarak Osmanlıcılık akımı bu tehdidi önlemeye yönelik bir fikî akım olarak ortaya çıkmıştır.²⁶

19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak milliyetçilik akımından en çok etkilenen devlet Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Fransız Devriminin hemen ardından Osmanlı sınırları içinde ulus bilincini kapsayacak doğrultuda birçok ayaklanma yaşanmıştır. Bu isyanların devrimin hemen ardından ortaya çıkması bu toplumlarda zaten ihtilal öncesinde ulus bilincinin belli düzeyde olduğunu göstermektedir. Balkanlarda yaşayan Osmanlı tebaasının bu bilinci aslında çok eskiye, hatta Osmanlı egemenliğinin başlangıç dönemlerine kadar uzamaktadır.²⁷

Milli ve kültürel kimliklerinin farkında olan Balkan topluluklarının Avrupa ile irtibatı bu topluluklar arasında ulus bilincinin güçlenmesi bakımından etkili olmuştur. Avrupalıların açtıkları okullar, misyoner ve papalık görevlilerinin Osmanlı

²⁴ Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *TDVİA*, Cilt:5, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013, s.148.

²⁵ Akçura, *a.g.e.*, s 7.

²⁶ Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik>.

²⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 59.

coğrafyasında sürdürdükleri propaganda faaliyetleri, ilerleyen dönemlerde Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin Batılı diplomatlarla diyalog içine girmeleri, yine gayrimüslim tebaanın Batı ile 18. yüzyıldan itibaren kurmuş olduğu ticari ilişkiler ve bu sayede zenginleşerek güç kazanmaları vd. faktörler Osmanlı toplumundaki ayrışmanın daha da derinleşmesine ivme kazandırmıştır.²⁸

Büyük devletlerin Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlere yönelik himaye ve destek politikalarının temelinde ayrıcalıklı güçleri desteklemek, ayrışma ve bölünmeyi derinleştirmek ve imparatorluğun yıkılışını hızlandırma niyeti yatıyordu. Bu bağlamda Rusya Ortodoksları,²⁹ Fransa, İtalya ve Avusturya Katolikleri, İngiltere ve Amerika da Protestanların haklarını gündeme getirerek Osmanlı üzerinde baskı politikalarını devam ettirmişlerdi.³⁰

“Tüm bu büyük devletler, çeşitli Hristiyan mezhepleri arasında, pek şuurlu olarak veya dolaylı ve dolaysız biçimde, düzensizlik yaratıyor; onları hatta ihtilâla körüklüyorlardı. Bu durum onlara, Hristiyan azınlıkların sorunlarıyla ilgiliymiş gibi görünerek, Osmanlı İmparatorluğunun içişlerine karışmak fırsatını veriyordu; oysaki gerçekte, büyük devletler, bu İmparatorlukta etki sağlamak için veya ‘Avrupa'nın hasta adamı’ ölünce onun mirasına konmak için birbirleriyle yarış ediyorlardı. .... Büyük devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun içişlerine sık sık yaptıkları müdahaleler, o İmparatorlukta düzensizlik yaratan güçlere, kötülüklerine bugün hâlâ katlanmak zorunda kaldığımız ihtilâl ve terörizme büyük ölçüde katkıda bulunuyordu.”

Böyle bir durumda Osmanlı İmparatorluğunu dağılmaktan kurtarmak, gayrimüslimleri bir arada tutacak ortak bir paydanın oluşturulması son derece önemliydi. Bu payda Osmanlı *Osmanlılık* veya Osmanlıcılık veya İttihad-ı Anasır kavramıyla ifade edilen yeni bir akımdan ibaretti. Bu kavram altında istenen şey yeni anlamda bir Osmanlı oluşturmaktı. Bu düşünceyle birlikte ırk, din ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin hak ve ödevler konusunda eşit bir konuma getirilecekti. Böylece ortak bir vatan kavramı etrafında toplanmış bir Osmanlı ulusu meydana gelecekti bu

²⁸ Fethullah Güner, “Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak “Osmanlıcılık” Hareketi”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008, s. 9-11.

²⁹ Panslavizmle ilgili bkz: Ali Asker, Özel Özcan Merve Suna, “Panslavizmin Çarlık Rusyası’nın ve Sovyetler Birliği’nin Balkan Politikaları Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih (Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi)*, Sayı: 17, Terazi Yayıncılık, 2016 [Basım tarihi ve yeri: 28 Nisan 2017, Ankara], (ss. 17- 46).

³⁰ Salahi R. Sonyel, “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten*, Cilt: XLIX Sayı: 195, Ankara 1986, s. 652. [Elektronik format: <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1885/tur.>]

oluşumun sonucunda ortaya çıkacak olan ulus devlet kimliğinin tek amacı devleti yaşatmak, parçalamadan kurtarmak ve var olan sınırları korumaktır.³¹

Bu fikrin ortaya çıkışı 2. Mahmut dönemine kadar uzanmaktaydı. II. Mahmud'un yabancı sefirlere söylediği *"Ben tebaanın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Mûsevî'sini havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur"* şeklindeki sözleri Osmanlıcılık kavramının temel ilkesini teşkil etmektedir.³² Sultan Abdülmecit döneminde geliştirilen bu düşünce devlet içerisinde hâkim görüş haline gelmiştir fakat Balkan Savaşlarının ardından Osmanlıcılık önemini kaybetmiştir.³³

Osmanlıcılık, eski sistemin değiştirilerek yenisini kurmayı öngören Tanzimat projesinin bir toplum modeli olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, *"Sâdık Rifat Paşa'nın 'hubb-ı vatan ve millet ve celb-i te'lif-i kulûb'; Mustafa Reşid Paşa'nın, 'Din ve mezhep farkı tebaanın ancak şahıslarına müteallik bir iştir'; Fuad Paşa'nın 'devletin ve ülkenin herkesin eşitliğine dayandırılan birliği' ve Âlî Paşa'nın 'tebaanın din ve mezhepten başka hususlarda birbirleriyle kaynaştırılması' gibi ifadelerle izaha çalıştığı yeni anlayış, dönemin metinlerinde de zaman zaman Osmanlıcılık kavramını tarif eder bir tarzda 'imtizâc-ı akvâm ve ittihâd-ı anâsır' olarak geçmiştir."*³⁴

Osmanlıcılık, Padişahın siyasi idaresi altında ve devletin sınırları dahilinde yaşayan milletlerin, din ve ırk farkı gözetilmeksizin eşit haklara sahip olarak idari, dini ve hukuki haklardan yararlanmasıdır. Bir başka deyişle Osmanlıcılık düşüncesiyle, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında etnik kimliklerin önemsenmeden eşit hakları içeren bir uyrukluluk anlayışı vücuda getirilmeye çalışılmıştır.³⁵

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Osmanlıcılık akımının intişar bulduğu dönem Tanzimat dönemidir. Tanzimat fermanının ilanı gerek Müslümanlar gerekse

³¹ Cenk Demir, "XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Siyasal Gelişmeler", İçinde: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, (Editör Nurgün Koç), Cilt:1, İdeal Kültür Yayıncılık İstanbul 2019 (ss. 19-50), s 44.

³² Azmi Özcan, "Osmanlıcılık," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik>.

³³ Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, 3.Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 6.

³⁴ Azmi Özcan, "Osmanlıcılık," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik>.

³⁵ Salâhi R. Sonyel, *Minorities And The Destruction Of The Ottoman Empire*, Ankara 1993, s. 152; Engin Deniz Akarlı, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki Nüfusunun Dini ve Irki Birleşimi" *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 59, Ağustos 1972, s. 17; Naklen: Şerif Demir, "Osmanlıcılık Düşüncesinin Doğuşu ve Uygulanışı (1839-1871) (Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Politikasındaki Değişiklikler)" Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Van 1999, s. 30.

gayrimüslimler tarafından bazı tepkilere yol açmıştır. Gayrimüslimlere tanınan haklar ve bu sayede onların millet-i hâkime olarak nitelendirilen Müslümanlarla aynı seviyeye gelmesi Müslümanları memnun etmezken, Ortodoks kilisesinin protokoldeki önceliğine son verirken eğitim, idare ve hukuk alanında yapılan düzenlemeler sonucunda kilisenin güç kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca, Ortodoks toplulukta millet bilincinin meydana gelmesi kilisenin milliyet temelinde bölünmesine yol açmıştır.³⁶ Buna karşılık Tanzimat hareketi Batı kamuoyu tarafından son derece olumlu karşılanmıştır. Özellikle Fransız basınında fermanı övücü ifadelerle geniş yer verilmiştir.³⁷ Tanzimat Fermanıyla kesinlik kazanmayan sorunların çözümü için çıkarılan Islahat Fermanı da yine eşitlik vurgusu yaparak yeni düzenlemelerle devlete tebaa ve reaya olmak şeklinde var olan Osmanlıcılık eşitlik ilkesine dayalı Osmanlıcılığa dönüşmüştür.³⁸ Fikrî akımın gelişimi açısından vurgulanması gereken önemli bir husus ise bu dönemde Yeni Osmanlıcılık cereyanının ortaya çıkışı olmuştur.

Yeni Osmanlılar Derneği 1865’te kurulmuştur. Bu kesim Aydınlanma Çağı’nın düşüncelerini kullanırken İslam ve modernleşme arasında sentez kurmaya çalışmışlardır. Anayasal monarşiyi kurmayı hedeflemiş bu aydınlar reformların laik niteliğine karşı çıkarken anayasallaşma ve Osmanlıcılığı talep etmişlerdi. Bu grubun liderlerinden bir Namık Kemal’dir. II. Abdülhamid 1876’a ilan ettiği anayasayı 1877’de yürürlükten kaldırmıştır.³⁹

Yeni Osmanlılar akımı ayan, esnaf ve halkı temsil etmemiştir. Onlara göre mutlakiyetçi bir yönetim ancak ulema, ordu ve bürokrasi dayanışması sayesinde çökertilebilecektir.⁴⁰ Namık Kemal “Osmanlı milliyetçiliğini” yaratan adam olarak tanımlanmaktadır. Niyazi Berkes’e göre Namık Kemal Osmanlı’da ilk kez “Menderes Modeli Batıcılığa” karşı gelen ve buna karşı milliyetçilik şuuru yaratmaya çalışan ilk kişi olarak tanımlar. Keza o 1838’de İngiltere ile imzalanan Ticaret Antlaşmasını ciddi şekilde eleştirmiştir. Namık Kemal’in “Batı uygarlığındaki biz” açısından iki kavram özellikle önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi “hürriyet”, ikincisi aydınlanma idi. Bu iki kavram sonradan “Kanun-ı Esasi” ve “maarif” kavramlarına dönüşmüştür.

---

³⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 32-37.

³⁷ Demir, *a.g.e.*, s. 37-38.

³⁸ Demir, *a.g.e.*, s. 40.

³⁹ Kemal Karpaz, *Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System*. The Princeton University Press, Princeton 1959, p. 12-13. Naklen: Çağla Gül Yesevi, *Türk Milliyetçiliği: Doğuşu, Yükselişi ve Siyasal Yansımaları*, Kripto Yayınları, Ankara 2018, s. 98.

⁴⁰ Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk, Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 170.

Dolayısıyla, millet ancak anayasa ve eğitim sayesinde uygarlık seviyesine ulaşabilecektir. Namık Kemal Osmanlı Devleti'nin bekası için saltanat ve hilafeti esas olarak, onların altında fıkıh ve dini temel olarak görmüş, bunları Osmanlı bireyciliğinin kaynağı olarak değerlendirmiştir.⁴¹

Ali Suavi ise defalarca “Türk” kavramını kullanmış, Orta Asya'daki Türkleri “kardeş” olarak nitelendirmiştir. Ali Suavi'ye göre Türk dili Osmanlı okullarının tek dili olarak kabul edilecektir. Bu yönüyle Ali Suavi, ilk “Türkçü” olarak kabul edilmektedir. Onun Türkolojiye olan merakı Avrupalı Türkologlarını tanımasıyla gerçekleşmiştir. Ali Suavi'ye göre Osmanlı dili yoktur ve Türk dili vardır. Türk dili tüm dillerden üstündür ve dünyanın en mükemmel dilidir.⁴² Yeni Osmanlılardan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa “vatan”, “hürriyet”, “vatana dayalı hürriyet” düşünceleri üzerinde çalışırken, Namık Kemal Tanzimat'ı çok ağır bir şekilde eleştirmiş, Batılılaşmayı Türk milli kimliği için tehdit olarak görmüş, hatta bu kimliğin tasfiyesine neden olacağını ifade etmiştir. Namık Kemal'e göre “vatan” dil, çıkar, düşünce ortaklığı demektir, bu kavram aynı zamanda insanların birbirilerine karşı duyarlı olmalarıyla açıklanabilecek bir kavramdır. Şinasi ve Ziya Paşa ile birlikte o da arı, temiz bir Türk dilini savunmuştur.⁴³

Yeni Osmanlıların ardından hürriyetçi düşünceleri savunan Jön Türklere göre Kanun-i Esasi ilanı ile da serbest seçimlere gitmek, ülkenin geleceğini meclise teslim etmektir. Jön Türk hareketi, Osmanlı tarihinin son kesitinin en önemli sosyal ve siyasal hareketidir. Hareket, kuruluş ve sonuçları arasında farklı neticeler doğurmuş olup “hem bir felaket hem de geleceği etkileyen bir kaosa dönüşmüştür.”⁴⁴

Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla II. Mahmut tarafından uygulanan “denge siyaseti” II. Abdülhamit tarafından da devam ettirilmiştir. Bu siyaset bir müddet başarılı olmuşsa da ilerleyen dönemlerde büyük devletlerin kışkırtmasıyla meydana gelen Balkan ayaklanmaları, gerekse dış borçlanmalar yüzünden padişaha karşı hoşnutsuzluk gittikçe derinleşmiştir. Böyle bir durumda bir grup aydın düşünceli genç hürriyet ilan etmek, herkese eşitlik ve adalet sağlamak, aynı

---

⁴¹ Berkes, *a.g.e.*, s. 50-58.

⁴² Yesevi, *a.g.e.*, s. 99.

⁴³ Yesevi, *a.g.e.*, s. 101.

⁴⁴ Durdu Mehmet Durak, “Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 14, 2003 (ss. 291-318), s. 291.

zamanda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak, istibdat idaresini yıkmak ve onun yerine meşruti bir monarşi kurmak için bir araya gelmişlerdir. Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'de İbrahim Temo, İshak Sükûfî, Hüseyinzade Ali Bey, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet adlı beş öğrenci, 2 Haziran 1889'da "İttihad-ı Osmanî" adıyla bir cemiyet kurmuşlardır. Cemiyetin kuruluşuna neden olan olaylar arasında; II. Abdülhamid'in 1876 Kanun-ı Esasî'sini yürürlükten kaldırması, saray bürokrasisini devre dışı bırakarak sert merkeziyetçi bir yönetim biçimi tesis etmesi vardı. Ayrıca, her türlü muhalefetin Padişah tarafından baskı altına alınması, kendine karşı oluşabilecek her türlü muhalefet araçlarını bertaraf etmesi yer alıyordu.⁴⁵ II. Abdülhamid'in baskıcı ve başarısız yönetimine karşı bürokrasi ve orduda artan destekçileri sayesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, yurtdışındaki Jön Türk hareketlerini merkez altında toplamayı başararak istibdat yönetimini yıkmak için yollarını arıyordu.⁴⁶ Şunu da belirtelim ki Meşrutiyet idaresinin tesisiyle devleti ayakta tutmayı hedefleyen Jön Türkler bu uğurda gayrimüslimlerle bile ittifak yapmaktan geri durmamışlardır. Fakat o sırada gayrimüslim örgütler meşrutiyet yönetiminin sağlayacağı serbestliği kullanarak kendi milli hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır.⁴⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti, sonradan İttihat ve Terakki Partisi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kuşağını yetiştiren, oldukça cesur ve vatansever kişilerden oluşan bir örgüt idi. Fakat, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının kuracakları Cumhuriyet ve savundukları laiklik fikirleri, Osmanlıcılık etkisinden tam anlamıyla sıyrılammış olan İttihatçılarda henüz oluşmamıştı. Bu yüzden hala meşruti monarşi yönetimi sayesinde Osmanlı Devleti'nin kurtarılabileceklerini düşünüyorlardı.⁴⁸

Her ne kadar Tanzimat Fermanının ilanından sonra devlet adamları Osmanlı milleti oluşturma yolunda çaba gösterse de tebaa arasında milliyetçi ve proto-milliyetçi hareketler hız kazanmıştır. Bu dönemde Bir taraftan gayrimüslim azınlıklar arasında milliyetçilik hareketleri güçlenerek imparatorluktan ayrılma eğilimleri yoğunluk kazanırken diğer taraftan Türk olmayan Müslüman azınlıklar (Arnavut, Arap vs.) Osmanlı kimliğinin sınırlarını zorlayarak karma kimlikler oluşturmaya çalışmışlardır.

⁴⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 117.

⁴⁶ Ozan Örmeci, "Jön Türkler ve İttihat ve Terakki", *Tarih Okulu*, Sayı: VIII, Eylül-Aralık 2010 (ss. 95-109), s. 98.

⁴⁷ Bayram Kodaman, *II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)*, *Türkler*, Cilt: XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 (ss. 165-192), s. 169.

⁴⁸ Örmeci, *a.g.e.*, s. 99.

Böyle bir ortamda Türkçü hareket Osmanlı kimliğindeki Türkçülük vurgusunu güçlendirmeye çalışmıştır.⁴⁹

1912-1913 Balkan savaşları sırasında yaşanan millî felâket ve Rumeli'nin işgali çıkmasının ardından Osmanlıcılık söylemleri kesin olarak son buldu. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde baskın olan söylemler İslâmcılık ve Türkçülük üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat bu dönemde Tanzimat'ın bir eseri olarak ortaya çıkmış Osmanlı milleti tanımı, yerini Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dahilinde yaşayan herkesi içine alacak "Türk milleti" tanımına bırakmış oldu.⁵⁰

Türkleşme akımının hangi gelişmeler sonucu ve nasıl bir zarureten doğduğuna dair yapmış olduğu tespit son derece isabetlidir:

"Osmanlı Padişahlarının önce Osmanlılığı sonra Osmanlı-İslamcılığa sarılarak imparatorluğun bütün unsurlarını hanedanlık şemsiyesi altında tutmak için gösterdikleri büyük çabalara karşın, gayrimüslim unsurlar Osmanlıcılık, Türk olmayan Müslümanlar da Osmanlı-İslamcılık formülünü reddettiler. Bu nedenle ülkeyi dağılmaktan kurtarma sorumluluğu geri kalan Türklerin omuzlarına yüklendi. Bu durum Türkler arasında daha önce bulunmayan bir ulusal bilinç duygusunun geliştirilmesini zorunlu kıldı. Ulusal bilinçten kaynaklanan ulusal birliğin Türkleri bir arada tutabileceği ve böylece imparatorluğun artakalan topraklarını savunabilecekleri düşünüldü."⁵¹

Türkçülük önceleri dil, edebiyat ve tarih çalışmalarını öz içine alan bir kültür hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki Jön Türk gazetelerinde yayımlanan yazılarla birlikte siyasi Türkçülük tartışmaları da başlatılmıştır. Bu hareket 2. Meşrutiyet döneminde ittihatçıların girişimiyle ulusçu bir yapıya bürünmüştür. Ahmet Mitat Efendi, Necip Asım, Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Ahmet Ferit beylerin öncülüğünde Aralık 1908 yılında Türk derneği kurulmuştur. Bu dernek o dönemde entelektüel hayata damgasını vurmuştur Türk derneğinin ardından 1911-1912 yılları

⁴⁹ M.Ş. Hanioglu, "Türkçülük", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>.

⁵⁰ Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik>.

⁵¹ Heper, Metin, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 107.

arasında Türk yurdu cemiyeti ve Türk ocağı iktidardaki ittihat ve terakki cemiyeti ile birlikte Türkçülüğün güçlenmesini sağlamıştır.⁵²

Önce kültürel karakteriyle tanınan bu akımın ilginç özelliklerinden biri Rusya Müslümanlarının etkisi altında gelişmesiydi. 1883'ten başlayarak Kırım/Bahçesaray'da Gaspıralı İsmail Bey'in yayımladığı Tercüman gazetesinin rolü büyüktü. Bu dönemde Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sâmî dil alanında, Ahmed Midhat Efendi popüler kültür düzeyinde Türkçü fikirlerin yayılmasına katkıda bulunurken Bursalı Mehmet Tahir İslam medeniyetinin yükselişinde Türklerin rolünü ortaya koyarken, Mehmet Emin Yurtakul edebiyat alanında Türkçülüğe büyük katkı sağlamıştır. İlerleyen dönemlerde Jön Türk basını olarak tarif edilen ve yurt dışı merkezlerde basılarak Osmanlı'ya gizlice sokulan dergilerde siyasi Türkçülük tartışmalarına yer verilmiştir.⁵³ Osmanlı millet tanımı ekseninde yaşanan tartışmalar üzerinden Türk Milleti'ne karar verilmesi milliyetçiliğin Türkçülük olarak şekillenmesine neden olmuştur. Özellikle Balkan savaşları sonucunda İttihat ve Terakki yönetiminin Türkçülük düşüncesini benimsemesi bu akımın yükselişe geçmesini sağlamıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde parlamenter sisteme geçildiği sırada İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğunu kurtarma politikaları içinde Türkçülük de işlevsel unsurlarında biri haline getirilmeye çalışılmıştır.⁵⁴

Osmanlıcılık ulusçuluğa karşı bir tepki olarak doğarken, ulusçuluk da bu grup kültüründen beslenerek gelişmiş, Osmanlı'nın getirdiği kimlik algılaması sadece gayrimüslimler arasında değil reaksiyoner bir şekilde kimlik arayışını hızlandırmıştır.⁵⁵ Millet-i hâkime konumundaki Türkler için bir Fransız gazetecinin yaptığı değerlendirme son derece manidardır:

“Fransız aydınının yaptığı, “millet-i hâkime”nin görünümünü sergileyen şu değerlendirmeler de ilginçtir. “Millet-i hâkime”nin önde gelen unsuru olarak görülen Türklerin büyük ekseriyetini köylüler meydana getirmektedir. Ancak, “millet-i hâkime” gibi görünen unsur aslında “millet-i mahkûme” makamındadır. Memalik-i Osmaniye geniş bir ziyafet sofrasına benzetilmiştir. Türk olmayanlar bu ziyafete çağırılmış

⁵² Demir, *a.g.e.*, s. 45.

⁵³ M.Ş. Hanioglu, “Türkçülük”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>.

⁵⁴ Fahri Yetim, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: Millet-i Hâkime Düşüncesi ve Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, Aralık 2008 (ss.71-84), s. 71.

⁵⁵ Yetim, *a.g.e.*, s. 71.

misafirlerdir. Onlar istedikleri gibi yiyip içip eğlenirken, ev sahibi kapının önünde süngüsü takılı olarak bekler ki dışarıdan kimse girip davetlilerin keyfini kaçırmassın.”⁵⁶

Osmanlıcılığın gittikçe zayıfladığı bir ortamda Türkçülüğün daha etkin hale geldiği gözlemlenmekteydi. Türkçülük düşüncesinin yayılması, ayrıca bu konudaki tartışmaların devam ettirilmesinde Türkçü dergilerin rolü, büyüktü. 1903'te Kahire'de yayınlanmaya başlayıp 1907 yılına kadar devam eden “Türk” dergisi bu anlamda önemli bir yayındı. Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset” başlıklı çalışmasının Türk gazetesinde yayımlanması (nr. 24, 14 Nisan 1904 vd.) bir tesadüf değildir.⁵⁷ 1908 yılında kurulmuş Türk Derneği Türkçülüğün yeni bir ideoloji olarak entelektüel hayata damgasını vuracak bir ideoloji olacağının ilk işaretiydi. 1911-1912 yıllarında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyetinin desteğini alarak güçlenmiştir.⁵⁸ Türk Yurdu” dergisinde ele alınan fikri cereyanlar Osmanlıcılık İslamcılık ve Türkçülük tarzında idi. Ziya Gökalp'ın her üç fikir cereyanından sentez ederek “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” adlı yazı dizisi 1329-1330 (1913-1914) yıllarında bu dergide yayınlanmıştır.⁵⁹

Balkan savaşlarının ardından Anadolu daha önemli hale gelmiş, Türk milliyetçiliği güçlenmiştir. İttihat ve Terakki demografik Türkleştirme politikasına hızlandırarak, nüfus mübadelesi programlarını uygulamış, Bulgaristan'la Trakya'da yaşayan Bulgarların, Bulgaristan'da yaşayan Müslüman ve Türklerle mübadelesini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Bunun yanı sıra Ege kıyısında yaşayan Yunanların, Makedonya Müslümanlarıyla yer değişmesinin sağlanması için Yunanistan'la bir anlaşma imzalanmıştır. Türkleşme politikaları ekonomik anlamda da devam ettirilmiştir. İttihat ve Terakki hükümeti ticaret ve sanayide Türkler ve Müslümanlar lehine yasalar çıkararak imparatorluk ekonomisinin Türkleşmesine çalışmıştır.⁶⁰ Fakat bu çabalar Osmanlıların gerileyişinin son dönemlerinde uygulandığı için ciddi bir sonuç doğurmamıştı. Her bir halde bunlar İmparatorluğun yenilgisi ve Jön Türk yöneticilerin kaçışıyla birlikte son bulmuştur. Buna rağmen Jön Türkler yine de

⁵⁶ P. Risal, “Türkler Bir Ruh-ı Milli Arıyorlar”, *Türk Yurdu*, 4 Teşrin-i evvel 1328, Cilt: I, Sayı: 24, s. 408. Naklen: Fahri Yetim, s. 76.

⁵⁷ M.Ş. Hanioğlu, “Türkçülük”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>.

⁵⁸ M.Ş. Hanioğlu, “Türkçülük”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>.

⁵⁹ Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu (1911-1931)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998, s. 2.

⁶⁰ Yesevi, *a.g.e.*, s. 149.

ekonomik siyaset ve kalkınmaya dair gidişatın bazı çizgilerini belirleyebilmişlerdir. Bu çizgiler daha sonradan ve uygun bir zamanda Türkiye Cumhuriyeti tarafından izlenmiştir.⁶¹

Cumhuriyet dönemin tek bir Türk milliyetçiliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde uluslararası siyasi gündem ve uluslararası sistemdeki değişimlere uygun olarak Türk milletçiliği birkaç şekilde tezahür etmiştir: *Kemalist milliyetçilik, Türkçülük, Ülkücülük, Türk-İslam Ülküsü, Türk-İslam Sentezi ve Ulusalılık*.⁶²

1.3. Osmanlı Dönemi Anayasal Gelişmeler ve Kimlik

1.3.1. Tanzimat Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839-1876 yıllarını kapsayan ve yeniden düzenleme olarak adlandırılan dönem, başka bir ifade ile Tanzimat Dönemi, Türk yenileşme tarihinin başlangıç dönemi olarak görülmektedir. Bahsi geçen süreç Tanzimat Fermanı adı verilen bir belgenin yayımlanması ile başlamıştır. Bu belgenin hazırlanması ve yayımlanması sürecinde Osmanlı devlet adamları ve aydın bürokratlar önemli bir role sahiplerdir. Bu belgenin yayımlanması neticesinde Osmanlı İmparatorluğu tam anlamıyla yeniden yapılanma sürecine girmiş bulunmaktadır. Bu belgenin başlatmış olduğu yeni dönem beraberinde zihniyet değişimini de getirmiştir.⁶³

Tanzimat Fermanı'nda üç temel eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, aydınlanma eğilimidir. Bu zamana kadar süregelen din ve gelenek, bundan sonra yerini akla ve özellikle Batıda baskın olarak görülmekte olan bilimselliğe bırakmıştır. İkincisi ise gözle görülür derecede halka doğru olan bir eğilimdir. Devlet adamları ve bürokrasi ile tabaa yani halk arasında bir yakınlaşma söz konusudur. Bu durumu en net biçimde dildeki sadeleşme alanında görebiliriz. Çünkü bunun anlamı yönetici kesim ile halk arasındaki iletişimi güçlendirmek ve kolaylaştırmaktır. Üçüncüsü ise siyasi özgürlük eğiliminin kendini göstermesidir. Burada amaçlanan mevcut siyasi iktidarın

⁶¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 9. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2017, s. 622.

⁶² Yesevi, a.g.e., s. 171.

⁶³ Yavuz Özdemir; Erol Çiydem; Elif Aktaş, "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:22 Sayı:1, Ocak 2014 (ss. 321-338), s.3 33.

mutlak gücünün kırılması ve Osmanlı halkının, vatandaşlarının özgürlüğünün gerçekleştirilmesidir.⁶⁴

Tanzimat Fermanı isimli belge, Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda batılılaşma konusunda attığı ilk resmi adım olması ve bu anlamda bir dönüm noktası olarak adlandırılmış olması sebebiyle bu dönemde başlatılan en önemli gelişmelerdendir. Tanzimat fermanının bir diğer adı Gülhane Hatt-ı Hümayun'dur. Bu ismi taşımasının sebebi ise bu belgenin Gülhane'de ilan edilmiş olmasıdır. Hatt-ı Hümayun kelimesi ise "padişah fermanı" anlamına gelmektedir. Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan ilk gelişmeler aslında padişah II. Mahmut döneminde başlanmıştır. II. Mahmut döneminde idariyönetim ve askeri konularda yapılan düzenlemelerin dikkate değer bir kısmı Tanzimat Ferman'ında altyapısını oluşturmuştur.

Tanzimat Dönemi'nin getirdiği yenilikler sadece siyasi boyutta değildir. Sosyal açıdan da oldukça etkili değişiklikler meydana getirmiştir. Bu dönemde eğitim ile ilgili birtakım değişiklikler yapılmıştır. Mevcut eğitim sistemi dönemin gerektirdiği şartlara göre yeniden düzenlenmesi ve özellikle Müslüman olmayan tebaa üzerindeki milliyetçilik etkisinin kaldırılması hedeflenmiştir. Devlet eğitim alanını vakıflara bırakmış, bir kamu hizmeti haline getirmiştir. Atılan bu adımın amacı Müslüman olan ve Müslüman olmayan gayrimüslim tebaayı birbiriyle kaynaştırmayı ve bu iki kesimi Osmanlılık adı verilen bir ideoloji etrafında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmanın en temel yolu Osmanlılık adı verilen bu ideolojinin benimsenmesinden geçmektedir. Bu sayede gayrimüslim tebaa ayrılıkçı fikir ve düşüncelerinden vazgeçebilir, devletin bekası sağlanabilirdi.⁶⁵

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin asıl amacı devletin çöküşünü engellemek ve Osmanlı Devleti'nin dış devletler nazarında eski gücünü ve itibarını kazanmaktır.⁶⁶ Bu fermanın, İstanbul'daki Gülhane Parkı'nda Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde okunarak ilan edilmesinin diğer ismi, Tanzimat-ı Hayriye'dir. Burada sıkça yapılan bir karışıklığı önlemek gerekmektedir. Tanzimat Fermanı ve Tanzimat Dönemi aynı şeyi ifade etmemektedir. Tanzimat Fermanı o döneme damgasını vuran, yeniliklere kapı açılmasını sağlayan, kılavuz niteliği taşıyan

⁶⁴ Perihan Ölker, Tuğba Aktaş, "Tanzimat Fermanının Metindibilimsel Çözümlemesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:13 Sayı:2, Kış 2013 (ss. 209, 230), s. 210.

⁶⁵ Şerif Demir, "Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlılık Düşüncesinin Etkisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 31, Kış 2010 (ss. 284-294), s. 286.

⁶⁶ Muhammed Yasin Taşkesenlioğlu, "Kuruluşu, Yapısı ve Uygulamalarıyla Meclis-i Âli-i Tanzimat (1854-1861)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 30.

bir belgedir. Tanzimat Dönemi ise bu kılavuzun gerektirdiği standartlarda gerçekleştirilen askeri, siyasi, idari, ekonomik, diplomatik vs. alanlardaki değişikliklerin uygulandığı dönemin genel adıdır. Yani bu ikisi birbiriyle aynı kavram olmadığı gibi, tamamen birbirinden bağımsız da değildir.⁶⁷

Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen değişikliklerin temelinde daha önce de bahsedildiği üzere Osmanlılık fikri yatmaktadır. Bu düşünce kendini özellikle Müslüman olmayan Osmanlı tebaasına yönelik üretilen devlet politikalarında kendini göstermektedir. Ayrıca bu dönemde, temelinde eşitlik fikrini barındıran politik adımlarda, Mustafa Reşid Paşa'nın "Osmanlı Milleti" oluşturma gayretlerinde Osmanlılık ideolojisi yine kendini göstermiştir.⁶⁸

Gülhane Hatt-ı Hümayun devlet içerisinde yeni ve daha iyi bir sivil bürokrasinin gerçekleşmesine yol açmış ve çoğunlukla devletin örgütlenme yapısını her bakımdan etkisi altına almıştır. Bu belgede yer alan reformları uygulama konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmış ve özellikle egemen konumda olan ulema sınıfı en fazla etkilenen sınıf olmuştur. Bu belgenin ilan edilmesiyle başlayan dönem şüphesiz Osmanlı Devleti'ni ciddi değişikliklerin gerçekleştirilmesi yoluna itmiştir. Özellikle bu dönem Avrupa dünyası ve Batı aydınları tarafından ciddi destek bulmuştur.⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nu toplumsal boyutta bir krize sürükleyen, yüzyıllardır süregelmiş olan millet sisteminin çökmesine neden olan olay 1789 yılında Fransa'da milliyetçilik akımı çerçevesinde gerçekleştirilen Fransız Devrimi'dir. Bu nedenle Osmanlı Devleti seçkinleri yeni bir akım geliştirmiş ve tüm Osmanlı tebaasını nu çatı altında yeniden birleştirmek istemiştir. Ayrılıkçı fikirlerin önüne geçmek amacıyla oluşturan bu yeni ideolojinin ismi ise, daha önce bahsettiğimiz Osmanlılık'tır.⁷⁰ Netice itibarıyla Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile 1839'da başlamış olan dönem hem başlangıç hem de sonuç niteliği taşımaktadır. En önemli özelliği ise yeniden yapılanmanın, Batılılaşmanın, modernleşmenin kapılarını açan bir başlangıç olmasıdır. İstanbul'da Gülhane Parkı'nda Mustafa Reşit Paşa'nın okuması ile ilan edilen

⁶⁷ Betül Kayar, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2017, s. 9-10.

⁶⁸ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 (ss. 331-348), s. 337.

⁶⁹ Consuelo Emilj Malara, "Tanzimat Reformları ve İtalyanlar (1838-1876)", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 51.

⁷⁰ Fatih Yıldız, "Tanzimat Dönemi ve Mustafa Reşit Paşa", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Şubat 2018, s. 110.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı devlet aydınları ve seçkin bürokratlar tarafınca hazırlanmıştır. Bu belgenin hazırlanmasının amacı ise daha önce değinildiği üzere devletin bekasını sağlamak, dağılmasını engellemektir. Bu nedenle Tanzimat Fermanı özellikle dönemin seçkinleri tarafından bir ‘kurtarıcı’ olma niteliği taşımaktadır.⁷¹

1.3.2. Islahat Fermanı Dönemi

Fransız Devrimi’ne yol açan milliyetçilik fikri Osmanlı Devleti’ni de etkilemiş ve zihniyet değişimine neden olmuştur. Ayrıca bugünün siyasi, sosyal ve iktisadi gelişmelerin tarihsel temelini oluşturmaktadır. Fakat Fransız Devrimi’nin Islahat Fermanı’na kattığı en önemli etken milliyetçilik fikri değil, eşitlik ilkesidir. Islahat Fermanı’na konu olan bu ilke ile Osmanlı toplumsal yapısı yeniden inşa edilmek amaçlanmıştır. Fakat, tek beklenti toplumsal yapı içinde eşitlik ilkesinin uygulanması değildir. Osmanlı devlet bürokratlarının bu fermanı bekledikleri bundan daha fazladır. Bunlara birkaç örnek verecek olursak Müslüman olmayan halka yeni hakların tanınması suretiyle bu gayrimüslim kesimi, Müslüman halk tabakası ile eşit seviyeye getirmektir. Devlet bürokratlarının bunun gerçekleşmesini istemelerinin temelinde yatan neden ise; devletin iç işlerine dış güçlerin karışmasını engellemektir. Böylelikle yakın zamanda gerçekleştirilecek olan Paris Barış Konferansı’nda Osmanlı Devleti lehine kararlar alınması mümkün olabilirdi. Islahat Fermanı bu nedenle Osmanlı topraklarında yaşamakta olan gayrimüslim halk kesimin akıbetinin ne olacağı konusu tartışılarak hazırlanmıştır. Bu nedenle dış güçlerin etkisi söz konusudur.⁷²

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 1853 yılında gerçekleşen Kırım Savaşı, Fransa ve İngiltere’yi Osmanlı Devleti’ne hiç olmadığı kadar yakınlaştırmış, diplomatik ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti savaşta kendisine destek veren İngiltere ve Fransa’ya karşı borçlu konuma düşmüştür. Savaşın Avrupalı devletlerin de yardımıyla kazanılması, karşı tarafta yer alan Rusya’nın hüsrana uğratılması, Osmanlı devlet adamı olan Mehmed Emin Âli Paşa ve Keçecizâde Fuad Paşa’nın itibarını güçlendirmiştir. Kırım Savaşı’nın sonuna doğru Fransa, İngiltere ve Avusturya Osmanlı Devleti’ne diplomatik baskılar uygulamış,

⁷¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 60.

⁷² Musa Gümüş, “Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 47, Güz 2008 (ss. 215-240), s. 216.

Abdülmecit ise bu baskılar karşısında 28 şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nı ilan etmek mecburiyetinde kalmıştır.⁷³

Islahat Fermanı'nın ilanı ve bundan kısa süre sonra gerçekleştirilen Paris Kongresi neticesinde Osmanlı Devleti artık bir Avrupa devleti haline gelmiştir. Daha önce de söylendiği üzere Islahat Fermanı dış güçlerin uyguladığı baskıların bir ürünüdür. Reşid Paşa, bu ferman nedeniyle Ali ve Fuad Paşa'ya karşı oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu fermanın asıl amacı Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim halk nedeniyle ülkede garantörlük isteğinde bulunan devletleri baştan savmak ve gereken her şeyi Osmanlı Devleti'nin yapabileceğini göstermektir. Dış baskılar sonucunda ilan edilen Islahat Fermanı, Osmanlı topraklarında yaşamakta olan gayrimüslim tebaaya birtakım haklar vermektedir. Bu ferman ile aslında Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sırasında batılı devletlerden aldığı desteğin bedelini demiş oluyordu.⁷⁴

Yabancı bir gazete olan *Amaltheia*, Islahat Fermanı'nda konusu geçen Müslüman olan ve Müslüman olmayan Osmanlı tebaası arasındaki eşitliği sağlamanın çok da kolay olmayacağını düşünmekteydi. Yıllarca kurulu olan düzen yıkılmış olacaktı, yapılan usulsüzlüklere, rşvetiliğe karşı padişahın ve iyi bürokratların gözünü dört aması gerekmekteydi. Ayrıca *Amaltheia*, padişahın ve devlet adamlarının Islahat Fermanı'nda yer alan maddeler konusunda kararlı olması gerektiğini ve aynı şekilde gerekli yeni kanunların yürürlüğe koyması gerektiği fikrini savunmaktadır. Bu fikri savunurken temel aldığı nokta ise, Islahat Fermanı'nın tam anlamıyla bir anayasa niteliği taşımıyor olmasıdır.⁷⁵

Islahat Fermanı Dönemi'ne damgasını vurmuş önemli devlet adamları olan Ali ve Fuat Paşalar, Osmanlı Devleti'nin bekasını korumak maksadıyla Müslüman olan ve Müslüman olmayan tebaa arasında ayrımcılık gözetmeksizin, din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın bütün, tek bir Osmanlı milleti yaratmak için Osmanlıcılık fikrini benimsemiş ve hayata geçirmeye çabalamışlardır. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü

---

⁷³ Selçuk Akşın Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", Sabancı Üniversitesi, 25 Ekim 2007, s. 6.

⁷⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 116-118.

⁷⁵ Alexandros Lamprou, Leonidas Moiras, "1856 Islahat Fermanı'nın Amaltheia Gazetesinde Yansıması", *KEBİKEÇ İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, 2020 (ss. 143-160), s. 148.

ancak ve ancak Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa arasındaki eşitsizliğin giderilmesi neticesinde gerçekleştirilebilirdi.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin Islahat Fermanı'nı Paris Kongresi'nden önce ilan etmesinin altında, bu fermanı kendi isteğiyle ilan etmiş görüntüsü vermektir. Atılan bu adım Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını sadece şekil yönünden kurtarmasını sağlayabilmiştir. Çünkü, gerçekte Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan gayrimüslim tebaanın haklarını korumak dış devletlerin eline geçmiştir. Avrupalı devletler artık Islahat Fermanı'nı öne sürerek Osmanlı iç işlerine daha kolay müdahale edebilme alanı bulmuştur.⁷⁷

Osmanlı İmparatorluğu, ilk kez Rusya ile girmiş olduğu Kırım Savaşı sırasında dış borç almıştır. İlerleyen dönemde 1854-1876 yılları arasında ise oldukça yüksek faizlerle dış borçlar alınmaya devam edilmiştir. Bu borçlar da Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinde önemli rol sahibidir.⁷⁸

İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı savaşmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak amacıyla destek olmuşlardı. Savaşta mağlup düşen Rusya ise Paris Antlaşması'nı kabul etmiş ve Islahat Fermanı'nın ilanını desteklemiştir. Çünkü Rusya o an için Osmanlı İmparatorluğu'nu dağıtma fikrini arka plana atmış, onun yerine gelecek senelerde Osmanlı topraklarında kurulacak olan bağımsız azınlık devletlerini himayesi altına almayı planlamış ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Böylelikle kendisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışma hakkına sahip olacaktır. Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı'nı sadece dış baskılar nedeniyle ilan etmemiştir. Aynı zamanda dış dünyada Avrupalı bir devlet olarak görünmek istiyordu ve bu görünümü Islahat Fermanı'nı ilan ederek elde etmeyi amaçlamıştı.⁷⁹

---

⁷⁶ Taner Aslan, "Osmanlıcılık ve Islahat Fermanı Açısından 1853 Tarihli "Une Réforme Praticable En Turquie" (Türkiye'de Uygulanabilir Bir Reform) İsimli Eserin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:13 Sayı:75, 2020 (ss. 202-214), s. 204.

⁷⁷ Gül Bülbül, "Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 1989 (ss. 157-179), s.178.

⁷⁸ Fatih Demirci, "Islahat Fermanı ve Müsavat Meselesi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Master Tezi, Ankara 1999, s. 112-114.

⁷⁹ Gazi Erdem, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51 Sayı: 1, 2010 (ss. 327-348), s. 329-333.

1.3.3. 1876 Kanun-i Esasi

Türk anayasa tarihinin ilk anayasası kabul edilen Kanun-i Esasi 1876 yılında II. Abdülhamit tarafından ilan olunmuş ve böylelikle tarihimizde I. Meşrutiyet olarak adlandırılacağımız döneme girilmiştir. Kanun-i Esasinin ilanının tek olmamakla beraber önemli sebeplerinden birisi dış müdahaleleri engellemektir. Yani içerdeki birtakım dinamikler gibi dış baskılar da iktidarı bu doğrultuda ilerlemeye mecbur bırakmıştır. Tetikleyici etkiyi yapan Tersane Konferans'ı ise Kanun-i Esasi'yi kaçınılmaz hale getirdi. Mithat Paşa birtakım tavizler vererek de olsa, anayasanın ilanı konusunda padişahın onayını almayı başarabilmişti. Ancak bu anayasa, halk tarafından oluşturulmamış aksine padişahın tek taraflı iradesiyle meydana getirilmiştir. Ancak yine de dönemin şartları değerlendirildiğinde bu anayasa, mutlakıyetten ılımlı monarşiye gidişi belgeleyen ferman anayasa olarak adlandırılmaktadır.⁸⁰

Yürütme erkini padişahın bünyesinde konumlandığı gibi aynı zamanda padişahı sorumluluklardan da muaf tutan Kanun-i Esasi, yasama erki üzerinde de hükümdara hayli geniş bir etki alanı bırakmıştır. Kanun-i Esasi'nin padişaha sürgün hakkı veren 113. Maddesi gibi meclisi istediği takdirde feshetme veya tatil etme yetkisi veriyor olması ciddi eleştirilere konu olmaktadır. İnşasından iki yıl kadar sonra padişahın bu maddeye dayanarak tatil edeceği Meclis-i Mebusan, meşrutiyet devrinin de sonunu getirecektir. Fakat padişahın bu hakka sahip olması meclisi işgöremez hale getirmemektedir. Meclis-i Mebusan'ın asıl mühim özelliği meclisin kabul etmediği herhangi bir önerinin yasa haline gelmesinin mümkün olmamasıdır. Yani bir bakıma meclis istediklerini kabul ettiremese de istemediklerini veto etme hakkını saklı tutmaktadır. Kaldı ki istediklerinin tamamı da reddedilmiş diyemeyiz zira meclisin gayretleriyle basın yasasında değişikliklere gidilmesi, mecliste ucu padişaha kadar uzanan eleştirilerin yükselmesi ve hatta mebusların divanı harbin kurulmasında oynadıkları rol dikkate alındığında gayet etkili olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Buradan yola çıkarak Osmanlı parlamentosunun göstermelik bir parlamentodan ibaret olmadığını çıkarımına varabiliriz. Tabi bunda yine tarihsel sürekliliğin etkileri görülmektedir. Mebusların bu uyumunun arkasında vilayet idare meclislerde ve

---

⁸⁰ Hakan Türkkan, "Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi'nin Demokratik Hüviyeti", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Ekim 2018 (ss. 364-379), s. 372.

onlardan da eskiye gidecek olursak muhassıl meclislerinde inşa olunan kültür yatmaktadır.⁸¹

Kanun-i Esasi iki yıl gibi kısa bir sürenin ardından ilga olmuştur. Fakat ardında derin izler bırakan anayasanın ilga olunması zannedileceği gibi onu geçersiz kılmamaktadır. Mithat Paşanın gösterdiği cesaret kendinden sonraki yarınlar için mühim önem arz etmektedir. Nasıl il idare meclislerinin yarattığı kültür sayesinde Osmanlı ilk parlamento inşasını başarıyla hayata geçirebilmişse Kanun-i Esasi de kendinden sonraki günlere hazırlık niteliğinde bir çalışma olmuştur. Zira I. Meşrutiyette ekilen tohumlar istibdat devrinin sert günlerinde büyüyecek ve içinde büyüdüğü o devri sonlandırma kuvvetine erişeceklerdir. Genel olarak baktığımızda her ne kadar padişahı üstün yetkilerle donattığını ve tek taraflı bir ferman olduğu zannedilse de Kanun-i Esasi, Osmanlı aydınlarının gayret ve çabalarıyla meydana gelmiş olup, çağdaşlarıyla kıyaslandığı yani döneminin şartları değerlendirildiğinde abes hükümler bulundurmadağı görülmektedir. Yalnızca parlamento deneyimini yaşatması bile imparatorluk için aşılması zor bir eşiğı aştığının göstergesidir.⁸²

1.3.4. 1909 Anayasal Değişiklikleri

Kanun-i Esasi'nin ve I. Meşrutiyet'in yürürlükten kaldırılması sonucunda 1909 yılında bir takım anayasal değişiklikler gerçekleştirilmiş ve Kanun-i Esasi bu değişiklikler çerçevesinde yeniden yürürlüğe konmuştur. 1909 Anayasal değişikliklerine yol açan bazı olaylar meydana gelmiştir.

Bunlardan birincisi, halk içindeki örgütlenmelerdir. II. Abdülhamit'in 93 Harbi'ni öne sürerek Birinci Meşrutiyet'i kaldırmasının neticesinde onun istibdatyönetimine karşı oluşan ilk muhalefet askeri öğrenciler arasında oluşmuştur. Askeri öğrencilerin oluşturduğu bu muhalefetin amacı; Devlet'in bekasını korumak, parçalanmasını önlemek, dış güçlerin ülke içindeki meselelere karışmasını önlemek, yeniden Meşrutiyet'i ilan edip Anayasa'nın yürürlüğe konmasını sağlamaktır.⁸³

---

⁸¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 116-117.

⁸² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Eylül 2017, s. 164-166.

⁸³ İlhami Koçak, "Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açısından İrdelenmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2007, s. 125.

İkincisi, bu dönemde gerçekleşmiş olan Jön Türk hareketidir. Jön Türkler'in belli başlı amaçları ve ortak görüşleri bulunmaktaydı. Bunlar; II. Abdülhamit'in istibdat rejimine ve daha uygar bir yönetim kurmak, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasını sağlamak, tüm Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan azınlıklar için adalet, devletin parçalanmaması için çabalamaktır.⁸⁴ Jön Türkler devletin kozmopolit yapısının bozulmasını –devletin bütünlüğüne zarar vereceği için- istemiyordu. Aslında Abdülhamit'in ve Jön Türkler'in amacı ortaktı. Fakat bu amaca ulaşmak için izledikleri yöntemler farklılık arz ediyordu.⁸⁵ Jön Türkler'in kendi içinde de birtakım ayrılıklar söz konusuydu. Mesela, bir kesim⁸⁶ bölgesel özerklik ve Adem-i merkeziyetçilik fikrinin sıkı savunuculuğunu yaparken, diğer bir kesim ise⁸⁷ egemen konumda Türklerin olması gerektiğini ve merkeziyetçiliği savunmaktadır.⁸⁸ Liberal çizgiyi temsil etmekte olan, uluslararası bir destekten medet uman, adem-i merkeziyetçilik savunuculuğu yapan Prens Sabahhaddin kanadı, bu cemiyetten ayrılarak “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”ni kurmuş ve ayrı bir yol izlemiştir. Ahmet Rıza Bey kanadı ise “İttihat ve Terakki Cemiyeti” olan bu cemiyetin ismini “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. 1905'ten itibaren artık istibdata karşı meşrutiyet savunusu, hürriyet fikri geniş kitlelere ulaşmıştır. Bundan böyle muhalefetin askeri örgütlenmesi Makedonya'da gerçekleştirilmeye başlanmıştır.⁸⁹

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, 1907 yılında bir yıl önce Selanik'te kurulmuş olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmiş ve “Terakki ve İttihat” ismini almıştır.⁹⁰ 1908 yılında gerçekleştirilen Jön Türk Devrimi'nde asıl önemli rolü Selanik'te kurulmuş olan bu cemiyet almaktadır. Bu cemiyetin en belirgin özelliği genel anlamda üyelerinin tabiri caiz ise “mürekkep yalamış” mektepli birer reformist olmalarıdır. Bu iki cemiyetin birleşmesi ile oluşan Terakki ve İttihat Cemiyeti, nihayet Meşrutiyet'i ilan edecek gücü kendinde bulmuştur.⁹¹

1909 anayasal değişikliklerin yapılmasını gerekli kılan üçüncü etken, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesidir. Makedonya'dan, Sultan II. Abdülhamit'e sık sık telgraf

---

⁸⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 169.

⁸⁵ Tanör, *a.g.e.*, s. 170.

⁸⁶ II. Abdülhamit'in yeğeni olan Prens Sabahhaddin ve onun yandaşları.

⁸⁷ Pozitivist görüşe sahip Ahmet Rıza Bey ve önderliğini yaptığı grup.

⁸⁸ Tanör, *a.g.e.*, s. 171.

⁸⁹ Tanör, *a.g.e.*, s. 172.

⁹⁰ Koçak, *a.g.e.*, s. 125.

⁹¹ Tanör, *a.g.e.*, s. 175.

çekilmekteydi. Çekilen telgrafların konusu hiç şüphesiz ki 1876 yılında ilan edilmiş, ancak daha sonra çeşitli nedenler öne sürülerek yürürlükten kaldırılmış olan Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması gerektiği ve ivedi biçimde bir parlamentonun oluşturulması gerektiği idi. Sık sık gönderilmekte olan bu telgraflar neticesinde nihayet II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi tekrar hayata geçirdiğini ve Meşrutiyet'i ilan etti. Fakat dikkat çekilmelidir ki İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinin temelinde halk hareketleri yatmaktadır ve Abdülhamit'in istibdat rejiminden meşrutiyete geçiş bir uzlaşma neticesinde kansız bir şekilde gerçekleşmiştir.⁹²

Anayasal değişikliklere götüren dördüncü sebep, 31 Mart Olayı'dır. Orduda eğitilmiş ve genç subayların arttırılmak istenmesi nedeniyle, yaşı geçmiş fakat hala görev yapmakta olan alaylı Osmanlı subayları görevlerinden alınmaya başlanmıştı.⁹³ 31 Mart Vakası'nın gerçekleşmesini sağlayan başlıca olay ise, bir muhalefet gazetesi olarak bilinen Serbesti gazetesinin Baş Kâtibi Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü'nde ölü olarak bulunmuş olmasıdır. Hasan Fehmi Bey'in baş katipliğini yaptığı Serbesti gazetesi ittihatçılara sert eleştirilerde bulunduğu için, büyük bir kitle bu cinayetten ittihatçıları sorumlu tutmuştur. Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası tarafından da desteklenmekte olan Derviş Vahdeti, halkı ayaklandırmak istemiş ve amacına ulaşmıştır. Onun önderliğini yaptığı bir grup “şariat isteriz” sloganları ile ayaklanmayı gerçekleştirmiştir. 31 Mart Vakası'nın sonuçları şu şekildedir; padişahın yönetimdeki etkinliği azalmış, yetkileri bir miktar kısıtlanmış ve arka plana itilmiştir. Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun ayaklanmayı bastırmadaki bu başarısı genel anlamda ordunun siyasi iktidara müdahale edebilme yetkisini kazandırmıştır. Son olarak ise Kanun-i Esasi'de ciddi değişiklikler yapılma yoluna gidilmiştir.⁹⁴

1909 yılındaki anayasal değişikliklerde temel hak ve özgürlükler konusu ile ilgili yapılan en önemli değişiklik Kanun-i Esasi'nin 113. maddesinin kaldırılmasıdır. Kanun-i Esasi'nin 113. maddesi padişaha dilediği kişiyi sürgün etme hakkını tanımaktaydı. Fakat, 1909 değişikliklerinde bu madde kişi güvenliğini hiçe sayma gerekçesi ile kaldırılmıştır. Üstelik bir de kanuna aykırı olacak şekilde kişiler keyfi tutuklama ve cezalandırma konusunda koruma altına alınmıştır.

---

⁹² Tanör, *a.g.e.*, s. 175-177.

⁹³ Necdet Aysal, “Türkiye’de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı’ndan DP’nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 99.

⁹⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 191.

Yapılan bu değişiklikler ile Osmanlı halkı adına bugüne kadar anayasada düzenlenmemiş haklar düzenlenmiş ve birtakım özgürlükler tanınmıştır. Bu durum her anlamda demokratikleşme çabalarının olduğunu ve bu anlamda ilk tohumların atıldığını göstermektedir.

İstibdat rejiminin sona ermesi ve yeniden meşrutiyet yönetimine geçilmesi ile birlikte, devlet erklerinin ve yetkilerin parlamenter sisteme uygun şekilde düzenlenmesi gerekmiştir. Bu anlamda yapılan değişiklikler sonucu, padişahın Meclis-i Umumi’de anayasaya bağlılık yemini etmesi şartı getirilmiştir. Buna ek olarak padişah bundan böyle sadece şeyhülislamı ve sadrazamı atama yetkisine sahiptir. Üstelik istediği kişiyi de sadrazam olarak atayamaz. Çünkü bundan sonraki süreçte Bakanlar Kurulu sadece Mebusan Meclisi’ne karşı yükümlülük taşımaktadır ve dolayısıyla atanan sadrazamın meclisin güvenoyundan geçmesi gerekmektedir. Meclisin güvenoyundan geçemeyen kişi sadrazam olarak da atanamamaktadır. Ayrıca padişah sahip olduğu tüm yetkileri ancak sadrazamın ve ilgili nazırın onayı ve imzası ile kullanabilmektedir.⁹⁵

Yapılan yeni düzenlemeler sonucunda tek başlı yürütmeden, iki başlı yürütmeye geçilmiş ve padişahın yetkileri ciddi ölçüde sınırlandırılmıştır. İki başlı yürütmeden kastettiğimiz, padişah ve onunla beraber Bakanlar Kurulu olarak bilinen Heyet-i Vükela’dır. 1909 değişiklikleri neticesinde sadrazam artık padişaha karşı değil, meclise karşı sorumlu hale gelmiştir. Ayrıca bu düzenlemeler ile birlikte anayasa, millet ve padişah arasında yapılmış bir sözleşmeye dönüşmüştür. Bu nedenle de “Misak Anayasa” özelliği kazanmıştır. Ayrıca bu değişiklikler ile beraber hükümetin yani bugün Bakanlar Kurulu olarak bilinen Heyet-i Vükela’nın yürütme organı niteliği kazanması sonucunda “kabine usulü” Osmanlı kamu hukukuna girmiş bulunmaktadır.

1876’da hazırlanmış olan Kanun-i Esasi, padişahın yetkilerini oldukça geniş tutmaktaydı. Bu geniş yetkiler nedeniyle tam anlamıyla meşruti rejime geçiş yapılamamıştı. Bu yüzden Kanun-i Esasi üzerinde 1909 yılında yapılan köklü değişiklikler sonucunda gerçek anlamda meşruti rejime geçiş yapılmış ve “millet hakimiyeti” kavramı anayasal tarihe girmiştir. Padişahın eskiden sahip olduğu geniş yetkiler yok olmuş, yetkileri oldukça sınırlı hale gelmiştir.

---

⁹⁵ Tanör, *a.g.e.*, s. 193.

1.4. Anayasalar, Kimlik ve Siyaset

Türk anayasalarının kimlik ve siyaset konusunda nasıl bir tutum sergilediğini, dahası bu tutumun dış politika oluşumunu nasıl etkilediği konusunda tespitlerde bulunmak kolay değildir. Bunun için önce anayasa metinlerinde kimlik, ideoloji, devletin kuruluş felsefesi gibi konuların ele alınarak irdelemekle belli başlı tespitlerde bulunmak mümkündür. Bunun için önce söz konusu anayasaların yapım ve uygulama süreçleriyle, ayrıca metinlerde yer alan bazı normlarla ilgili bilgi sahibi olmak gerekir. Bu bağlamda cumhuriyet anayasalarına kısaca göz atalım:

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olması sonucunda imparatorluk topraklarını parçalanması, savaş sonrası yurdun değişik bölgelerinin işgali, iktisadi sistemin çöküşü, toplum üzerindeki ağır psikolojik baskı ortamında devleti kurtaracak tek yol bir kurtuluş savaşının başlatılmasıydı. Osmanlı enkazı üzerinde yeniden şekillenecek olan milli hâkimiyetin tesisi son derece zordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkmasının ardından, İstanbul işgal edilmiş (16 Mart 1920) ve Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkileri haiz bir meclis kurulmuştur. Meclisin kuruluşunu öngören "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sureti Teşekkülü Hakkında Heyeti Umumiye Kararı" başlığını taşıyan kanunda Türkiye ismi kullanılmıştır. O dönemde birtakım işlemlerde "Osmanlı Devleti"ne yollamalar yapılmışsa da Osmanlılık adına hiçbir şeyin işe karıştırılmadığını görebiliriz.⁹⁶ Kurtuluş Savaşı koşullarında kurulmakta olan yeni devlet ve iktidar düzenini tesis edecek bir anayasaya ihtiyaç vardı. Bu anayasa 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunu idi.⁹⁷

1921 Anayasası Cumhuriyetin kuruluşuna giden yolda bir ara dönem belgesidir. Bu yüzden söz konusu belge son derece kısa (çerçeve Anayasa) olup devletin temel teşkilat yapısını belirlemektedir. 1921 Anayasası'nın en dikkat çekici özelliklerinden birisi Osmanlı Devleti resmen son bulmamasına rağmen bir Türkiye Devleti'nden bahsetmesi ve bu devletin Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunduğunu bildirmesidir. İkinci önemli özelliği ise egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun belirtilmesidir. Bu hükmü içeren ilgili maddeye yapılan değişiklikle Türkiye Devleti bir Cumhuriyet olarak teşekkül etmiştir: "(Değişik:

⁹⁶ Tanör, *a.g.e.*, s. 233.

⁹⁷ Vahap Coşkun, "Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12-13 Sayı: 16-17-18-19, Temmuz 2009 (ss. 1-21), s.

29.10.1339 (1923)- 364 S. Kanun) *Hâkimiyet, bilâ kaydü şart Milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir (md.1)*” Kimlik bağlamında Anayasanın bir başka önemli hükmüne göre ise “(Değişik: 29.10.1339 (1923)- 364 S. Kanun) *Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm’dır. Resmi lisanı Türkçedir (md. 2).*”

1924 Anayasası 20 Nisan 1924’te kabul edilen Anayasa’nın temel özelliklerine bakıldığında, ilk maddede Türkiye Devleti’nin cumhuriyet ile yönetildiğine ilişkin hükmün yer aldığını ve bu maddenin değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği ilkesinin kabul edildiği görülmektedir. Egemenliğin kullanımı millet adına Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bırakılmıştır. Meclis yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini ise kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun belirlediği Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktır. Yargı yetkisi ise, yine millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılacaktır. Parlamenter sisteme doğru bir kayış başladığı görülmektedir.

1924 Anayasası temel hak ve özgürlükler alanında kişisel ve liberal bir anlayışa sahiptir. Kişi dokunulmazlığı, düşünce, ifade, vicdan, din, basın, seyahat, sözleşme, mülkiyet, toplantı yapma, dernek kurma gibi klasik hakların çoğu “Türklerin tabii hakkı” olarak kabul edilmiştir. Seçme hakkı 18, seçilme hakkı ise 30 yaşını bitiren erkek Türk vatandaşlarına tanınmıştır. 1924 Anayasasının ilk hâlinde İslam dinini devletin dini olarak belirtilirken, 1928 tarihinde yapılan bir değişiklikte bu madde Anayasa metninden çıkartılmıştır.

1945’te Anayasa dil ilişkisi konusunda, dünya anayasa tarihinde örneğine rastlanmayacak bir gelişme yaşanmış, 1924 anayasası anlamına bağlı kalmak ve hükümlerinde hiçbir değişiklik yapılmamak koşuluyla 1945’te öz Türkçeleştirilmiştir. Dil sorunu, bağımsızlığın ayrılmaz bir unsuru olarak algılanmakta, Türk dilinin yabancı dillerin etkilerinden arındırılması çabalarının sonucu olarak varılan noktada anayasa dilinin değiştirilmesine büyük önem verilmektedir.⁹⁸

Başta anayasa olmak üzere kısıt, uygulama, kolluk, denetleme ve sıkıyönetim gibi kimi sözcükler anayasanın hazırlık çalışmaları sırasında üretilmiştir. Sonuçta kabul edilen tasarı, 10 Ocak 1945 tarihinde, 4695 sayılı yasa olarak kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Çok sayıda sözcük ve terimin yeni karşılıklarının bulunarak

⁹⁸ Bkz: Yücel Karlıklı, “Türk Anayasaları ve Dil”, *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 20, Mart 1999, s. 57-58.

eskilerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bunlara örnek olarak; mürakabe-denetleme, icra vekilleri heyeti-bakanlar kurulu, amaç-gaye, hesabı kati –kesin hesap, irtikap-yiyicilik, sayüamel-çalışma, cemiyet-dernek ve müsadere-zorallım sayılabilir. 1945 Anayasası yaklaşık sekiz yıl yürürlükte kalmıştır. Bu süre içerisinde çok partili düzene geçilmiş ve Demokrat Parti iktidara gelmiştir. İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 arkadaşı verdikleri önerge ile Anayasa ve İttüzük dili, yaşayan Türk dilinden ayrı ikinci bir dil mahiyeti arz ediyordu ve bu dilin yaşayan Türk diline çevrilmesi bir zorunluluktur. Teklifin gerekçesinde 1945 yılında kabul edilen metnin 104. maddesinin orijinal metindeki maddenin karşılığı olmadığı “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu yerine mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur” hükmünü içeren bu maddeyle dilde ırkçı ve tasfiyeci bir zihniyetin egemen kılınarak baskı altında alındığı savunuluyordu. Anayasa Komisyonunda değişikliğin kapsamı konusunda görüş birliğine varılamaması sonucunda 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun ilk metnine dönülmesi önerilmiş, sonuçta 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı yasayla eski metne geri dönmüştür.⁹⁹ CHP’nin mecliste tam denetimi tesis ettiği dönemde partinin ideolojisini temsil eden Altı Ok’un 1937’de anayasa dâhil edilmesi parti-devlet anlayışının hâkim kılınmasının bir göstergesidir.

1960 darbesinin ardından yeni bir Anayasa yapma zarureti ortaya çıkmış ve bu anayasa 1961’de yapılmıştır. Yapılan değerlendirmelere göre 1961 Anayasası gerek yapım süreci gerekse içeriği itibarıyla kendiden sonra yapılacak 1982 Anayasasından daha liberal ve ılımlı anayasa olarak değerlendirilmektedir. Bu Anayasa çoğulcu demokrasi, sosyal devlet, Anayasa yargısı vd. hükümleri itibarıyla Türk Anayasa Hukuk tarihine ilklerin anayasası olarak girmiştir. Anayasa, aynı zamanda “Atatürk ilkelerine dayalı devlet” olarak nitelendirilirken 1982 Anayasasında yer alacak “Atatürk ilkelerine saygılı devlet” ifadeleri arasında bir esneklik olup olmadığı tartışılmaktadır. Çoğulcu demokrasiyi tercih eden 1961 Anayasası aynı zamanda bir vesayet baskısı altında olduğu için çoğulcu-vesayet ikilemine teslim olmuş niteliktedir. Her ne kadar referandum yoluyla kabul edilmiş olsa da 1961 Anayasasındaki ideolojik tercihler halk tarafından değil, darbe yaparak iktidara el koyan tarafından belirlenmiştir. Doktrinde neredeyse herkes tarafından kabul edildiği gibi 1961 Anayasası 1924 Anayasasına ve Demokrat Parti iktidarına karşı tepki niteliğinde

---

⁹⁹ Karlıklı, a.g.e., s. 56-59.

hazırlanmıştır. Buradaki amaç, Demokrat Parti benzeri güçlerin tekrar iktidara gelerek devlet erklerinin tümüne egemen olacak bir gücün iktidara gelmesini önlemektir.¹⁰⁰ 1961 Anayasası liberal ve sosyalist ideolojik öğelere de yer verdiği için toplum içinde geniş bir siyasi yelpazede hem sağ hem de sol kesimler kendilerine yer edinmişlerdi.¹⁰¹

1982 Anayasası daha sert, devletçi ve vesayet rejimi öngören bir metin olarak hazırlanmıştır. Günümüze kadar geçen süre zarfında Anayasada yapılan çok sayıda değişiklik ve ilaveler yoluyla ilk metinde yer alan aksaklıklar giderilemeye çalışılsa da günümüzde yeni bir anayasanın yapım sürecinin başlatılması son derece önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti anayasalarının siyasi ve ideolojik yaklaşımının temelinde yatan ve değiştirilmesi yasaklanan cumhuriyetçilik ilkesinin ciddi şekilde koruma altına alındığı görülmektedir. Bu tercihin temel sebebi sultan iktidarına geri dönüşün ve monarşinin yeniden kuruluşunun engellenmektir. İmparatorluktan ulus devlete geçilmesi gibi büyük bir reformu tamamlamak için halifeliğin kaldırılması öngörülmüştür. 3 Mart 1924 tarihinde halifeliğin kaldırılarak cumhuriyetin muhafaza altına alınması, 1961 Anayasasında da devam ettirilmiştir. 1982 Anayasası da aynı çizgiyi korumuştur. Dolayısıyla 1924'ten beri kabul edilen tüm anayasalarda cumhuriyet rejimi anayasanın kendisi tarafından en üst düzeyde koruma altına alınmıştır.¹⁰² Bunun dışında laik, sosyal, demokratik hukuk devleti niteliği de aynı şekilde muhafaza edilmektedir. Dahası, 1982 Anayasası koruma altına aldığı değerlerin yelpazesini bir hayli genişletmiş ve bu nitelikleri “toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devleti” şeklinde ifade etmiştir.¹⁰³

Türk anayasaları kimlik ve siyaset konusuna yönelik nasıl bir tutum sergiledikleri, ayrıca bu tutumun dış politika bağdaştırmanın zor olduğunu daha önce belirttik. Fakat Anayasalarda yer alan kimlik, dil, cumhuriyet ilkesi ve cumhuriyetin nitelikleri açısından baktığımız zaman anayasaların bu konuda nasıl bir çizgi takip ettiğini izleyebiliriz. Bu metinlerde yer alan öncelikleri, yani cumhuriyetin nitelikleri

¹⁰⁰ Mürşide Şimşek, “Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası”, Cilt: 22, Sayı: TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım 2020 (221-240), s. 225.

¹⁰¹ Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 358.

¹⁰² İbrahim Kaboğlu, Eric Sales, *Darbe ve Demokrasi Sarkacında Türk Anayasa Hukuku* (Çevirmen ve editör: İrem Berksoy), Legal Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

¹⁰³ Eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme için bkz: İbrahim Kaboğlu, Eric Sales, *a.g.e.*, s. 60 vd.

ve bu yönetim biçiminin en üst düzeyde koruma altına alındığını görmekteyiz. Atatürk ilke ve devrimleri olarak uygulana reformlar laik bir cumhuriyet düzeni inşa etmiş ve bu cumhuriyetin niteliklerini ilerleyen tarihlerde daha da artırarak en üst düzeyde koruma altına almıştır. Anayasanın bu yaklaşımını dikkate aldığımızda dış politika konusunda da önceliklerin tespit edilmesinde nasıl bir yol izleneceği konusunda kuvvetli ipuçları kendini göstermektedir. Buradan hareket ederek Türk dış politikasının ulusal çıkarlara öncelik tanıyan, pragmatik, realist, laik cumhuriyet ilkelerine öncelik tanıyan bir karakterde olduğunu söyleyebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL KİMLİK PERSPEKTİFİNDEN TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Her devletin kaderinin belirlenmesinde etkili olan kimlik olgusu son derece karmaşık bir kavramdır. Öyle ki içerisinde coğrafya, din, dil, tarih, kültür gibi pek çok unsuru barındırmaktadır. Kimlik olgusunun içerisine giren faktörlerin her birinin kendi geniş sahası ve Türkiye'nin kimlik olgusunun çatısı altında sayılan faktörler bakımından diğer devletlerin çoğuna olan nazari zenginliği düşünüldüğünde, Türk Dış Politikasını kimlik temelinde açıklamak, bu politikayı çok boyutlu olarak anlamlandırmamızda bizlere fayda sağlayacaktır. Çalışmanın bu kısmında; kimlik olgusunun çok yönlü yanı ve Türkiye'nin zengin kimlik yapısı göz ardı edilmeksizin Atatürk dönemi Türk Dış Politikası incelenmiştir. Bu yapılırken de gerek devletin yekpare kimliğinin gerekse de Türk Dış Politika karar vericilerinin kimlik algılarının etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin dış politika karar verme süreçleri üç temel kimlik algısı üzerinden şekillenmektedir. Öncelikle Türkiye, topraklarının büyük bir bölümü Asya sınırlarında bulunan bir devlettir ve bu bakımdan da toplum, Türklük özelliklerini koruyan bir millettir. Türkler savaşçı bir toplumdur ve sorunları çoğu defa müzakere yolu ile değil rakibini ortadan kaldırma ile çözme eğilimindedir. Yine Türklerde kurumlar yerine güçlü önderlere bağlılık oldukça fazladır. İkincisi, Türkiye halkı Müslümanlık paydaşlığı üzerinden Orta Doğu ile sıkı bir ilişki içerisinde. Nitekim resmi verilere göre Türkiye'de halkın %98'i Müslüman'dır. Üçüncü olarak Türkiye, topraklarının %3'ünün Avrupa'da olmasının yanı sıra Batı'nın Ortadoğu'ya açılan kapısında en demokratik ülke olması bakımından çok önemli bir konumdadır.¹⁰⁴ Daha açık ifade etmek gerekirse bu temel unsurlar sadece Türkiye'nin dış politikasını belirlemekle kalmayıp, dış ülkelerin de Türkiye'ye dönük politikalar üretmesine sebep teşkil etmektedir. Tüm bu karşılıklı etkileşimler bize, Türkiye tarihinin genel çerçevesini sunmaktadır.

---

¹⁰⁴ *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Editör: Baskın Oran), Cilt:I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 20.-21.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına kimlik temelli bir yaklaşımda bulunmak için öncelikle dönemin karar vericilerinin algılamalarına etki eden faktörlerin tespiti ve dönem konjonktürünün bilinmesi gerekmektedir. Öncelikle uluslararası konjonktüre bakıldığında dünyada, birinci büyük savaşın yıkımlarını her boyutu ile yaşamakta ve uluslararası ilişkilerde yeni güvenlik arayışları ön plana çıkmaktadır. Yine bu dönemde barışı sağlamak için girişilen çabalar yeterli olmamaktadır. Savaş sonrası imzalanan anlaşmaların adil olmaması, anlaşmalara tam olarak uyulmaması, yayılmacı ideolojilerin gerçekleştirilme arzusu, dünya ekonomik bunalımı, Milletler Cemiyeti'nin başarısız olması gibi pek çok sebep adım adım ikinci büyük savaşa gidilmesine neden olmuştur. Böyle bir ortam da hâkim olan uluslararası ilişkiler teorisi realizmdir.¹⁰⁵

Dönemin siyasi lideri olarak Atatürk'ün siyasi algılamalarını tespit etmek için öncelikle kendisinin kozmopolit bir Osmanlı toprağı olan ve "Rumeli" olarak tabir edilen Selanik'te doğduğundan bahsetmek gerekmektedir. Mustafa Kemal doğduğunda 1. Meşrutiyet'in ilanının üzerinden sadece beş yıl geçmiş idi. Bu dönemde Osmanlı halkında bir kültür ikilemi, devlette ise geçici kurtuluş arayışları vardı. Tıpkı ülkede olduğu gibi Mustafa'nın annesi ve babasında da hayata dair düşünce ayrılıkları mevcuttur. Denilebilir ki Mustafa Kemal zıtlıklar içerisinde bir ortamda kendi yolunu bulmaya çalışmıştır. Annesinin zoruyla yazıldığı Mahalle Mektebi, Şemsi Efendi İlkokulu, Selanik Askeri Rüştıyesi ve bu Rüştıye yıllarında okumuş olduğu Voltaire, Aquste Comte, J.J. Rousseau, Desmaulins, Montesquieu gibi Fransız filozofların eserleri, kendisinin düşünce dünyasına etki eden ve kimliğini şekillendiren gelişmeler olmuştur. Yine kendisinin Napolyon'a dair yazılar okuduğu, J. Stuart Mill'in çalışmalarını takip ettiği, Namık Kemal, Ziya Gökalp, Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul gibi ulusçu yazarları okuduğunu bilmekteyiz.¹⁰⁶ Yine 1899'da ilk kez doğduğu topraklardan ayrılarak İstanbul'a giden Mustafa Kemal, İstanbul Harp Okulu'ndaki sınıf arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy ve onun Avrupai tarzda yaşam süren babası ile sıkı ilişkiler kurmuş İsmail Fazıl Bey bu genci kendi oğlundan ayırmamıştır. Fazıl beylerin konağında verdiği ziyafetlerde bulunan Mustafa Kemal, burada Avrupa

---

¹⁰⁵ Aytaç Çağlar, "Liberalizm ve Realizm Çerçevesinde 'Nutuk' Analizi", (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2018, s. 24.

¹⁰⁶ Çağlar, *a.g.e.*, s. 31-32.

ve Osmanlı karışımı hayatı gözlemlemiştir.¹⁰⁷ Görülen odur ki Mustafa Kemal, okudukları ve gördükleri ile idealizme, asker olması hasebiyle de realizme aşınadır.

Millî Mücadele döneminde kimlikle alakalı belirtilmesi gereken ilk şey gerek halk gerekse de milli mücadele kadrolarındaki kimi kişiler için din ve dini argümanlar üzerinden harekete geçme gücü oldukça yüksektir. Henüz daha üstün bir aidiyet duygusunun oluşmamış olması ve toplumu inşa edilecek bir ortam ve zamanın bulunmaması gibi nedenlerle bu iş mücadele sonrasına ertelenmiş ve halk geçerli saikler üzerinden harekete geçirilmiş ve din kavramı savaş sonrası dönemde tedrici olarak söylemlerde yerini etnik manada Türkçülüğe bırakmıştır.¹⁰⁸

Millî Mücadele ve sonrası Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasını beş aşamada ele alabiliriz. İlki 1919-1920 dönemindeki gelişmelerdir. Bu dönemde henüz düzenli bir devlet yapısından söz etmek güç olmasına karşın, temel hedefin milli mücadelenin teşkilatlandırılması olduğu görülmektedir. Misak-ı Milli olarak özetlenebilecek bu dönemde amaç hem İstanbul hükümetinin içerisine düştüğü teslimiyet ruhunu yok etmek hem de dış ülkeler ile bağlantılar kurarak güçler dengesinden faydalanmaktır. Bu amaçla ilk olarak ABD ve Fransa ile bağlantıya geçilerek, Avrupa'dan ve İngiltere'den gelebilecek saldırılar karşısında bir denge kurmak istenmiştir. Yine, yeni Sovyet rejimi ile bağlantıya geçilerek ittifak olunmak istendiği bildirilmiştir. Burada belirtmek gerekir ki tüm bu çabalara karşın Atatürk dönemi Türk Dış Politikasının bu ilk evresi Türkiye'nin yalnız bırakıldığı bir dönem olmuştur.¹⁰⁹

1920-1922 arası dönemdeki gelişmelere bakıldığında, bu dönem cephede başarıların alındığı ve ilk döneme göre Türk milli mücadelesinin taraftar bulmaya ve tanınmaya başladığı bir süreci kapsamaktadır. Keza Doğuda Ermeniler, güneyde Fransa yenilmiş ve İtalya da Anadolu'dan çekilmeye başlamıştır. Batı cephesinde ise Birinci İnönü, İkinci İnönü zaferleri ve Sakarya zaferi kazanılmıştır. Müttefikler bu zaferler karşısında Anadolu temsilcilerini Londra'da düzenleyecekleri konferansa davet etmek zorunda kalmışlardır.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ Çağlar, a.g.e., s. 33.

¹⁰⁸ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul 2003, s. 20.

¹⁰⁹ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1985 (ss. 454-458), s.456.

¹¹⁰ Gönübol, Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 456-457.

1922-1923 arası dönem 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkesi'nin yapılmasından 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Anlaşmasının imzalanmasına kadar geçen sürede yaşanan gelişmeleri içermektedir. Bu süreç daha çok diplomatik hamlelerin ön planda olduğu bir döneme karşılık gelmiş ve günümüze değin geçerliliğini sürdüren Lozan anlaşmasının imzalanması ile neticelendirilmiştir.¹¹¹

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Misakı Milliye, Millî Mücadele'nin temeli olarak görmeleri ve bağımsız bir Türkiye kurmak için gösterdikleri çabayı dikkate aldığımızda dış politika hedeflerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Misakı Milliye uygulayarak bağımsızlığı gerçekleştirmek
2. Türk milletini temsil eden milli hareketin dış ülkelere tanınmasını sağlamak
3. Başka ülkelerle yapılacak savunma, dostluk, saldırmazlık, ittifak antlaşmalarıyla hem siyasi hem manevi yardım elde etmek.
4. Milli hareketin Türk milletinin tek ve gerçek temsilcisi olduğunu her türlü propagandayla dünyaya duyurmak.¹¹²

Kurtuluş Savaşı sonrası dönem olarak nitelendirebileceğimiz dördüncü aşama 1923-1935 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemdeki gelişmelere bakıldığında artık sınırlarını ve bağımsızlığını elde etmiş bir milletin, ülke içerisinde de reform sürecine geçirildiği bir dönem olduğu görülmektedir. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet rejimine geçilmesi ve bir dizi reform bu dönemde hayata geçirilmiştir. Saltanatın kaldırılıp halifelik kurumuna dokunulmamasının da kimliksel bir karşılığı olduğundan bahsetmek mümkündür. Keza halen din merkezli aidiyet duygusunun halen hem halkta hem de Millî Mücadele kadrolarında ön planda olduğu ve yine hilafetin koruyucusu olarak Millet Meclisini halk nezdinde meşrulaştırmak gayesinden söz edilebilir.¹¹³

Cumhuriyeti kuran kadroların pek çoğu başlangıçta halkın genel görünümünden ayrı düşüncede bir kimlik algısında olmayıp İslamiyet temelinde birleşmişlerdir. Öyle ki gerek Misak-ı Milli tanımlamasında gerekse cumhuriyetin ilk

¹¹¹ Gönlübol, Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 457.

¹¹² Cemalettin Taşkıran, "Dönemin Dış Politika Değerlendirilmesi", İçinde: *Türk Dış Politikası (1919-2008)* (Editör: Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara 2008, s 143.

¹¹³ Hakan Bayrı, "Türkiye'de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik (1980 Sonrası Döneme Sosyo-Politik Bir Bakış)", (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi), Erzurum, 2008, s. 47.

yıllarında Yunanistan ile karşılıklı olarak gerçekleştirilen nüfus mübadelesinde etnik manada bir Türk ulusu algısının olmadığı açıktır. Öyle ki Misak-ı Milli’de, “Osmanlı İslam çoğunluğunun olduğu topraklar” şeklinde ifade edilirken mübadele de ise bu kapsamında gönderilenlerin çoğu Türk- Yunan olmaktan ziyade Ortodoks ve Rum-Müslüman şeklinde gerçekleşmiştir.¹¹⁴

20 Nisan 1924’te Teşkilât-ı Esasîye Kanunu’nun 88. maddesi “Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese “Türk denir.” şeklinde tanımlanarak Türklük vatandaşlık eksenine indirgenmiş ve sosyal reformlar ile yeni vatandaş tipi eski sembol ve algılamalarından arındırılmaya çalışılmıştır. Yine 1930’larda örgün eğitimin yanı sıra yaygın eğitim kurumları olan Türk Ocakları cumhuriyet aydınlarının fikirlerini yaymak açısından etkili şekilde kullanılmış ve sonrasında bu kurumların kapatılarak Halkevlerinin kurulması ile bu görevi bu defa devlet ideolojisi ile özdeşleşmiş bu kurum devralmıştır.¹¹⁵

Bir yandan da Lozan’dan geri kalan bazı sorunların çözümü için uğraşıldığı ve Musul hariç bu sorunların çözümünde başarı gösterildiği görülmektedir. 1930’ların başına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını çizmiş ve güvenliğini sağlamış egemen eşit bir aktör konumundadır. Artık bu konumun getirdiği bazı oluşum ve süreçleri yerine getiren bir Türkiye profili vardır. Çok partili hayata geçiş için girişimde bulunulması, 1932’de Milletler Cemiyeti’ne üye olunması, 9 Şubat 1934’te Balkan Antantı ile Yunanistan ile yakınlık kurulması gibi gelişmeler bu gayretlerin birer ürünüdür.¹¹⁶ Fuat Keyman, bir çalışmada;¹¹⁷ bu dönemde içeride gerçekleştirilen reformların dış güvenliğinin de teminatı için olduğunu belirtmektedir.

1930’larda Türkçülükle alakalı iki önemli gelişmede Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi ile Türklüğün temellerinin Hitit ve Sümer gibi medeniyetlere indirgenerek İslamiyet sahasından uzaklaştırılması gayretidir.¹¹⁸

Millî Mücadele ve sonrası Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının son aşaması ikinci küresel savaşın tehlike sinyallerini verdiği dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde

---

¹¹⁴ Bayri, *a.g.e.*, s. 46-47.

¹¹⁵ Bayri, *a.g.e.*, s. 52-55.

¹¹⁶ Gönlübol, Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 458-459.

¹¹⁷ İlgili eser için bkz. Fuat Keyman, “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, İçinde: *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, (Editör: Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara 2008.

¹¹⁸ Süleyman Seyfi Ögün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s.131-132.

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması ile başlayan güvenlik endişesi Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye, 1936'da Akdeniz Paktı ile İngiltere ile yakınlaşmış ve İngiltere'ye ikili ittifak teklifinde bulunmuştur. Yine İngiltere ile ilişkili olan bazı Ortadoğu ülkeleri ile 8 Temmuz 1938'de Sadabat Paktı imzalanmış ve dostluk ilişkisinin konumu yaygınlaştırılmıştır. Türkiye hem Batı eklemlenmesi için güçlü ve emin adımlar atarken hem de Almanya ve Sovyetleri karşısına getirebilecek hamlelerden kaçınmıştır. Türkiye'nin bu ılımlı ve hukuki çerçevelere uyarak izlediği politika gerek Boğazlar konusunda gerekse de Hatay sorunda Türkiye'ye Batıdan gelebilecek olan engelleri yumuşatmıştır.¹¹⁹

Bu süreçte Türkçülüğün dereceli olarak İslamcılığın yerine geçirilmesine ve dini sembol ve kurumların kapatılmasına elbette ki tepkiler gelmiştir. Tepkilerin yasal temsilcileri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında toplanmıştır. Yasal olmayan zemininin ise daha çok Doğu illerinde tarikat liderlerinin önderliğinde olduğu ve eyleme geçtikleri görülmektedir. Her iki tepkide otoriter bir tavırla susturulmuş ve Türk kimliğinin vatandaşlık anlamındaki şekli, merkezi otoritenin 1937 'de "altı ok" olarak yasalaştırdığı bir zeminde ikinci küresel savaşın sonlarına değin sürdürülmüştür.¹²⁰

Genel olarak Atatürk dönemi Türk Dış Politikasını siyasi kimlik perspektiflerinden değerlendirirken aşağıdaki çıkarımlarda bulunabiliriz:

- Tüm bu gelişmeler bir bütün olarak düşünüldüğünde, Türk Dış politikasında siyasal kimlik algısının Osmanlı Devleti'nin siyasi karar verici olduğu dönemde daha çok dinsel (millet algısı) bir kimlik algısını önelediği, yüzeysel bir şekilde Batıyı taklit etme kaygısının olduğu, Kurtuluş Mücadelesi'nin başlangıcından itibaren (her ne kadar Kurtuluş Mücadelesi'nin halifeyi kurtarmak için olduğu söylene de) ise daha çok Türk milliyetçiliği algısı üzerinden ve daha realist argümanlar ile Türk dış politika karar verme süreçlerinin yönetildiği görülmektedir. Örneğin; 1923-1938 yılları arası dönemde gerçekleşen olaylara karşı Türk dış politikasının verdiği refleksler incelendiğinde Musul bunalımı, Balkan Paktı'nın kurulması, Sadabad

---

¹¹⁹ Gönübol, Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 459-461.

¹²⁰ Bayri, *a.g.e.*, s. 58-59.

Paktı'nın oluşturulması ve Hatay sorunu gibi güvenlikle alakalı konularda realist politikalar izlenmiş olduğu görülmektedir.¹²¹

- Her iki otorite döneminde de coğrafya unsurunun dış politika karar verme süreçlerinde merkezde olduğu anlaşılmaktadır. Belirtmek gerekir ki uluslararası ilişkilerin, karar vericilerin devletten bağımsız kişiliği olup olmadığı sorunsalı Osmanlı Devleti'nin dış politika süreçlerinde izlenen politikalar üzerinden değerlendirildiğinde, karar vericilerin temel politikaları kendi kimliklerine göre şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Bu nokta da Mustafa Kemal Atatürk'ün de Osmanlı vatandaşı olduğu göz ardı edilmeksizin, doğmuş olduğu toprakların kozmopolit yapısı, almış olduğu eğitimler, bulunmuş olduğu çevreler ve etkilenmiş olması muhtemel hâkim akımlar gibi pek çok faktörün kendisinin siyasal kimlik algısını, Osmanlı Devlet yöneticilerinin geleneksel kimlik yapısından ayırdığı düşünülebilir. Fakat Osmanlı Devleti'nde de yönünü Batıya dönme hamlelerinin çok önceleri başladığı düşünüldüğünde gerçekleşen gelişmelerin çok doğal bir süreç olduğu görülmektedir. Bu yargı kazanımlarımızın büyüklüğü sonucunu değiştirmeksizin büyük bir devrim için Türk toplumunun duymuş olduğu lider arayışında anlam bulmaktadır.

- Türklük bahsini incelerken belirttiğimiz gibi siyasal kimlik algılarımızda lidere duyulan özlem de bu gelişmeleri kolaylaştırmış olabilir. Henüz 2013'te ülkemizde sürdürülen başkanlık tartışmalarında dahi Başbakan Erdoğan'ın geçilmek istenen sistemle alakalı olarak "...bu bize yabancı bir anlayış da değil..."¹²² şeklindeki ifadesi dahi Türk toplumunun lidere olan ihtiyacının yakın dönemde bile geçerliliğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Son olarak Kurtuluş Mücadelesi sonrası döneme bakıldığında ise Mustafa Kemal'in realist politikalarının yanı sıra idealist teorilerin argümanlarına uygun dış politika süreçlerini de işlettiği görülmektedir. Nitekim Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olunması ve Montrö Sözleşmesi'nin imzalanması süreçlerinde İdealizm temelli bir dış politika anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir.¹²³

---

¹²¹ Latif Pınar, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: İdealizm-Realizm Kısacasında Türkiye", İçinde: *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası. I* (Editör: İsmail Şahin), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017 (ss. 11-56), s. 50.

¹²² Çağrı Erhan, Ersin Embel, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler", *Bilig*, 2015 (ss. 146-148), s.146.

¹²³ Pınar, *a.g.e.*, s. 50.

- Modern Türkiye'yi, Osmanlı Devleti'nin bir bakiyesi olarak görmenin gerekliliği Türk Dış Politikasının değişmez siyasal kimlik algılamalarından biri olan beka sorunda da ortaya çıkmaktadır. Nitekim hem Osmanlı Devleti'nin dış politikalarında hem de modern Türkiye'nin kurucu önderlerinin izlediği Türk dış politikalarında ana kaygı devletin bekasıdır. Modern Türkiye'nin kurucuları için bu varlık egemen eşit olmak ve özgürlük temelli iken Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ise her şeye rağmen var olmak şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

- Modern Türkiye'nin kurucularının dış politika algılarını belirleyen dinamikler ile klasik Osmanlı yöneticilerinin dış politika algılarını belirleyen ortak faktörlerden en baskınının coğrafya olduğu görülmektedir. Keza gerek Osmanlı Devleti'nde uygulanan güçler dengesi politikası gerek Modern Türkiye'nin kurucularının milli mücadele ve sonrasında vermiş oldukları kararlarda sürekli olarak sınırların güvenliği, statükonun devamlılığı esas alınmış ve olası bir coğrafi değişime tahammül edilemeyeceği izlenimi verilmiştir.

- Mustafa Kemal Atatürk döneminde sert güç unsurları kadar yumuşak güç unsurlarına da önem verildiği görülmektedir. Atatürk döneminde uygulanan dış politikaların (sert-yumuşak) büyük çoğunluğu Türkiye'nin ulusal çıkarlarına hizmet etmiş ve Batı'nın gözünde saygınlığımızı giderek artırmıştır. Bu esasen Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde Batı'yı yok sayma, güçsüz olduğu dönemlerde ise Batı'yı taklit ederek kurtuluşa ermeyi ummak politikasından da bir dönüşü ifade etmektedir.

- Cumhuriyetin kurucu kadrosu vatan savunması konusunun hayati olduğu durumlarda birlik sağlayabilmişse de bu gerçekleştirildikten sonra yavaş yavaş ideolojik ayrılıklar baş göstermiştir. Ayrılıkların temel noktası görünürde dini kurum ve algılamaların değiştirilmesine dönük politikalardan duyulan endişe olarak görülmektedir. Bir zaman sonra yeniliklerin karşısında durulmasının engellenmesi adına bazı gelişmelerin de gölgesine sığınarak, yaklaşılacak istenen demokratik değerlerden uzaklaşıldığı, tepeden inme bir otoritenin kurulduğu görülmektedir. Fakat toplumun hali hazırdaki durumu, reformların henüz çok yeni oluşu gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda alınan tedbirlerin, tüm kazanımların boşa gitmemesi adına alınmış bir önlem olarak değerlendirmek mümkündür.

2.2. İnönü Dönemi Türk Dış Politikası

Uluslararası ilişkiler literatürü içerisine “Dış politika” kavramı, devlet olgusu ile birlikte dahil olmuştur. Türkiye’nin tarihsel süreçte de izlediği dış politikaların kaynağı ise Osmanlı İmparatorluğu’dur.¹²⁴ Çalışmanın bu bölümünde ele alınacak dönem; Türk Dış Politikasında İnönü Dönemi.

Atatürk’ün 10 Kasım 1938 yılında ölümü üzerine CHP meclis grubunun önerisi ve TBMM genel kurulunun oybirliği ile aldığı karar ile Malatya milletvekili İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.¹²⁵ İnönü göreve geldiğinde kendisini ikinci büyük savaşın eşiğinde politika geliştirmek durumunda olan bir lider olarak bulmuştur.¹²⁶ İnönü dönemi Türk dış politikası için genel olarak Atatürk’ün çizmiş olduğu çizgide ilerletildiğini belirtmek mümkündür. Bu durumu gerek köklü reformların toplumda uyandırdığı meşruluk algısı gerekse de İnönü’nün yönetimi ele aldığı dönem ile Mustafa Kemal’in yönetimi ele aldığı dönemdeki konjonktürün görece benzer olmasıdır. Elbette ki konumu ve şartları bakımından İnönü’nün hâlihazırda kurulu ve tanınırlığı olan bir devlette kendisini bulduğu açıktır. Kastedilen husus daha çok dış güçlerin emelleri bakımından dönemsel yakınlığın olduğudur. Yine de dış güçlerin emellerini harekete geçirme potansiyellerinin Atatürk döneminde gerek hukuksal manada gerekse de manevi anlamda büyük ölçüde engellendiğini de ifade etmek gerekir.

İnönü dönemi konjonktüre bakılacak olursa; Almanya’nın ucu başı belirsiz “hayat sahası” politikası İtalya’da Mussoli’nin faşist söylemleri; İngiltere ve Fransa’nın Versay düzenini sürdürme gayretleri göze çarpmaktadır. Tüm bu politikalar Almanya’nın Çekoslovakya’yı işgali, İtalya’nın Arnavutluk’u işgali ve nihayetinde ikinci küresel savaşı ortaya çıkaran temel olay olarak Almanya’nın 1 Eylül 1939’da Polonya’yı işgali şeklinde somutlaştırılmıştır. Almanya’nın Polonya’yı işgalinden iki

---

¹²⁴ Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1980 (ss. 312-330), s. 313.

¹²⁵ Sadık Erdaş, “I. İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)”, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1993, s. 29.

¹²⁶ Haydar Çakmak, “İsmet İnönü ve Dış Politika”, İçinde: *Mustafa Kemal Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanları ve Dış Politika* (Editör: Haydar Çakmak), Kripto Yayınları, Ankara 2016, s. 30-32.

gün sonra İngiltere ve Fransa'da Almanya'ya savaş ilan etmiş ve savaşın tarafları gerek cephenin evlerden uzakta olmadığı bir sahada işgallere başlamışlardır.¹²⁷ Dolayısı ile uluslararası arenada hâkim olan teori realizmdir.

Atatürk dönemi dış politika mirasının uygulamadaki karşılığı yeni devletin mevcut olan kazanımları korumak ve her an çıkabilecek yeni bir küresel savaşta tarafsız kalınmasını temin etmek şeklinde ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Statükonun korunması noktasında Atatürk dönemi Türk dış politikasının dostane ilişkileri önceleyen mirası, İnönü'nün dış politikasını oldukça rahatlatmıştır. Fakat savaşta tarafsız kalınması noktasında lider olarak İnönü'nün siyasi kabiliyeti ve algılamaları önemli rol oynamıştır. Vurgulamakta fayda vardır ki Atatürk döneminde bir varlık-yokluk meselesi üzerine girilen kaçınılmaz bir dizi savaş ve ardından kazanılan zaferlerle şekillendirilen hem sahada hem de masada belirlenen bir dış politika mevcut iken İnönü döneminde ise dış güçler arasında bir denge kurma temelli dış politika gayreti söz konusu olmuştur.

Bir lider olarak İnönü'ye bakılacak olursa öncelikle kendisinin Atatürk döneminin lider kadrosu içinde yer aldığını belirtmekle başlama uygun olur. 1927-1937 yılları arasında başbakanlık görevini sürdüren İnönü yeni cumhuriyetin ruhunu ve ideolojilerini paylaşmıştır.¹²⁹ Fakat belirtmek gerekir ki göreve geldiğinde Atatürk'ün başbakanı olan Celal Bayar'ı istifaya zorlaması ve yerine Refik Saydam hükümetinin kurulması, İnönü'nün Atatürk dönemi iç ve dış politikalarının bazılarında farklılık yaratmak istediğini düşündürebilir. Refik Saydam hükümetinin, devletçilik ve halkçılık temelli politikaları yürüttüğü, SSCB ile üçlü ittifak imzalanarak ilişkilerin korunmak, ABD ile de yakın temaslar kurularak ise kişisel ilişkilerin geliştirilmek istediği görülmektedir.¹³⁰

Türkiye, bu süreçte tarafsızlık politikası uygulayarak savaşın dışında kalmayı ve toprak bütünlüğünü korumaya amaçlamıştır. Bunun yanı sıra Refik Saydam,

¹²⁷ Sait Dinç, "Atatürk Sonrası Türkiye'de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938-1965)", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2008 (ss. 1-5), s. 1-2.

¹²⁸ Ahmet İlyas, Orhan Turan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 1 Sayı:1, 2012 (ss. 293-299), s. 294.

¹²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 583-586.

¹³⁰ Yüksel Yentürk, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti", (İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s.24.

dönemin önemli ekonomik ve siyasi gücü olan ABD ile dostane ilişkiler kurabilmek adına bir dizi faaliyet göstermiştir.¹³¹

İnönü hükümetinin Türkiye'yi savaş dışı tutma gayretini üç dönemde ele almak mümkündür; 1938-1941 dönemi, 1942-1945 dönemi ve 1945-1950 dönemi. 1938-1941 dönemi Türkiye'nin jeostratejik öneminin farkında olan başka güçlerin Türkiye'yi yanlarına çekmek için somut adımlar attığı, Türkiye'nin ise bu adımlara eşit uzaklıkta yaklaşarak belirli bir tarafı seçmediği fakat sınırlarını korumak namına ikili anlaşmalara girdiği bir dönemdir. Türkiye'ye bu dönemde İngiltere ve Fransa ile üçlü ittifak anlaşmasını imzalamıştır. Fakat Türkiye savaşın Akdeniz'e sıçradığı dönemde dahi üçlü ittifaka göre İngiltere ve Fransa'ya yardım edilmesi gerekliliğine rağmen İtalya ve Yunanistan'ı karşısına almamıştır. Yine 18 Haziran 1941'de e Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. 1942-1945 arası dönemin önemli dış politika hamlelerinden biri Almanya'nın Rusya karşısında art arda zafer kazanmasından duyulan tedirginlikle Almanya'ya yakınlaşma şeklindedir. Bu dönemde Alman yanlısı olan Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanı olarak atanması oldukça önemlidir.¹³²

Numan Menemencioğlu'nun Alman yanlısı politikaları ABD ve İngiltere'yi rahatsız edince istifa etmiş ve bu başka güçler Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını talep etmişlerdir.¹³³ Türkiye henüz savaşın sürdüğünü ve tarafsızlığına gölge düşebileceğini hem de yeterli askeri teçhizatının olmadığını öne sürerek vakit kazanmışsa da 1943'ten itibaren İngiltere Türk siyasetinde etkili olmaya başlamıştır.¹³⁴ 1945-1950 arası dönem Türk Dış Politikasının aktif ve net olduğu bir dönemdir. Keza, bu tarihte göstermelikte olsa müttefiklerin yanında savaşa girilerek yönümüzün batı olduğu açıkça belli edilmiştir. 1944'te Almanya ile olan tüm ilişkiler kesilmiştir. Aynı zamanda Rus tehdidinden de çekinen Türkiye, bu tarihten itibaren Yunanistan ile yakınlaşarak Amerika'nın korumasını kabul eden bir dış politika anlayışı geliştirmiştir.¹³⁵ İsmet İnönü'nün Türk dış politikasıyla ilgili aşağıdaki çıkarımlarda bulunabiliriz. İsmet İnönü ve Atatürk'ün dış politika karar verme sürecine etki eden

---

¹³¹ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1942)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:21 Sayı:1, 2011 (ss. 289-300), s. 290.

¹³² İlyas-Turan, *a.g.e.*, s. 320-327.

¹³³ Yentürk, *a.g.e.*, s. 25-26.

¹³⁴ Antonello Biagini, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 86.

¹³⁵ İlyas-Turan, *a.g.e.*, s. 332-336.

amiller benzer olup ulusal çıkara dönük olan realist uluslararası ilişkiler teorilerinin argümanları dış politikalarında baskındır.

- İsmet İnönü ve Atatürk'ün dış politika kararlarının benzerliğinin en temel nedeni şahsi olmaktan çok yeni kurulmuş cumhuriyet ruhunun her iki lider tarafından da deneyimlenmesi ve artık devletin kurumsal bir dış politika algısının olgunlaşmaya başlamasından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

- Tıpkı Atatürk gibi İsmet İnönü de Türk siyasal kimliğinin vatandaşına doğal olarak getirdiği liderlik arayışına bir cevap olarak görülmüş ve kolay şekilde kabullenilmiştir.

- İsmet İnönü'nün izlediği politikalar da (Varlık vergisi konusu hariç) Osmanlı klasik zihniyetinden ziyade yeni devletin kuruluş felsefesine uygun kararlar aldığı gözlemlenmiştir.

- Her iki dönemde de temel kimlik kaygısının coğrafya olduğu, Türk coğrafyası- Türk vatanı gibi kavramlar üzerinden söylemlerin geliştirildiği görülmektedir.

2.3. Soğuk Savaş Dönemi Dış Politikası

Soğuk Savaş kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB arasında dünya üzerinde nüfuz kurma adına yapılan mücadeleyi ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin savaş dışında kalma politikası, zorlu, fakat son derece önemli bir stratejik ve taktik adımdı.

Bu mücadelede içerisinde Türkiye kendisini Batı Bloğunda konumlandırmaya çalışmıştır. Türkiye'nin savaşta tarafsızlık politikasını belirlemesi eleştirilere sebep olmuş ve Sovyet yayılcılığı karşısında Türkiye'nin yalnız kalacağı düşüncesini arttırmıştı. Bu nedenle İnönü, Türkiye'nin demokratik olarak görülen tarafta yer alması için içe ve dışa dönük politikalar uygulamak zorunda kalmıştır. İnönü'nün temel hedefi Sovyet tehdidini azaltmak ve batı ile ilişkileri geliştirebilmektir. Bununla birlikte 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'de dış politikasındaki hedefini benzer tutmuştur.¹³⁶

---

¹³⁶ Cihat Göktepe, Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", *Bilig*, 2015 (ss.197-199), s.198.

Türkiye üzerinde Sovyetler Birliği tehdidini her geçen gün artması, Türkiye'ye karşı ileri sürülen toprak ve Boğazlarda üs talebi yeni bölgesel iş birliği arayışlarını hızlandırmıştır. Savaşın ardından bloklara yarılan dünyada yeni şekillenen uluslararası sistemde Türkiye'nin kendini güvenli bir blok şemsiyesi altında konumlandırması adeta yaşamsal önemi haiz bir meseleydi. Batılı ülkeler, 4 Nisan 1949'da NATO (Kuzey Atlantik İttifakı) kurarak askeri anlamda Doğu Bloğuna karşı örgütlenmişlerdir. Doğu'dan gelen tehlike karşısında Türkiye'nin bu blok içinde yer alma isteği son derece mantıksal ve normal bir olaydı. Batıda oluşturulmuş siyasal ve güvenlik sistemlerine kurumsal ve hukuki olarak katılım sorunsalı 19. yüzyıldan itibaren uluslararası sisteme uyum sağlama siyasetine kadar geriye götürülmekte, NATO üyeliğini klasik "Sovyet tehdidi", "Batılılaşma" ve "İdeolojik savaş" kategorilerinin ötesine taşıdığı şeklinde de yorumlanmaktadır.¹³⁷ Fakat şu da kesindir ki; NATO'ya giriş sebeplerinin başında güvenlik gerekçesi, eksen tercihi bakımından Batılılaşma çizgisinin devam ettirilmesi gelmektedir. Doğu-Batı çekişmesinin derinleştiği bir ortamda Türkiye bir Batılı kimliğe öncelik vermektedir.

O dönemde iktidarda olan DP, NATO'ya girmeyi bir zorunluluk olarak görmüştür. Bu nedenle 1950 yılında başlayan Kore savaşına, TBMM'den onay almayıp asker göndermiş ve bu durum, Amerika'nın Türkiye'ye karşı olumlu bakmasına neden olmuştur. Ayrıca Sovyetlerin artan tehdidini engellemek için güvenlik önlemi almak zorunda olan ABD, üs kurma konusunda Türkiye'nin coğrafi konumunun uygun olduğunu düşünmüştür. Bu nedenler Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde rol oynamıştır. Batı'nın gözünde stratejik önemi artan Türkiye, 1952 yılında NATO'ya kabul edilmiştir. Böylece Türk dış politikasında Sovyet tehlikesine karşı Batıyla iş birliği yapma düşüncesi NATO'ya girmekle bir nebze hedefe ulaşılmasını sağlamıştır. Yani Türkiye açısından NATO'ya üye olmak sadece güvenlik açısından değil aynı zamanda da Batılılaşma açısından da elde edilen bir zafer olarak görülmüştür. Türkiye'deki yöneticiler de NATO'ya girmeyi sadece güvenlik açısından değerlendirmemiş, bu durumu milli bir dış politika unsuru olarak benimsemişlerdir.¹³⁸

Türkiye, NATO'ya girme girişimi ile bugün devam eden "stratejik ortaklık" kavramının temelini kurmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda

¹³⁷ Bu konuda bkz: Nur Bilge Griss, "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 34, 2012.

¹³⁸ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2000 (s.858-886), s.866-870.

getirilen en ciddi eleştiri Türkiye'nin artık Batılı olmayan devletleri gözden çıkardığı, bu devletlerin onun için herhangi bir anlam ifade etmediği yönünde olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Süveyş krizinde Mısır'ı savunmamış, Bandung Konferansı'nda Batının isteklerini savunmuş, Cezayir'in bağımsızlık ilanına karşı Fransa'dan yana olmuştur. Hatta Batılı devletlerin Ortadoğu devletleriyle ilişkileri geliştirirken, Türkiye bu devletlerden uzak durma politikasını tercih etmiştir. Bu durum söz konusu dönemde Türkiye'nin tercih ettiği Batılı kimlikle açıklanabilir.¹³⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili siyasal hayata geçiş ve sonrasında Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti'nin iktidar oluşunun, Batılılaşma sürecinde önemli bir gelişmenin öncüsü olduğu vurgulanabilir. Menderes'e göre SSCB, sadece Türkiye'de değil, bölgede tehdit unsuru oluşturmaktaydı. Menderes, Sovyetleri çevreleme politikalarında çok istekli davranmış, aynı şekilde Türkiye NATO'ya katılmasından sonra, Balkan ve Bağdat Paketi'nin mimarı olmuştur.¹⁴⁰

Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra geliştirilen “barış içinde bir arada yaşama” ilkesi bağlamında Sovyetler Birliği'nin uluslararası geliştirdiği çabalar Türkiye'ye de yönelmiştir. Bu çerçevede Sovyetler Birliği 1953'te bir nota ile Türkiye'ye karşı toprak taleplerinden vazgeçtiğini resmen bildirmiştir. Fakat Türk dış politikasını yönetenler Sovyetler Birliğinin bu girişimini bir taktik değişikliği olarak yorumlamışlardır. Ayrıca 1956-1958 yıllarında Orta Doğu'da yaşanan krizler sırasında Sovyetler Birliğinin takındığı tavır Türkiye'nin bu devlete karşı güvensizliğini daha fazla artırırken Batıya daha çok bağlanması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Türk dış politikasını yönetenler tarafsızlığı bir dış politika tutumu olarak kabul etmeyerek Batıya olan bağlılığı Türkiye'nin ulusal çıkarlarına en fazla uygun düşen bir yol olarak görmüşlerdir.¹⁴¹

Böylelikle, 1951-1952'de Türkiye'nin NATO'ya üye oluşunun ardından yeni iki kutuplu sisteme adapte olma kavramının ötesine de geçerek adeta ülkenin varlık nedeninin de bu kutuplaşmaya bağlayan uç noktalara kadar varmıştır. 1960'da

---

¹³⁹ Ufuk Işık, *Türk Dış Politikasında Yeni Bir Üslup Arayışı: Anlayış Dergisi Örneği*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s. 32.

¹⁴⁰ Göktepe, Seydi, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁴¹ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası”, *ATA dergisi*, 1999 (s.67-97), s. 78.

gerçekleşen darbenin ardından Türk dış politikasında neredeyse bir değişiklik meydana gelmemekle birlikte bu politikaya da son verilmiştir.¹⁴²

1965-71 yılları arasında ülke içinde ve uluslararası alanda yaşanan gelişmelere bağlı olarak Türk dış politikası bir hayli hareketli olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin Batı'dan ne kadar uzaklaşabileceği ve Doğu'ya ne kadar yaklaşabileceğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede 1971'den sonra Türk dış politikasının "optimal denge noktasına ulaştığını söyleyebiliriz. 1965-71 döneminde Türkiye, daha "hareketli" bir politika izleyerek, değişen dünya şartlarına kendini uydurmaya çalışmıştır.¹⁴³

1960'lı yıllarda Türk dış politikasını etkileyen en önemli faktör Kıbrıs sorunu olmuştur. 1963 yılından itibaren Kıbrıs'taki bunalımın artmasından sonra Türkiye istediği desteği Batılı ülkelerden bulamamıştır. Türk dış politikasında bu denli yalnız kalma, politikalarda değişikliğe gitme düşüncelerini doğurmaya başlamıştır. Aralık 1963'te patlak veren Kıbrıs olayları ve buna bağlı olarak 1964'de ortaya çıkan "Johnson Mektubu" olayı bu hareketliliğin temelinde yatan sebeplerdir. Nitekim Kıbrıs'ta artan Rum saldırıları üzerine Türkiye Garanti Antlaşması doğrultusunda sahip olduğu yetkilere dayanarak askeri müdahaleye karar vermiş, fakat dönemin ABD başkanı Johnson, Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektupta; Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale yapması karşısında ülkeyi SSCB karşısında savunmayacaklarını sert bir dilde açıklamıştır.¹⁴⁴ Mektubun özetinde yer alan "Kıbrıs'a bir müdahalede bulunulduğu takdirde ABD'nin sattığı silahları kullanmayacağı" ifadesi Türk kamuoyunda büyük hayal kırıklığı oluşturmuştur. Bu Amerika'nın Türkiye'yi açık şekilde tehdit etmesi karşılığında İsmet İnönü "Dünya yeniden kurulur, Türkiye yerini alır" şeklinde ifadesi bir eksen kaymasının ilk belirtileri şeklinde yorumlanabilir. Mektup sonrası ABD'ye giderek Başkan Johnson'la görüşen İsmet İnönü Kıbrıs'a asker çıkarmaktan vazgeçmiştir. Bu gelişmelerin ardından Türk dış politikasında çok yönlülüğü ortaya koyan bir dışişleri eğilimi oluşmuştur.¹⁴⁵

Bu mektup Türk-Amerikan ilişkilerinde çok ağır tahribat doğurmuş ve etkileri uzun süre devam edecek derin izler bırakmıştır. Nasıl ki Truman Doktrini Türk-

---

¹⁴² Faruk Sönmezer, *Türk Dış Politikası: 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 530.

¹⁴³ Yeşilbursa, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁴⁴ Yeşilbursa, *a.g.e.* s. 80-81

¹⁴⁵ Ahmet İlyas, "Johnson Mektubu ve Türk Dış Politikasında Eksen Kayması. 1965-1980", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, Sayı: 10, Ocak 2015 (ss. 163-177), s. 168.

Amerikan ilişkilerinde sağlam bir dönem başlatmışsa, Johnson Mektubu da tam tersi, ikili ilişkileri son derece olumsuz etkilemiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki bu soğumayı sadece Kıbrıs sorunundan kaynaklandığını söylemek yanlış olacaktır. Bu durumun ortaya çıkmasında, 1960'lerden itibaren uluslararası ilişkilerde yaşanan değişimler; 1962 Küba Krizi'nin ne derecede tehlikeli bir boyuta ulaşması ve bunun sonucunda Doğu-Batı ilişkilerinde bir yumuşama dönemine girilmesi ekili olmuştur.¹⁴⁶

Türkiye 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs müdahalesi Türk dış politikası açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Doğuda yaşanan gelişmeler; 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, 1979'da İran İslam Devrimi gibi gelişmeler Ortadoğu'da yeni bir stratejik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda Amerika Türkiye'ye her zamandan daha fazla ihtiyaç duymaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı duyduğu kaygı Türkiye-SSCB ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonrada Türkiye içte istikrar sağlayıp uluslararası alana yeniden dönmüş ve sol yönlü politikasına devam etmiştir. Bu gelişme Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yumuşamasına neden olmuştur.¹⁴⁷ Detant dönemi olarak karakterize edilen 1965-1980 döneminde iki kutuplu sistemin özellikleri korunmakla birlikte her iki bloku kendi aktörlerine daha fazla otonomi fırsatı sunmuştur. Detant durumu, bu dönemde Türk dış politikası açısından en çok Orta Doğu bölgesi açısından yaşanmıştır. Söz konusu dönemde ülke içinde yaşana gelişmelerin de etkisiyle Türk dış politikasının eksenleri genel anlamda Batı/İsrail ekseninden Filistin/Arap eksenine kaymıştır.¹⁴⁸

Görüldüğü gibi Soğuk Savaş Dönemi Türk dış politikası SSCB tehdidine karşı Batıyla iş birliği yapma üzerine kurulmuştur. Kuşkusuz, böyle bir durum Türkiye'nin manevra alanını sınırlamıştır. Fakat Soğuk Savaş boyunca dünyada ve bölgede yaşanan gelişmeler, iki kutuplu dünya sistemi olarak Doğu-Batı ekseninde yaşanan gelişmeler Türkiye'ye zaman zaman çok dinamik dış siyaset izleme fırsatı sunmuştur. Fakat siyasetin ana çizgisi belli iniş ve çıkışlara rağmen sürekli olarak Batı yörüngesinde gelişmiştir. 1980 ihtilalinin ardından Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisinin serbest piyasa ekonomisinde ekonomik ve politik reformları

---

¹⁴⁶ Yeşilbursa, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁴⁷ Yeşilbursa, *a.g.e.*, s. 85-87.

¹⁴⁸ Sönmezer, *a.g.e.*, s. 530.

gerçekleştirmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılı kimliğini daha fazla ön plana çıkarmıştır.

2.4. Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası

Turgut Özal, 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da doğmuştur. 1945'te İstanbul Teknik Üniversitesinde beş yıl süren eğitimin ardından elektrik mühendisi olarak mezun olmuştur.¹⁴⁹ 1952 yılında yabancı dilini geliştirmesi ve ekonomi eğitimi alması için ABD'ye gönderilmiştir. Türkiye'ye geldikten sonra değişik görevlerde çalışmış, 1965'te Başbakan olarak göreve başlayan Süleyman Demirel'in döneminde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı olarak atanmıştır. 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile kurulan ara rejim döneminden görevinden alınmış, tekrar Amerika'ya giderek Dünya Bankasında çalışmış, 1973 yılında Türkiye'ye geri dönerek özel sektörde çalışmaya başlamıştır. 43. Türkiye Cumhuriyeti kabinesinde görev almış, 24 Ocak kararlarının uygulanmasında oynadığı rol neticesinde 12 Eylül 1980 darbesi sonrası ekonomik süreçleri devam ettirmesi amacıyla Başbakan Yardımcılığı görevine atanmıştı. Bazı olaylar nedeniyle 1982'de görevinden ayrılarak ABD'ye gitmiştir. 1983'te Türkiye'ye geri dönerek Anavatan Partisini kurmuştur. 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerden galip çıkmıştır. 1987'de de başarılı sonuçlar elde ettikten sonra, 1989'da Kenan Evren'in görev süresinin dolmasının ardından Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Turgut Özal 17 Nisan 1993'te vefat ettiği güne kadar cumhurbaşkanı görevini sürdürmüştür.¹⁵⁰

Özal, siyasi kimliği çok yönlü bir politikacıdır. Onun siyaset anlayışının belirgin özelliği bireyi ön planda tutmak, devletin yetki alanını sınırlandırmak, bürokrasinin müdahaleci anlayışını daraltmayı savunmaktır. Bu anlayış, diğer taraftan muhafazakâr ve milliyetçi değerlerle “devlete sadık-toplumcu” bir anlayışı gündeme getirmekle karakterize edilir.¹⁵¹ Özal, liberal bir siyasetçidir. Keza, yaşadığı eğitim ve çalışma tecrübesinin bunda etkili olduğu söylenebilir. Bir başka özelliği ise muhafazakâr kimliğe sahip olmasıdır. Her ne kadar “muhafazakârlık, geçmişinin,

---

¹⁴⁹ Turgut Özal'ın hayat ve faaliyetleri konusunda bkz: H. Özdemir, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

¹⁵⁰ Ömer Baykal, “Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi”, *Akademik Hassasiyetler*, Sayı: 12, Cilt: 6, 2019 (ss. 143-179), s. 150-151.

¹⁵¹ A. Vahap Uluç, “Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 23, 2014 (ss. 107-140), s. 116.

hayat tarzının, siyaset yaptığı yıllarda parti içi ilişkiler ağının ya da toplumsal anlamda temsil ettiği kitlelerin bir niteliği” olsa da Turgut Özal, “hibrit” bir siyasetçi olarak “*Türk sağının erken dönemlerde başlayan alternatif modernleşmesinin önemli bir kırılmasını temsil etmiştir.*”¹⁵²

Turgut Özal’ın iktidara gelmesi Türk siyasal hayatında yeni sağ siyaset, doğrudan uygulama girmiştir. Keza o dönem sadece Türkiye’de değil, dünya genelinde yeni sağ anlayışının egemen olduğu gözlemlenmiştir. Turgut Özal’ın kendisi de bu politikadan etkilenmiştir. İngiliz Başbakanı M. Thatcher’in, “Özal politikalarının sonuna kadar savunucuyum” demesi Özal’ın liberal-muhafazakâr siyasetinin dış dünyada da takdir gördüğünün bir göstergesidir.¹⁵³

Özal döneminde Türkiye Cumhuriyeti oldukça önemli gelişmelere imza atmıştır. Zira Özal devletler arasında ekonomi temelli iki taraflı ilişkilerin iyi düzeyde yürütülmesine çalışmış, ayrıca ülke içinde ekonomik refahın üst seviyeye çıkarılmasını önemsemiş, dış politikaya yönelik aldığı kararların birçoğu ekonominin gelişmesi ve barışçıl söylemlerin geliştirilmesini hedeflemiştir.¹⁵⁴ Türk devletinin siyasal yaşamını, uygulamış olduğu politikalarla derinden etkileyen ve önemli bir ilerleme kaydeden Özal, günümüz siyasetinin biçimlenmesine yönelik de ciddi bir iz bırakabilmiştir. Özal’ın uyguladığı ve düşünceleri doğrultusunda sergilediği tavır, Türk siyasal yaşamında kendisine ayrı bir konum kazandırmıştır. Keza, Türk siyasal yaşamını olumlu etkileyecek şekilde çok iddialı hedeflere öncelik vermiş ve uygulamış olduğu politikalar, yaptığı icraatlarla önceki siyasetçilerden önemli ölçüde ayrılmıştır.¹⁵⁵

1980’li yıllarda siyasetin konsolidasyonu büyük ölçüde Özal’ın siyasi kişiliği, üslup ve ideolojik potansiyeli sayesinde başarı sağlayabilmiştir. Nitekim askeri vesayete rağmen Özal’ın sayesinde, dünyada hüküm süren yeni-sağ siyaseti Türk siyasetinde uygulayarak 80’lerden önce sola kayan resmî ideolojini Atatürkçülük

---

¹⁵² Baykal, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁵³ Zeki Duman, “Türkiye’de Modernleşme ve Liberal Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal’ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)”, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2008, s. 150.

¹⁵⁴ Cihan Daban, “Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2017, Cilt: 17 Sayı: 33 (ss. 77-96), s. 78.

¹⁵⁵ Balcı, *a.g.e.*, s. 183-189.

adiyla restore ederek, Türk-İslam konseptinde sağa çekilmiş ve bu yöndeki tartışmalar dindirilmiştir.¹⁵⁶

Özal, dinin toplumsal yapı üzerindeki etkisini yakından idrak etmiş, bunu toplumsal konsolidasyon aracı olarak kullanmaya çalışmıştır. Güneydoğu'ya yaptığı gezilerde daha fazla din vurgusu yapmıştır.¹⁵⁷ Özal'ın diğer önemli görüşü "medeniyetin herhangi bir topluma ait olmaması" idi. Bu konuda Özal, medeniyete katkı veren ülkelerden birinin de Türkiye Cumhuriyeti olduğunu savunuyordu. Zira Türkiye Cumhuriyeti, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin yanı sıra bunların okul ve mezheplerine de hoşgörü ile yaklaşmıştır.¹⁵⁸ Özal, dış politikada milliyetçiliğe dayalı bir söylem geliştirmeye çalışırken, Balkanlardan Orta Asya'ya kadar gerçekleştirdiği gezilerde milliyetçiliğe vurgu yapmış, bu ekseninde geliştirilecek iş birliği ve dayanışmanın önemini vurgulamıştır.¹⁵⁹

Turgut Özal, 6 yıl içerisinde 45. ve 46. dönem hükümetlerinde başbakanlık görevlerini yerine getirmiş, 1989 ila 1993 yıllarında ise 8. Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Toplamda on yıllık süre zarfında Türkiye Cumhuriyeti'ni hem siyasi olarak hem de ekonomik anlamda uluslararası alanda önemli bir şekilde temsil etmiş ve ciddi bir konuma getirmiştir. Özal döneminde özellikle dış politikada önemli başarıların kazanılması genel olarak sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümleri gerçekleştirmeye çalışma çabasından kaynaklanmaktaydı.¹⁶⁰ O dönemde yaşanan dönüşüm ve gelişimleri iyi fark eden Turgut Özal, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik yapısıyla bu dönüşümlere ayak uydurmayacağını farkındaydı ve bu yüzden devletin yeniden yapılandırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Onun başlattığı yenilenme hareketi temel ideolojik ilkelerinden olan Kemalist felsefenin de dönüşümünü öngören bir restorasyon çalışmasıydı. Bu yüzden yaptığı konuşma ve söylevlerde yeniden yapılandırma programı sayesinde ekonomide yapısal dönüşümlere, siyasette ise zihniyet dönüşümüne yol açacağını bildirmekten geri durmamıştır.¹⁶¹

---

¹⁵⁶ Baykal, *a.g.e.*, s. 171.

¹⁵⁷ Duman, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁵⁸ Yusuf Çınar, "Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:26, Eylül-Ekim 2011 (ss. 1-19), s.6-8.

¹⁵⁹ Duman, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁶⁰ Daban, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁶¹ Duman, *a.g.e.*, s. 150-151.

Turgut Özal vizyon sahibi bir politikacı olup, ülke gündemini belirleyebilecek bir üslup kullanan, halkın sorunlarına tercüman olan bir politikacıydı.

Özal'ın dış politikada, cari geleneksel anlayışı yıkmaya dönük bu çabalarıyla Türkiye, dış dünyada hem daha yaratıcı ve girişimci olmaya başlamış, hem de dünyadaki gelişmelere karşı sessiz kalmayarak tepki verebilen, tavır koyabilen bir ülke hâline gelmiştir. Türkiye, özellikle soğuk savaş sonrasında gerek Ortadoğu ülkeleriyle, gerek Balkanlarla gerekse Kafkaslar ve Orta Asya ülkeleriyle daha yakından ilgilenmiş, bu bölgeler üzerine projeler geliştirmiş, ekonomik ve siyasi işbirliğinde bulunmuş ve bu anlamda bölgesinde önemli bir güç hâline gelmiştir..... Gerek başbakanlık gerekse Cumhurbaşkanlığı döneminde yapmış olduğu bütün yurt dışı gezilerinde iktisadi ve ticari ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Çünkü ona göre ekonomi temelinde gerçekleşecek ilişkiler, beraberinde politik ittifaklara da yol açacak ve ülkeler arasındaki sorunlar daha kolay çözülebilecektir.¹⁶²

Onun döneminde İslam dünyasındaki ülkelerle ekonomik, siyasi, askeri ve güvenlik gibi birçok alandaki ilişkilerde iyileşme görülmüştür. Özal, Ortadoğu ülkelerine yönelik hedeflerini, tüm İslam ülkeleriyle de paylaşmaya çalışmıştır. İslam hakkında yapmış olduğu vurgulamalar, kişisel olarak İslam dinine olan ilgisi, diğer İslam devletleri ile olan ilişkilerini daha kolay bir şekilde gelişmesine sebep olmuştur.¹⁶³ Özal, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile olan ilişkiler, daha da iyileştirilerek üst seviyeye ulaştırılmaya çalışılmış ve hatta Orta Asya'da bulunan Müslüman Türk Devletlerinin İKÖ'ye üye olmaları konusunda da çaba gösterilmiştir. Orta Asya'da bulunan Müslüman Türk Devletleri'nin bu kuruluşa üye olarak alınmalarına büyük çaba harcamıştır. Onun döneminde Türkiye Cumhuriyeti, EİÖ (Ekonomik İş Birliği Örgütü)nün gerçek bölgesel güç olmasında büyük rol oynamıştır.¹⁶⁴ Özal, Sovyetler Birliğinin dağılması ve yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerinin tarih sahnesine çıkması olayını çok yüksek değerlendirmiş, bu ülkelerle ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Özal şöyle diyordu:

“Bugün tarihin öyle bir noktasına gelmişiz ki, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Balkanlardan tâ Orta Asya'ya kadar, Müslüman ve yahut Türk toplulukları ile meskûn geniş bir saha önümüze açılmıştır. Ben, bunu son genel seçimlerden evvel muhtelif konuşmalarımda söyledim; dedim ki, bu imkân, 400 seneden beri milletimizin eline geçen en büyük fırsattır. Bir nevi “hâcet kapıları” açılmıştır milletimizin önüne... Eğer, önümüze açılan bu “hâcet kapıları”ndan bugün giremezsek bu tarihi fırsatı kaçırmış oluruz; zira bu kapılar öyle ilâhîhaye açık durmaz, bir kapanırsa bir daha yüz

¹⁶² Duman, *a.g.e.*, s. 260.

¹⁶³ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995 (10.Baskı)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s. 193-195.

¹⁶⁴ Gülistan Gürbey, “Özal'ın Dış Politika Anlayışı”, İçinde: *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet* (Editör: İhsan Dağı), Boyut Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 296-298.

seneden evvel açılmaz. Böyle bir fırsatı, değil bir veya birkaç asır, belki bir daha hiç ele geçiremeyebiliriz.”¹⁶⁵

Özal’ın dış politikasını çok boyutlu bir politika olarak karakterize edebiliriz. Dış politikaya yeni kimlik kazandıran Özal, Türk-İslam sentezi ve Yeni-Osmanlıcılık düşüncesiyle tarihi bağlar, mirasçı bakış açısı, değer ve inançlar, İslami kimlik ve Osmanlı geçmişi etrafında şekillenmiştir.¹⁶⁶ Özal’ın dini hassasiyeti pragmatizmle sınırlanmaktadır. Mesela, muhafazakâr kimliğine rağmen ABD’nin Körfez Harekâtı sırasında “bir koyup üç alma” hesabını yaparak Amerikan ordusuna Türk hava sahasını ve İncirlik üssünü açmıştır.¹⁶⁷

Dağı’nın söylediği gibi inançlarında ne kadar muhafazakâr ise, düşüncelerinde o kadar liberal ve tasarımlarında da o kadar da reformistti.¹⁶⁸ Özal, Cumhuriyeti Osmanlıyla, Cumhuriyeti İslam’la, toplumu birbiriyle ve halkı da siyasetle barıştırmaya çalışmış bir liderdi.¹⁶⁹ Onun yaptığı icraatlar, aldığı kararların birçoğu etkisini günümüzde de sürdürmektedir.

2.5. AKP Dönemi Dış Politikasında Siyasal Kimlik

2.5.1. Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim

Uluslararası ilişkilerde kullanılan kavramlar arasında AK Parti dönemi dış politikanın yorumlanması bakımından “süreklilik ve değişim” kavramı büyük önem arz etmektedir. Keza bir ülkenin dış politikasında en temel meselelerinde biri, süreklilik ve değişim arasındaki çatışmadır. Dış politikayı belirli parametrelere sabitleyen süreklilik, o ülkeye bir kimlik verir. Süreklilik, iç veya dış nedenlerden dolayı dış siyasetin ihtiyaçlarını karşılayamıyorsa, ülkenin dış politika çıkarları için değişim bir gereklilik olacaktır. Bu nedenle, dış politikadaki değişikliği seçmek sadece bir seçim değil, aynı zamanda bir zorunluluktur. Özetle, bir ülkenin dış politikasını

¹⁶⁵ Turgut Özal, “Türkiye’nin Önünde Hâcet Kapıları Açılmıştır”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:19, 1992, s. 12-13.

¹⁶⁶ Kübra Deren Ekici, “Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)”, (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli 2018, s. 151.

¹⁶⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 285. Naklen: Uluç, 121.

¹⁶⁸ İhsan Dağı, “Özal’ın Avrupa Topluluğu Politikası ve İnsan Hakları Sorunu”, *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal* (Editör: İhsan Sezal), 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 32.

¹⁶⁹ Duman, *a.g.e.*, s. 167.

değişmeye zorlayan daha güçlü iç ve dış dinamikler, daha fazla değişiklik yapmak bir zorunluluk haline gelir.¹⁷⁰

Devletlerin dış politikalarında görülen farklılıklar ve benzerlikler, bir devletin neden uzun bir süre bir politikayı elinde tutup terk etmediği ya da buna ihtiyaç duyduğu zaman neden vazgeçtiği gibi soruları beraberinde getirmektedir. Bir devlet uzun süredir takip ettiği bir politikayı terk etme ihtiyacına maruz kaldığı için, devletlerin dış politikalarındaki süreklilik ve değişim bir çatışma haline gelmektedir. Nitekim süreklilik ve değişim, süreklilikten gelen istikrar ile değişimin getirdiği yenilik ve belirsizlik arasında bir çatışma söz konusudur. Bu çatışmanın kazananı, devletin dış politikasını şekillendiren ulusal güç kaynakları ve dış politika değişkenleri tarafından belirlenir.¹⁷¹

Devletlerin terk ettiği ve (veya) benimsediği rejimlerin esas ve ideolojilerinin yanı sıra dış politika konusundaki kurucu ve geçiş dönemlerindeki karar verici ve uygulayıcıların siyasi tutum, tavır ve tercihleri söz konusu devletlerin gelecekteki iç ve dış politikasını belirleyici nitelikte olacaktır. Siyasi rejim kapsamındaki başta gruplar veya bireyler sahip oldukları siyasi düşünce ve kimliklerini devlet mekanizması içinde kurumsallaştırmaya eğilimli olacaklardır.¹⁷²

Dış politikanın değişkenliği devletlerin kimliğine göre dönemsel farklılaşma veya tarz değiştirme şeklinde olabilmektedir. Bu süreç aynı zamanda teori çerçevesinde benimsenen yaklaşımların belirlediği politika değişkenliği şeklinde de kendini gösterebilmektedir. Bu bağlamda Türk dış politikası yöneticilerin ideolojik tavrına ve ülkenin jeopolitik gereklerine, bölgede gelişen olaylara ve yaşanan gelişmelere bağlı olarak şekillenmektedir.¹⁷³

Türk dış politikasında süreklilik olgusu siyasi rejimle ilişkisi bağlamında da değerlendirilebilir. Türk siyasi rejiminin varoluş nedeni Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından bu devletin enkazı üzerinde yükselbilmiş cumhuriyetin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunmasına yöneliktir. Keza Türkiye Cumhuriyeti'nin

---

¹⁷⁰ Gültekin Sümer, "Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika* Cilt: 6, Sayı: 23, 2010 (ss.73-98), s. 75.

¹⁷¹ Sümer, a.g.e. , s. 73.

¹⁷² Yücel Bozdağioğlu, "Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3 Sayı:11, 2007 (ss. 121-144) s. 139.

¹⁷³ Orhan Battır, "Türk Dış Politikasının 2002 Sonrası Evrimi ve AB İlişkileri", *International Journal of Academic Value Studies*, Vol:3, Issue:12, Ocak 2017 (ss.80-97) s. 81.

kurmay kadrosu Osmanlı'nın yıkılış sürecinde imparatorluğun çöküşünü engellemeye çaba gösteren asker ve aydın elitlerden oluşuyordu. Bu kadroların siyasi bilincindeki en etkili unsur iç ve dış unsurlara karşı cumhuriyetin varlığının korunması ve sürdürülmesidir. Bu yüzden Türkiye'nin iç ve dış düşmanlarla çevrili olmasına dair algı ve söylemin temelinde Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü yılları yatmaktadır.¹⁷⁴

Süreklilik ve değişim açısından değerlendirmek gerekirse 1990'ların güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kaldığı dönemde Türkiye'yi dış politikasının iki yönü olan Batıcılık ve statükoculuk korunmuştur. Elbette uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler, bölgesel değişim ve dönüşümler nedeniyle devletler, dış politika ilkelerini revize etmek zorunda kalabilmektedirler. Türk dış politikasında süreklilik ve değişimi de bu bağlantıda analiz edilebilir. Hükümetlerin değişik dönemlerde bur doğrultuda yapmak istedikleri revizeler doğal akışın seyri olarak değerlendirilebilir. Fakat laik, cumhuriyetçi, Batı eğilimli ulus devlet ilkelerinin çizdiği çerçevenin sınırlarını zorlayacak kırılma girişimleri değişik tepkileri ortaya çıkararak bu çizgiyi devam ettirilmesiyle sonuçlanmıştır.

Özetlemek gerekirse, Türk dış politikasının ana eksenini her zaman Batı eğilimli olmuştur. Siyasi kimlik, siyasi parti, ideoloji ve değişik dönemlerde meydana gelen olaylar, bölgede ve uluslararası düzeyde gelişen olaylara bağlı olarak bu eğilim fazla veya zayıf şekilde kendini göstermiş olsa da ana ekseninden ciddi şekilde kayma eylemi müşahade edilmemiştir. Ana eksenin, Batı istikamet olması aslında doğal bir süreç olarak değerlendirilebilir. Söz konusu yönelim hayatın hemen hemen her alanında etkili ve belirleyici bir akımın gelişmesine yol açmış ve Osmanlı'nın son dönemlerde adete bir devlet politikası haline gelmiştir.¹⁷⁵ Bu eğilim Cumhuriyet döneminde ana çizgisini koruyup devam ettirmiş, cumhuriyet tarihi boyunca değişik dönemlerde güçlenme ve zayıflama eğilimi göstermesine rağmen asla terk edilmemiştir. Diğer siyasi partilerin kurdukları hükümet dönemlerinde olduğu gibi AK Parti döneminde de bu çizgi korunmuş, zaman zaman gündeme gelen "eksen kayması", Doğu eğilimi, Avrasyacılık tercihi gibi söylemlere rağmen öncül karakterini kaybetmemiştir.

---

¹⁷⁴ Mehmet Seyfettin Erol, Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, 2011 (ss. 18-24) s. 20.

¹⁷⁵ Batır, a.g.e., s.81.

2.5.2. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Özellikleri

Postmodern darbe olarak adlandırılan 28 Şubat 1997 darbesinin ardından Türkiye’de hükümet kurma konusunda yaşanan birtakım zorlukların ardından 3 Mayıs 1999’da Bülent Ecevit, hükümet kurmakla görevlendirildi. Ecevit tarafından kurulan üçlü koalisyon (DSP-MHP-ANAP) hükümeti 28 Mayıs 1999’da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından onaylandıktan sonra 9 Haziran 1999’da parlamentodan güvenoyu aldı. Fakat koalisyon hükümetini istikrarlı bir şekilde devam edeceği kuşkuluydu. Ayrıca, o dönemde Türkiye’deki hükümet modelinden kaynaklanan bazı sorunlar daha belirgin hale gelmişti. 19 Şubat 2001’de Milli Güvenlik Kurulu’nda (MGK), Ecevit-Sezer arasında yaşanan Anayasa kitapçığı krizini zaten kırılgan olan ülke ekonomisini olumsuz etkilemişti: enflasyon çift hanelere ulaşmış, gecelik faizler %7.500’ü aşmış, Türk lirası ciddi değer kaybına uğramıştı. O sırada Dünya Bankası Başkan Yardımcılığı görevinde bulunan Kemal Derviş hükümet tarafından Türkiye’ye davet edilerek Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı görevine atanmıştır. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimi Adalet ve Kalkınma Partisi’nin seçim zaferiyle sonuçlanmış, böylelikle Türk siyasal hayatında uzun süre devam edecek AK Parti iktidarı dönemi başlamıştır.¹⁷⁶

AK Parti dönemi Türk dış politikasını oluşturulması ve karar alımı sürecinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanlarının değişik dönemlerde farklı söylemlerle öne çıktığını görmekteyiz. Bu farklılık, AK Parti döneminde birçok konuda statükoyu reddetmek ve dış politikaya yeni vizyon kazandırmak çabasından ileri gelmiş, birçok konuda olumlu sonuçlar alınırken bazı sorunların aşılmasında başarı sağlanamamıştır.

“AKP döneminde dış politika yapımı konusunda liderlik düzeyinde/karar verici olarak en fazla öne çıkan aktörler dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunan Abdullah Gül, Ali Babacan ve gerek başdanışmanlık gerek dışişleri bakanlığı gerekse başbakanlık yapan Ahmet Davutoğlu olmuştur. Bununla beraber, söz konusu dönemin dış politikasının görünen yüzünü Erdoğan temsil ederken, dış politikanın dilini önemli ölçüde Ahmet Davutoğlu’nun belirlediği söylenebilir. Zira Davutoğlu’nun akademisyen olduğu dönemde ortaya koyduğu ve önce başbakan başdanışmanı, sonrasında da dışişleri bakanı ve başbakan olarak uygulamaya koyma imkânı bulduğu dış politikaya ilişkin vizyonunun ve bunu

¹⁷⁶ Türk hükümetlerinin listesi ve görev tarihleri için bkz: Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-cumhuriyeti-hukumetleri-134271>

kavramsallaştırmasının, Türk Dış Politikasının bu dönemde en etkili belirleyicisi olduğu konusunda genel bir fikir birliği bulunmaktadır.”¹⁷⁷

AK Partinin dış politika konusundaki düşünsel yaklaşımı Ahmet Davutoğlu’nun 2001 yılında yayınladığı “Stratejik Derinlik” adlı kitabında yer almaktadır. Kitabın isminde geçen “stratejik derinlik” kavramıyla Türkiye’nin tarihi, coğrafi ve kültürel olarak gerek bölgesel gerekse küresel çapta uluslararası sistemin “merkez” ülkesi olduğuna vurgu yapılmaktadır.

AK Parti dönemin dış politika çizgisinin gelişim seyrini analiz ettiğimizde iktidara geldiği 2002 yılından başlayarak Türk dış politikasında alternatif etkileşim alanlarının önceki dönemlere nazaran kıyaslanmayacak kadar çeşitli olduğunu görebilmekteyiz. Fakat Avrupa Birliği konusunda AK Parti iktidarları döneminde yönetici kadrosunun beslediği siyasi arka plan ve tabanı dikkate alındığında beklenenin çok ilerisinde bir performans sergilediğini söyleyebiliriz. Örneğin; 2002 seçim beyannamesinde AK Parti Türkiye’nin Avrupa Birliğine tam üyeliğini modernleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. 2007, 2011 ve 2015 seçim beyannamelerinde de benzeri bir çizgi takip edilmiş, Avrupa Birliği’ne tam üyelik Türkiye’nin stratejik hedefi olarak belirtilmiş, üyelik perspektifinin ihmal edilmediği, yürütülmekte olan katılım müzakereleri reform süreçlerini tetikleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁸ AK Parti öncesi dönemde ülkede yaşanan istikrarsızlık ve ekonomik krizler sonucunda Türkiye Cumhuriyeti başta Orta Asya ve Balkanlar olmak üzere komşu ülkelerde prestij kaybına uğraması ve bu ülkelerle ekonomik ve siyasal bağımlılık ilişkilerinin kurulmasında arka planda kalması özellikle vurgulanması gereken bir husustur. Böyle bir ortamda, Türk dış politikasında meydana gelen gerçek değişim 2002 yılında iktidara gelen ve muhafazakâr-demokrat çizgisinde bir siyasal hareket olarak ilerlediğini kaydeden AK Partinin meydana getirdiği siyasal değişimin en önemli kısmı dış politika olmuştur.¹⁷⁹

2003 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayip Erdoğan’ın dış politika baş danışmanı olarak göreve atanan Ahmet Davutoğlu bir süre sonra dış politika karar alma süreçlerinde etkin bir isim olarak adından söz ettirmeye başlamıştı. Daha önce

¹⁷⁷ Cansu Güleç, “AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi” (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018, s. 154.

¹⁷⁸ Battır, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁷⁹ Göktürk Tüysüzöğlu, “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm” *Alternatif Politika*, Cilt: 5 Sayı: 3, 2013 (ss. 295-323), s. 295-313.

kaleme aldığı ve yukarıda bahsi geçen “Stratejik Derinlik” kitabı yeni dış politikanın düşünce temellerini ortaya koyan bir eserdir. 1 Mayıs 2009’da Dışışleri Bakanı olarak göreve atanan ve 29 Ağustos 2014 yılına kadar bu görevde kalan Ahmet Davutoğlu, bunun ardından Başbakan olarak atanmıştır. Bu görevde ise 28 Ağustos 2014’ten 24 Mayıs 2016’ya kadar bu görevini sürdürmüştür. Görevde bulunduğu yıllarda birçok açıklama, demeç ve yazılarıyla Türk dış politikasında radikal açılım girişimlerinde bulunmuş, günlük siyasi literatüre, özellikle dış politikayla ilgili yeni kavram ve söylemler dahil etmiştir. Türkiye’nin jeopolitik konumunun önemine vurgu yaparak ve sahip olduğu tarihsel mirasına göndermede bulunarak Türkiye’nin, bölgede “merkez devlet” olabileceğini gündeme getirmişti. Ayrıca, Türkiye’nin arabuluculuk rolünü üstlenerek bölge sorunlarının çözümünde rol oynayabileceğine vurgu yapmıştır.¹⁸⁰ Bu bağlamda, “komşularla sıfır sorun” fikrinin benimsendiği, güvenlik ve özgürlük dengesi, bölgesel dış politika, entegrasyon gibi söylemlerin kullanıldığı, “ritmik diplomasi” olarak adlandırılan bir diplomatik yaklaşımın izlendiği görülmektedir. Komşuları ile kazan-kazan ilkesine şiddetle vurgu yaparak, ana eksenin, çok boyutlu bir dış politika izlemek ve sorun odaklı yaklaşımdan çözüm odaklı bir yaklaşıma geçişin önemini dile getirmiştir.¹⁸¹

AK Parti döneminde gerek yurt içi gerekse yurt dışında bilimsel ve siyasi platformlarda dile getirilen kavramlardan birisi “Yeni Osmanlılık” tır. Turgut Özal dönemi dış politika tartışmalarında yer alan bu kavram AK Parti döneminde bir kadar farklı bir şekilde gündeme getirilirken hükümet politikalarına yönelik eleştirilere gerekçe oluşturmuştur.¹⁸²

Türk dış politikasının tarihsel seyrine baktığımızda, dış politikanın farklı dönemlerde farklı aktörler tarafından kavramsallaştırıldığını göreceğiz. Bu kavramların AK Parti tarafından icat edildiğini iddia etmek doğru olmasa da AK Parti döneminde

---

¹⁸⁰ Burçin Hafize Tarcan, Hilal Akgüller, Kübra Işık, “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası”, *Econder International Academic Journal*, Cilt: 2 Sayı:2, 2018 (ss. 250-271), s. 252.

¹⁸¹ Mithat Çelikpala, “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(25), 2010 (ss. 93-126), s. 101.

¹⁸² Kavramın AK Parti döneminde bir kadar farklı boyutta kullanıldığına dair bkz: M. Hakan Yavuz, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlılığın Yükselişi”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 13, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/13/03-hakan-yavuz-deisen-turk-kimligi-ve-dis-politika-neo-osmanli.pdf> [Erişim tarihi: 22.02.2020].

yerleştikleri söylenebilir. Ayrıca AK Parti döneminde tanıtılan dış politika kavramları Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından formüle edilmiştir.¹⁸³

“Tarihsel boyut”, “vizyon yetersizliği”, “komşularla iyi ilişkiler”, “medeniyetler arası iş birliği” ve “açılım” gibi kavramların AK Parti iktidarı öncesinde İsmail Cem tarafından kullanılmıştır. Yine aynı şekilde Türkiye’de çok boyutlu dış politikanın başlangıcı da İsmail Cem’in bakanlığı döneminde dayandırılmaktadır.¹⁸⁴ Keza PKK terör örgütünün elebaşı Abdullah calan’ın 1999’da ele geçirilmesi ve ardından gelen ateşkes süreci Türkiye’nin dış politikasında büyük bir rahatlatma sağlarken İsmail Cem’in başlattığı “Komşuluk Forumu” girişimiyle ilişkilerde yeni bir tamir süreci başlamıştır. Dolayısıyla AK Parti hükümetinin bu süreci önceki hkmetten devraldığı söylenebilir.¹⁸⁵

Murat Yeşiltaş ve Ali Balcı tarafından kaleme alınan “AK Parti Döneminde Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita” adlı makalede Ahmet Davutoğlu’nun dış politika gündemine taşıdığı kavramlarla ilgili yaptıkları derleme ve açıklamalar AK Parti’nin dış politikasını anlamak açısından kayda değer bir çalışmadır. Her ne kadar yazıda yer alan sözcükler Ahmet Davutoğlu’nun icadı olmasa da kendisi tarafından formüle edilmiş olması Davutoğlu’nun bu bağlamda AK Parti dönemi Türk dış politikasının entelektüel ve teorik arka planını inşa ettiği söylenebilir.¹⁸⁶

Ahmet Davutoğlu’nun yazdığı yazılar, söyleşiler ve Dışışleri Bakanlığı bilgi notlarında sergilediği düşünceleri dikkate aldığımızda yeni dış politikanın  metodolojik, 5 operasyonel ilkesi olduğu, ayrıca bunlara erişmek için 5 amacın, olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁷ Bunlardan birincisi **Vizyon Odaklı Dış Politika** ilkesidir. Bu ilkeye göre olayları izleyerek gelişmeler doğrultusunda tavır alan bir ülke değil, olayları doğrudan belirleyen bir ülke olmak esastır. Dolayısıyla, bölgesel krizler meydana geldiği zaman beklemek ve gelişmeleri pasif surette izlemek yerine süreç

¹⁸³ Ali Balcı, Murat Yeşiltaş, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi Dergisi*, Sayı:2, 2011 (ss. 9-35), s.10.

¹⁸⁴ zlem Tr, Ahmet K. Han, “2000’li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak”, *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler* (Derleyenler: Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem), Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 25.

¹⁸⁵ İlhan Uzgel, “Dış Politikada AKP: Strateji Konumdan Stratejik Modele”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:30, Sayı: 252, 2009 (ss. 69-84), s. 72.

¹⁸⁶ Joshua W. Walker, “Introduction: The Sources of Turkish Grand Strategy: ‘Strategic Depth’ and ‘Zero-Problems’ in Context”, *Turkey’s Global Strategy*, LSE Ideas, Special Report, London 2011, s.6. Naklen: Balcı, Yeşiltaş, a.g.e., s. 11.

¹⁸⁷ *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:III (2001-2012), (Editör: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 139.

içinde yer almak sorunun çözümünde etkili olmak gerekir. Davutoğlu'na göre bu ilkenin uygulanması için iki temel saha vardır. Bunlardan birincisi Türkiye'nin de içinde yer aldığı coğrafi bölgedir. İkincisi ise doğrudan kriz olmasa bile Türkiye'nin ilgi alanına giren sahalardır. Bu bağlamda Türkiye'nin 2005 yılında gerçekleştirdiği Afrika açılımı örnek verilebilir.¹⁸⁸ Bir diğer ilke ise **Yumuşak Güç**'e dayalı diplomasi ve söylemdir. Yumuşak güç uygulamasında, elbette ki sert güç tamamen göz ardı edilmeyecek; sadece yumuşak güçle dengeli bir şekilde kullanılacaktır. Türkiye özellikle Orta Doğu ve yakın coğrafyaya yönelik politikalarını şekillendirirken bu dengeyi kullanacaktır. Bu gücün kullanılması istediğimiz şeyi elde etmek için karşımızdaki ülkeyi “ikna etmek” yolunu kullanacağız.¹⁸⁹

“Bu siyasetin uygulanması, sadece söylemde değil, kurumsal yapılanmalarda da kendisini göstermektedir. Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir uluslararası teknik yardım teşkilatı olan Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)'nın bütçe ve operasyon imkânları artırılarak aktif bir kuruma dönüştürülmesi, TRT'nin uluslararası kanal sayılarının artırılması, kültürel aktiviteler yapan Yunus Emre Enstitüleri'nin kurulması, diplomatik ilişkileri çeşitlendirecek Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün (2010) kurulması, çeşitli Türk topluluklarla ilişkileri geliştirmek üzere Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın kurulması (2010), öğrenci değişim programları ve yabancı uyruklu öğrencilere sağlanan bursların geliştirilmesi, THY'nin birçok merkeze doğrudan seferler koyması, bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir.”¹⁹⁰

AK Parti'nin iktidarda olduğu ilk on yıl göz önünde bulundurulduğunda Türkiye, yapılan pek çok akademik çalışma ve değerlendirmede yumuşak güç potansiyeline sahip bir ülke olarak da tanımlanmıştır. Fakat 2010 yılı sonundan itibaren Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler Türkiye'nin bölgedeki yumuşak güce dayalı dış politikasını zorlayıcı nitelikte olmuştur. O dönemde bölge ülkeleriyle kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkilerle, Türkiye'nin bölgede önemli rol oynayabileceğine dair beklentiler hakimdi. Fakat bu politika ilerleyen dönemlerde Orta Doğu'nun birçok noktası için uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. Özellikle parçalanma ve çatışma ile karakterize edilen bir bölgede Türkiye'nin yumuşak güç kullanma alanı sınırlıdır. Ayrıca bu dönemde yumuşak gücün unsuru olan demokrasi ile ilgili de tartışmalar yaşanmıştır.¹⁹¹

¹⁸⁸ Balcı, Yeşiltaş, *a.g.e.*, s. 13-14.

¹⁸⁹ Balcı, Yeşiltaş, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁹⁰ Süleyman Güder, Muhammed Hüseyin Mercan, “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası”, *İnsan ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2012 (ss. 57-92), s. 67.

¹⁹¹ Güleç, *a.g.e.*, s. 164.

Üçüncü ilke ise **Tutarlı ve Sistematiik Çerçeve** olarak tanımlanmaktadır. Bu ilkeye göre her bölgede aynı ilkelere bağılı kalarak sistemli bir politika izlenecektir. Dolayısıyla Orta Doğu’da da Avrupa’da aynı temel ilkelerle hareket edilecektir. Ayrıca Batı ile ilişkiler geliştirildiğı sırada Doğu ile ilişkiler kopuk olmayacaktır.

Davutoğlu’nun savunduğı metodolojik yaklaşımların uygulanması için gerekecek beş operasyonel ilkedden bahsedilmektedir. Bunlar; 1) *Güvenlik ve Demokrasi Dengesi*, 2) *Komşularla Sıfır Sorun Politikası*, 3) *Proaktif Diplomasi*, 4) *Çok Boyutlu- Çok Kulvarlı Dış Politika*, 5) *Ritmik Diplomasi*.¹⁹²

Güvenlik ve Demokrasi dengesidir. Bu ilkeye göre Türkiye’nin güvenliğı hem içte hem de dışta özgürlüklerin geliştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Davutoğlu’na göre, “Türkiye, özellikle 1991-2002 yılları arasında terör dalgasını da bahane ederek birtakım güçler tarafından güvenlik öncelikli yaşama mahkûm edilmiştir. 2002 yılında iktidar olduğumuzda özgürlük öncelikli demokrasi anlayışını hâkim kılmak için karar verdik ve bu karar, bizi, kendiliğinden komşular ile sıfır sorun noktasına taşıdı”¹⁹³ Burada Türk dış politikasının Orta Doğu’ya yönelik kurgulanan anlayışlarından biri de bölge ülkelerinin demokratikleşmeye teşvik edilmesidir. Keza 2011 yılında Orta Doğu’da meydana gelen ayaklanmalara Türkiye pratik ve söylemsel destek vermiştir.¹⁹⁴

Davutoğlu’nun en çok tartışma ve heyecan uyandıran ilkelerinden biri hiç şüphesiz **Komşularla Sıfır Sorun Politikası** olmuştur. Uzmanlar, Türkiye’nin komşularla ilişkilerini normale dönüştürmek, sorunları gidermek ve hatta “sıfırlamak” gibi bir yaklaşımı reel politik açısından sorgulanabilir olmanın yanı sıra başarılı olması konusundaki ciddi tereddütlerini dile getirmişlerdir. Fakat bu politikasının üzerine sürekli vurgu yapılırken onu başarılı kılabilecek çıkar odaklı reel politik motivasyonlardan da bahsedilmektedir. Bunlar arasında önemli olan “*bütün Cumhuriyet hükümetlerinin üzerinde önemle durdukları çevre ülkelerle iyi komşuluk geliştirme isteğinin son on yıldır iktidarda bulunan AKP hükümetleri tarafından somut bir dış politika vizyonu olarak tanımlandığıdır.*” Bu öneme atfedilen olgu, söz konusu politikanın mekansal ve zamansal gelişmelere karşı bir tepki olmasından ziyade

¹⁹² *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Yorumlar* (Editör: Baskın Oran), Cilt: III (2001-2012), İstanbul 2013, s. 139.

¹⁹³ Ardan Zentürk, “Demokrasinin Dış Politika Boyutu”, *Star*, 1 Kasım 2010.

¹⁹⁴ Yeşiltaş, Balcı, a.g.e., s. 15.

arkasında güçlü bir iradenin varoluşudur.¹⁹⁵ Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yirmi yılında uyguladığı politikayla AK Parti hükümetinin dış siyasette iyi komşuluk ilişkilerinin vurgulanmasında ciddi benzerliklerin söz konusu olduğu söylenmektedir. Komşularla sıfır sorun odaklı dış politikanın reel politik ve çıkar motivasyonuna verilen bir farklı örnek ise komşuların iç işlerinde nasıl yönetildiklerinin açık şekilde sorgulanmamasıdır. Keza böyle bir durum farklı iç düzenlemelere sahip ülkelerle pragmatik ilişkiler tesis etme fırsatı verecektir.¹⁹⁶ **Çok Boyutlu- Çok Kulvarlı Dış Politika** de 1999-2002 yıllarında dile getirilmiş bir vizyon tercihidir. Keza 1999-2002 yılları arasında koalisyon hükümeti döneminde, Dışişleri Bakanı İsmail Cem de çok yönlü ve aktif bir dış politika önermiştir. İsmail Cem, Türkiye'nin yüzlerce yıllık birikimine, tarih ve kültür derinliğine sahip bir memleket olduğunu belirterek, Türkiye'nin kendi özgün kimliğinin ve kendi işlevinin bilincinde olmak, tarihten devraldığı kültür ve deney zenginliğini çağdaş özelliklerle bütünlük, kendine ve aynı zamanda insanlığa karşı görevi olduğunu vurgulamıştır. Onun ifadesiyle *“Türkiye'nin tarih, kültür ve coğrafya özelliklerinden oluşan stratejik konumu, kendinde var olan güçten en üst düzeyde yararlanmanın imkanlarını ona açmaktır.”*¹⁹⁷ Bu ilke doğrultusunda Türkiye'nin amaçladığı şey ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri bağımlılığının birkaç ülkeye endekslememesi, bir başka ifadeyle küresel aktörlerle kurduğu ilişkileri çeşitlendirip zenginleştirmektir. Bu şekilde bakıldığında Soğuk Savaş sonrası Türkiye ABD ve Avrupa Birliği dışında Orta Doğu, Balkanlar, Orta Asya, Afrika, Kafkaslar, Latin Amerika ülkeleri ve Rusya ile yeni ilişkiler tesis etme gereksinimi duymuştur.¹⁹⁸ **Proaktif Diplomasi bağlamında** Türkiye'nin statükocu tavrı Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde kişisel girişimleriyle değişime zorlanmışsa da bu girişimin pek fazla etkin sonuç doğurduğu söylenemez. Bu anlamda Türk dış politikasında aktif dış politika denemeleri ancak 2000'li yılların başında yaşanmıştır. Bu ilkenin dış politika ilkeleri arasında girmesi büyük ölçüde AK Parti'nin iktidara gelmesiyle doğrudan ilişkilidir. Türk dış politikası açısından yeni sayılabilecek bu ilkeye göre “dünyanın neresinde bir sorun veya sorun potansiyeli varsa Türkiye orada bulunmalı ve soruna muhatap olan taraflarını olabildiğince en kısa zamanda ortak bir

¹⁹⁵ Tarık Oğuzlu, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4 Sayı: 4, Haziran 2012 (ss. 8-17), s. 9.

¹⁹⁶ Tarık Oğuzlu, “The Arab Spring and the Rise of the 2.0 Version of Turkey's Zero Problems with Neighbors Policy” SAM Policy Brief, February 2012, No. 1. http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/SAM_Paper_TarikOguzlu2.pdf.

¹⁹⁷ Güleç, a.g.e., s. 154.

¹⁹⁸ Güder, Mercan, a.g.e., s. 59.

paydada bir araya getirerek, söyleyecek sözü olduğunu belirtmelidir.”¹⁹⁹ Proaktif diplomasi’ye göre amaç, “sorunların çıkmasını beklemeden, potansiyel sorun alanlarına müdahale etmek ve tarafları mümkün olan en kısa zaman içinde ortak bir noktaya getirmektir. Esas olan, sorunlar çıktıktan sonra onları ortadan kaldırmaya çalışmak değil, ön alarak sorunları daha ilk aşamada yok etmek olmalıdır”.²⁰⁰ **Ritmik Diplomasi** girişken ve proaktif bir diplomasiyi öngörmektedir. Bu sayede Türkiye uluslararası ilişkilerde daha aktif bir rol alarak uluslararası örgütlere katılım ve küresel önemi haiz meselelerde etkin rol alacaktır. Ritmik diplomasi sayesinde AK Parti hükümetinin belirlediği yeni dış politika stratejisinin başarılı sonuçlara taşınacağına ümit edilmiştir. “Komşularla sıfır sorun”, “sorun değil çözüm üreten ülke” gibi tanımların yanı sıra “ritmik diplomasi” özellikle “Kafkaslarda “yeni ve etkin bir dış politika çizgisi oluşturmaya çalışan Türkiye’nin dış politika süreçleri ve etkinliğinin izlenebileceği ilgi çekici örneklerden biri haline gelmiştir.”²⁰¹

Şunu da belirtelim ki Komşularla Sıfır Sorun politikası konusunda en fazla dikkat yetirilen ülke Ermenistan olmuştur. Bu siyaset “Ermeni Açılımı” adıyla kamuoyunda yankı bulurken bunun bir Amerika veya Batı dayatması düşüncesi olduğuna dair iddialar dile getirilmiştir. Keza son derece başarısız olan Ermeni Açılımı projesi Türkiye’nin dış politikasını olumsuz yönde etkilemesi bakımından da sorgulanması gereken bir olaydı.

Bilindiği üzere, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının hemen ardından Türkiye diğer eski Sovyet cumhuriyetleriyle birlikte Ermenistan’ın bağımsızlığını tanımıştır. Oysa Ermenistan, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımadığı gibi Türkiye’yi sözde soykırım suçu nedeniyle Türkiye üzerinde uluslararası baskıların artırılmasına çağırmıştır. Bunun dışında kesintisiz saldırıları sonucunda Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal etmiş Ermenistan, 1992’de Hocalı soykırımını işlemiştir. Tüm bunlara rağmen Ak Parti yönetimi Ermenistan’la diplomatik ilişkiler kurmak adına 2008’de harekete geçmiştir. 24 Temmuz 2008’de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Ermenistan’ın işgalden vazgeçerek Gürcistan-Türkiye-Azerbaycan arasındaki demiryolu anlaşmasına katılmasını istediğini belirtmiş, Ermenistan Başkanı Serj Sarkisyan’la birlikte iki ülkenin milli takımları arasında 6 Eylül 2008’de

¹⁹⁹ Güder, Mercan, *a.g.e.*, s. 61.

²⁰⁰ Tarık H. Oğuzlu, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1 Sayı:9, 2009 (ss. 43-50), s. 45

²⁰¹ Çelikpala, *a.g.e.*, s. 94.

gerçekleştirilen futbol maçına katılarak ilişkilerin normalleştirme sürecinde etkili adım atmıştır.²⁰²

Türkiye ve Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesine dair girişimler İsviçre'nin arabuluculuğuyla yürütülmüştür. Devam eden müzakereler sonucunda ülkeler arasında Ağustos 2009'da iki protokol imzalanmıştır. Bunlardan birincisi "Diplomatik İlişkilerin Tesisi", ikincisi ise "İkili İlişkilerin Güçlendirilmesi" protokolü idi. Protokollerde sınırların karşılıklı olarak açılması, 1915 yılında yaşanan olayları inceleyecek bir tarih komisyonunun oluşturulması, ayrıca iki ülke arasındaki sorunları inceleyecek bir genel komisyonunun oluşturulması öngörülmüştür. 10 Ekim 2009'da protokollerin imzalanmasının ardından Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Ermeni ve Türk milli takımlarının Bursa'da oynanacak maç öncesinde stada Azerbaycan bayraklarının alınmaması, o sırada bazı bayrakların çöp kutusuna atılmış görüntülerinin sergilenmesi durumu iyice gerginleştirdi. Bu olayın ardından Bakü'deki Türk Şehitliği Abidesi'ndeki bayraklar, üç gün sonra Türk Büyükelçiliği'ne ait Din Müşavirliği binasının önündeki Türk bayraklarını indirilmiş, böylelikle "bayrak krizi" adlanan kriz meydana gelmiştir.²⁰³ Türkiye ve Ermenistan arasındaki yakınlaşma süreci Türkiye-Azerbaycan ikili ekonomik ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye'nin Azerbaycan'dan aldığı doğalgaz fiyatının piyasa ve sözleşmeye göre tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini dile getirmiş, bakanlar düzeyinde yapılan müzakerelerde Türkiye'nin 1000 m³ doğalgaz için 300 dolar vermesi kararlaştırılmıştır. Oysa müzakerelerden önce Türkiye tarafı aynı miktardaki doğalgaz için sadece 120 dolar ödüyordu. Türkiye'nin Doğalgaz fiyatındaki bu artış Türk-Ermeni yakınlaşmasının olumsuz sonuçlarından biri olmuştur.²⁰⁴

Türkiye ile İsrail arasında yaşanan sorunlar Davutoğlu döneminde de devam etmiştir. İki ülke arasında istenilen iyi ilişkiler kurulamadığı gibi birtakım problemler yaşanmıştır. Bunlar: One Minute, Alçak Koltuk Krizi, Mavi Marmara Krizi gibi olaylardır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekirse; 2007 sonrasındaki süreçte Ak Parti'nin güçlü olmasının yanı sıra, Başbakan Erdoğan'ın İsrail ile yaşanan krize doğrudan

²⁰² Esme Özdaşlı, Ali Asker, "Bir Bütünün Parçalan: "Ermeni Açılımı" Politikası ve Azerbaycan Topraklarının İşgali", *Qarabağ Azadlıq Təşkilatı Qarabağ Dünən Bugün və Sabah 14-cü elmi-əməli Konferansının Materialları*, Bakı 2015 (ss. 65-71), s. 66-67.

²⁰³ Özdaşlı, Asker, *a.g.e.*, s. 69.

²⁰⁴ Ali Asker, "Ermeni Açılımı" Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, *21.Yüzyıl Dergisi*, Sayı:15, 2010 (ss. 45-56), s. 48.

müdahil olması ve sonrasında yaşanan krizlerde İsrail'in diplomatik kurallara aykırı şekilde tutum sergilemesi etkili olan bir diğer unsur olarak kabul edilmektedir. Yani aslında, iki ülke arasındaki ilişkilerin sivilleştiği olay Davos krizidir diyebiliriz.²⁰⁵ Davos Ekonomik Forumu'nda "Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli" başlıkla düzenlenen panelde yaşanan krizin etkileri, Türkiye- İsrail ilişkilerini üzerinde oldukça hissedilmiştir. Panelde oturum başkanının konuşmacılara eşit davranmaması üzerine sinirlen Erdoğan, "one munit" olarak hafızalara kazınan çıkışını yapmış ve Peres'e yönelik olarak "Sesin benden yüksek çıkıyor. Benden yaşlısın biliyorum ki sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Benim sesim bu kadar çok yüksek çıkmayacak. Bunu böyle bilesin. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum..." dedikten sonra Davos'tan ayrılıp Türkiye'ye dönmüştür.²⁰⁶ Yaşanan bu kriz, tarihsel literatüre "Davos Krizi" ya da "One Minute" şeklinde dahil olmuş, Türkiye- İsrail arasında yaşanan içinden çıkılması oldukça zor bir durumun başlangıcı olmuştur.²⁰⁷

Daha sonra "Alçak Koltuk Krizi" olarak ifade edilen olay ortaya çıkmıştır. Türkiye'de yayınlanan "Kurtlar Vadisi" ve "Ayrılık" dizilerinde, dünyaya çocuk katili olarak lanse edildiğini öne süren İsrail, bu durumdan rahatsız olduğunu açıkça belirterek iki ülke ilişkileri zorlaştırmıştır. Davos'ta yaşanan duruma benzer bir olayda İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'a yapılan "alçak koltuk" krizi olmuştur. Çelikkol ile Ayalon arasında gerçekleşen görüşme bu krizin temelini oluşturmaktadır. Görüşme İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Ayalon'un talebi üzerine mecliste bulunan küçük odasında yapılmıştır. Odanın içerisinde üç kişilik bir kanep, sandalye ve bir kahve masası bulunmaktadır. İki ülkenin önemli temsilcilerinin gerçekleştirdiği bu görüşme sırasında Bakan Yardımcısı Ayalon, Türkiye'de yayınlanan dizilerden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş; Büyükelçi Çelikkol'da kendisinin bu sahneleri onaylamadığını ancak Türkiye'de basın özgürlüğünün olduğunu söylemiştir. Lakin bu görüşme bittikten sonra, Büyükelçi basına yaptığı açıklamada: "Büyükelçiyle el

²⁰⁵ Yusuf Ziya Bölükbaşı, Dış Politika Yapım Sürecinde Milliyetçiliğin Rolü: Ak Parti Örneği (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2016, s. 312.

²⁰⁶ Bkz: Özlem Tür, "İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, (Haziran 2013) (https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/3ozlemtur.pdf) [Erişim tarihi: 12.03.2020].

²⁰⁷ Bölükbaşı, *a.g.e.* s. 313.

sıkışmayacağını, kendisini alçak bir koltuğa oturttuğunu ve yüzünün gülmediğini” ve kendisini aşağılamak için bunu yaptığını yanındakilere söylediğini öğrenen Çelikkol, yaşanan bu olayı Ankara’ya bildirmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada bu durumun telafi edilmesi için yazılı bir özür dilenmediği takdirde, Çelikkol’un Ankara’ya dönmesini yazılı olarak bildirmiştir. İsrail tarafından yapılan açıklama ile Ayalon’un 13 Ocak’ta Türk Büyükelçiliğinden özür dileyeceği iletilmiştir. Özür dilenmesi durumunun arka planında Peres ve Netenyahu olduğu bilinmektedir. Çelikkol’a göre, dizilerden dolayı yaşanan rahatsızlığın intikamını almak isteyen Ayalon, bu tiyatroyu planlamıştır.²⁰⁸ Yaşanan Alçak koltuk krizi, İsrail’in iki ülke arasındaki sorunlara çözüm üretmek yerine ilişkilerin daha da bozulmasına ve giderek geri dönülmesi zor bir hal alması için uğraştığını açıkça gösteriyordu.²⁰⁹

Tarihsel süreçte Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrine bakıldığında en önemli olay: Mavi Marmara’dır. İsrail Ordusu tarafından 31 Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara gemisine askeri saldırı yapılmıştır. Gazze’de yaşanan insanlık dramına dikkat çekmek isteyen, içinde birçok ülkeden vatandaşın bulunduğu başında da İHH’nın yer aldığı insani yardım malzemesi taşıyan gemiye, silah taşındığı ve teröristlerin olduğu gerekçesiyle Mavi Marmara gemisine 31 Mayıs 2010 gecesi İsrail ordusu tarafından saldırı düzenlenmiştir. Gemide bulunan 9 Türk (içlerinden bir tanesi ABD vatandaşı) öldürülmüş. Gemide bulunan diğer vatandaşlar ise İsrail ordusunun taciz ve tutuklamalarına maruz kalmıştır. “Gazze’ye Özgürlük” sloganıyla yola çıkan bu sivil topluluğa yapılan saldırı Türkiye-İsrail ilişkilerinde ciddi krize yol açmıştır. Davutoğlu, yaşanan bu olayı Türkiye’nin “11 Eylül”ü olarak tasvir etmiş ve bundan böyle hiçbir şeyin eskiden olduğu gibi devam etmeyeceğini dile getirmiştir. Erdoğan ise, milliyetçi bir ifade ile “Türkiye’nin köksüz bir devlet olmadığını, dostluğunun değerli olduğu kadar, düşmanlığının da bir o kadar tehlikeli olduğunu” dile getirmiştir.²¹⁰

Türkiye-İsrail ilişkileri konusu ele alınırken, iki ülke ilişkilerinde akla ilk gelmesi gereken konu, Türkiye’nin Filistin’e yönelik yaklaşım ve tutumlarıdır. İsrail’in Filistin’e yaptığı saldırılardan sonra yardımına koşan ilk ülke Türkiye’dir. Filistin’e sosyal, ekonomik ve insani yardımlar sürekli olarak devam etmiştir. Bunun yanı sıra

²⁰⁸ A. Oğuz Çelikkol, *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması*, Doğan Kitabevi, İstanbul 2014, s. 90-97.

²⁰⁹ Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 316.

²¹⁰ Bölükbaşı, *a.g.e.* s. 316.

Türkiye'nin Filistin'inin yanında olduğunu belirten en önemli destek, Filistin'in BM'in içindeki konusudur. BM'e tam üyelik başvurusu yapan Filistin'e en büyük destek Türkiye'den gelmiştir. Davutoğlu, Filistin'in bu isteğinin en doğal hakkı olduğunu ifade ederken, üye olduğu uluslararası örgütler aracılığıyla Filistin'e destek bulmaya çalışmıştır. Bu durum karşısında memnuniyet duyan Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, Filistin için daima çalışan ve her türlü desteği vermekten kaçınmayan Türkiye'ye teşekkür etmiştir.²¹¹

Ahmet Davutoğlu döneminin en önemli dış politika konuları arasında yer alan bir başka önemli gelişme ise, Arap Baharı olmuştur.

Yine Türkiye, Brezilya ile birlikte Tahran'ı uranyum takası konusunda ikna etmeyi İran'ın nükleer programı hususunda yürüttüğü diplomasi yolu ile gerçekleştirmiştir. Lakin, Tahran anlaşmasının uygulanması beklenirken BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a karşı yaptırım kararı alınmasına ilişkin olarak Haziran 2010'da gerçekleştirilen oylamada “hayır” kararı vermiştir.

2.5.3. Kurum ve Kuruluşlar

2.5.3.1. Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)

Türk Dünyası'nın UNESCO'su olarak adlandırılan TÜRKSOY teşkilatı Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından, Türk cumhuriyetleri tarafından kurulan ilk teşkilattır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan beş bağımsız cumhuriyetle kurulan ilişkilerin siyasi, iktisadi ve kültürel boyutları arasında kayda değer farkların olmasına rağmen kültürel değerler etrafında bir araya gelmeleri ileriye dönük iş birliği alanlarının geliştirilmesinde çok etkili olmuştur. 1992 yılından başlayarak Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında başlatılan görüşmeler ekseninde Ekim 1992'de Ankara'da Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi toplanmıştır. Bu zirveye devlet başkanlarının yanı sıra dışişleri bakanları ve kültür bakanları da geniş heyetle katılmışlardır.²¹² Türk Kültür ve Sanatları Ortak yönetimi (TÜRKSOY) 19-20 Haziran 1992 İstanbul ve 30 Kasım- 2 Aralık 1992'de Bakü Türk Dili Konuşan Ülkeler Kültür Bakanları zirvesinde

²¹¹ Selin M. Bölme, Ufuk Ulutaş, “Birleşmiş Milletler 'de Filistin Oylaması: Devlete Doğru mu?”, *SETA Analiz*, Sayı 44, Eylül 2011, s. 19; Bölükbaşı, s. 325.

²¹² Fırat Pürtaş, Türk Cumhuriyetlerinin Kültürel Entegrasyonu ve Türksoy, https://tasam.org/Files/Icerik/File/F%C4%B1rat_PURTA%C5%9E.pdf_9b330256-1fba-4996-8e31-abe2f4187d51.pdf [Erişim: 22.08.2020]

kabul edilen karar ve belgelere uygun olarak kurulmuştur. Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Türkiye'nin Kültür bakanları tarafından sürdürülen temaslar sonucunda 23 Temmuz 1993 tarihinde Almatı'da TÜRKSÖY'un kuruluş anlaşması imzalanmıştır. Türk cumhuriyetlerinin devlet başkanlarının himayesinde kurularak geliştirilen bu teşkilata çok taraflı kültürel iş birliğinin merkezi haline gelmişti.²¹³ Hâlihazırda TÜRKSÖY'un altı kurucu üyesi ve sekiz gözlemci üyesi, yani toplamda on dört 14 üyesi bulunmaktadır. KKTC, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Başkurdistan, Altay, Saha, Tıva, Hakas cumhuriyeti, ayrıca Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeri TÜRKSÖY'a gözlemci üye olarak katılmışlardır.²¹⁴

2.5.3.2. Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)

2.5.3.2.1. TİKA'nın Kuruluşu ve Yeniden Yapılandırılması

Başbakanlık Türkiye İş birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik 1992 yılında Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olan yardım kuruluşu olarak kurulmuştur. TİKA, soydaşlarımız için yapılan sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki birçok çalışmayı koordine edecek bir organizasyona ihtiyaç duyulması sonucunda oluşturulmuştur.²¹⁵ Türk cumhuriyetlerinin kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla kurulan ve bu anlamda önemli rol oynayan bu kurum 1999 yılında Başbakanlığa bağlanmıştır. 2002 yılında Türk dış politikasının öncelikleri doğrultusunda yeniden yapılandırılarak yurt dışında yaptığı faaliyetlerle tanınmıştır. Başlangıçta Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlarda bağımsızlıklarına yeni kavuşan cumhuriyetlere yönelik dış teknik yardım desteğinin sağlanması maksadıyla kurulan TİKA'nın yapısı ve faaliyetleri AK Parti döneminde yumuşak güç ve kamu diplomasisinin gerekleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilmiştir. 2011 yılında kurumun koordinasyon etkinliğinin artırılmasına yönelik bir daha yapılandırılmıştır. 2009 yılında açılan Yunus Emre Enstitüsü (YEE) ve 2010 yılında Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı gibi yumuşak güç ve kamu diplomasisi alanında yeni kurumların kurulması sonrasında TİKA'nın da bu kurumlar ile koordineli bir şekilde çalışmasına ve kurumların

²¹³“Türksoy'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma”, T.C. Resmi Gazete, [Erişim: 22.08.2020].

²¹⁴ TÜRKSÖY Hakkında, <https://www.turksoy.org.tr/turksoy/about> [Erişim: 22.08.2020]

²¹⁵ Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, [Erişim: 22.08.2020].

arasındaki koordinasyon sürecinin etkinliğinin arttırılmasına yönelik mevzuat değişikliğine gidilmiştir.²¹⁶

2 Kasım 2011 yılında Resmî Gazete’de yayınlanan Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname²¹⁷ ile ilk önce 1992 senesinden beri değişmeyen kurum ismi değiştirilmiştir. Buna göre Kurumun Türk İş birliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı olan isim Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı olarak değiştirilmiştir. Kalkınma kelimesinin koordinasyon kelimesi kullanılmıştır. Kurum isminin değiştirilmesi yapılanma boyutunu da göstermektedir. Keza bu yapılanma kurumsal teşkilat ve yurtdışı koordinatörlüklerinin yeniden yapılanmasına kadar çeşitli düzeyleri ihtiva etmektedir. Öncelikle TİKA’nın çalışma biçimi önceden dış hibe yardımlarının nakit olarak yapılması yerine proje bazlı çalışma biçimine dönüştürülmüştür. Böylece TİKA’nın faaliyetlerinin yapılan projelerin ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla koordineli iş birliği şeklinde yürütülmesi öngörülmüştür.²¹⁸

2.5.3.2.2. TİKA’nın Faaliyet Alanı

TİKA’nın yapılandırılması ile beraber yalnızca teknik yardım faaliyetlerini gerçekleştiren kurum olmanın ötesinde diğer kurumlarla koordineli şekilde eğitim ve sosyo-kültürel faaliyetleri yürüterek yumuşak güç üreten kamu diplomasisi kurumuna dönüştürüldüğü belirtilmektedir. TİKA, iş birliği kurulması hedeflenen devlet ve topluluklarla iktisadi, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarındaki projeler, programlar ve faaliyetler aracılığı ile geliştirmek, yapılacak katkı, yardım ve ilgili süreçleri yürütmek ve diğer görevleri yapmak amacıyla faaliyetlerini yürütmektedir. Ayrıca TİKA, sosyal, ekonomik ve sivil altyapı hizmetleri, sağlık, eğitim, nüfus, tarım vd. çeşitli faaliyet alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir. Esas çalışma alanlarıysa yeniden yapılanma kapsamında üretim sektörleri, sosyal altyapılar ve hizmetler, çoklu sektörler biçiminde dört temel gruba

---

²¹⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 102-104.

²¹⁷ “Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, T.C. Resmi Gazete, [Erişim: 22.08.2020].

²¹⁸ Muharrem Ekşi, *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2018, s. 212-220.

ayrılmıştır. Bu gruplardan kamu diplomasisi kapsamında proje ve program yardımları, eğitim ve kültürel iş birliği faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.²¹⁹

2011 senesinde çalışma ilkesini değiştiren TİKA, hibe yardımlarından daha çok koordineli çalışma olan proje yaklaşımı yardımlara ağırlığını vermiştir. Kurum faaliyetlerinde gerçekleştirilen ve proje evresinde olan çalışmalara destek verme yolunu izlemektedir. Bu kapsamda TİKA, eğitim alanında okulların ve öğrencilerin gereksinim duyduğu eğitiminin teknik donanımını ve mevcut eğitimin altyapılarının iyileştirilmesine yönelik okul yapımı ve tamiri gibi faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Kültürel iş birliği alanındaysa yurtdışındaki Türk kültür varlıklarının restorasyonu, kültür-sanat etkinlikleri, sempozyum, sergi, konferans ve kitapların basımı ve dağıtımı gibi faaliyetleri yaparak proje yardımı desteklerini vermektedir. 2002 yılında Türkiye'nin yapmış olduğu kalkınma yardımlarının miktarı 85 Milyon ABD doları iken, 2017 yılında bu rakam 8 milyar 120 milyon ABD dolarına yükselmiştir. Hâli hazırda Türkiye dünyada en fazla insani yardım yapan ülke olarak tanınmaktadır. Bugün TİKA, ofislerinin bulunduğu ülkelerle beraber beş kıtada yaklaşık 150 ülkede kalkınma merkezli iş birliği çalışmaları yürütmektedir.²²⁰

2.5.3.3. Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı

AK Parti döneminde açılan yeni kurumlardan biri Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığıdır. Bu kurum Resmî Gazete'de yayımlanan 5978 sayılı “Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Teşkilat Görevleri Hakkında Kanunla” 24 Mart 2010 tarihinde Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Kuruluş kanununun 1. maddesi YTB'nin görev alanını “*Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızla ilgili çalışmalar yapmak ve sorunlarına yönelik çözüm üretmek; Soydaş ve akraba topluluklar ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bu topluluklara yönelik faaliyet yürütmek*” şeklinde ifade etmiştir. YTB'nin kuruluş kanununun yasal dayanağı ve görev alanı ise Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sının 62. maddesindeki “*Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması,*

²¹⁹ “Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, Otuz Yedinci Bölüm Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 15 Temmuz 2018 Tarihli ve 30479 Sayılı T.C. Resmi Gazete, [Erişim: 22.08.2020]; Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası.

²²⁰ Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası.

anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır” ibaresine dayanmaktadır. Bu çerçevede Başkanlığın hedef kitlesi, yurtdışında yaşayan Türk vatandaşları, soydaş ve akraba topluluklarıdır. Vizyonu ise kurumun sloganı haline gelen “*nerede bir vatandaşımız, soydaşımız, akrabamız varsa biz oradayız*” sloganının kurumun temel amacı ve ilkesi olduğu ifade edilmiştir. Bu düsturla hareket eden kurum, yurtdışında yaşayan Türk, soydaş ve akraba topluluklarının sorunlarına çare bulmak, Türkiye ile bağlarını güçlendirmek ve kültürel değerlerini korumaya yardımcı olmayı amaç edinmiştir.²²¹

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yurtdışı Vatandaşlar, Soydaş ve Akraba Topluluklar, Sivil Toplum Kuruluşları Birimi, Hukuk ve Uluslararası Öğrenciler olarak beş ayrı çalışma alanı belirlemiştir. Yurtdışı Vatandaşlar birimi, öncelikle 1961 yılında Almanya ile yapılan işgücü anlaşmasını Türkiye diasporasının temeli olarak ele almaktadır. Zira Almanya’da bugün itibarı ile üç milyon Türk vatandaşı yaşamaktadır. Dünya genelinde ise altı milyonun üzerinde Türk vatandaşı yaşamaktadır. Bu veriler YTB’nin potansiyel diaspora nüfusunu oluşturmaktadır. Örgütlenmemiş Türk nüfusunu diaspora haline getirmek için Yurtdışı Vatandaşlar birimi, öncelikle yurtdışındaki vatandaşların yaşadıkları ülkelerdeki varlıklarını teminat altına almayı en temel gayesi yaparak, onları asimilasyona karşı korumayı, bu yurttaşların Türkiye ile toplumsal ve kültürel bağlarını muhafaza etmelerine yönelik faaliyetler düzenlemektedir.

Bu çerçevede kuruluş kanununun 17. maddesi gereği 8 Aralık 2012 tarihinde başkanlık bünyesinde Yurtdışı Vatandaşlar Danışma Kurulu oluşturulmuş ve ilk toplantısını 17 Haziran 2013 tarihinde Ankara’da büyük bir katılımı ile gerçekleştirmiştir. On dokuz ülkeyi ve bölgeyi temsil eden 80 ülkeden oluşan kurul dönemin Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ’ın dediği gibi Türk Diaspora Meclisi’dir.²²² Yurtdışında yaşayan vatandaşlarıyla sosyal diyalog ortamını geliştirerek örgütlü hale getirmeyi amaçlayan kurulun küresel Türk diasporasını inşa etmeyi amaçladığı söylenebilir.

---

²²¹ Ekşi, *a.g.e.*, s. 212-220.

²²² “Türk Diasporası Artık Birleşti”, *Artı90*, Sayı: 6, Nisan 2013 [ss. 64-65], https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/dergiler_pdf/arti-06.pdf. [Erişim tarihi: 20.08.2020]; Demir, s. 102-104.

Soydaş ve Akraba Toplulukları Birimi ise kurumun ismine uygun biçimde ikinci çalışma alanıdır. Birim Türkiye ile bu toplulukların tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik bağlarını güçlendirmeyi amaçlamakta ve buna yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu çerçevede birim, Balkan Gençlik forumları düzenleyerek 12 Balkan ülkesini temsilen Yunanistan, Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Slovenya, Moldova, Hırvatistan'dan sivil toplum kuruluşları ve üniversite öğrencilerinin katılımını sağlayarak kısa vadede iletişim ağı kurmayı uzun vadede Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında sosyal ve kültürel bağları canlandırmayı amaçlamaktadır.²²³

2.5.3.3.1. Başkanlığın Faaliyet Alanı

Sivil Toplum Kuruluşları Birimi ise yurtdışındaki vatandaşların bulundukları ülkelerde örgütlenmelerini desteklemek ve bu kuruluşların etkinliğini artırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Aynı birim yurtdışındaki soydaşların kamuoyunda ve ülke siyasetinde temsil edebilmelerini sağlamayı desteklemekte, bu yolla onları bulundukları ülkelerin siyasetine sivil toplum kuruluşları olarak örgütlü bir şekilde katılmalarını teşvik edilecek projeler geliştirmektedir.²²⁴ Soydaş ve akraba toplulukları ile ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bu topluluklara yönelik çeşitli faaliyetler yürütmektedir.²²⁵

Hukuk birimi yurt dışındaki vatandaşların yasal sorunlarına çözüm üretme ve onları hakları konusunda bilinçlendirmeye yönelik uluslararası hukuk eğitimi programları düzenlemektedir. Özellikle Avrupalı hukukçular eğitim programı ile Türkiye-AB ortaklık hukukunun oluşumu ve AB hukuk sistemi konularında vatandaşların bilgilendirilmesine çalışılmaktadır.²²⁶

Bunların dışında kurumun genç liderler programı, liderlik eğitim programları, kültürel değişim ve eğitim programları, kültür gezi kampı gibi projeleri öne çıkan kamu diplomasisi faaliyetleri olarak ifade edilebilir.

---

²²³ Demir, *a.g.e.*, s. 102-104.

²²⁴ Demir, *a.g.e.*, s. 102-104.

²²⁵ “Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, Elli birinci Bölüm Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 15 Temmuz 2018 Tarihli ve 30479 Sayılı T.C. Resmi Gazete, [Erişim tarihi: 22.08.2020].

²²⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 102-104.

2.5.3.3.2. Türkiye Bursları

Türkiye, 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından, burslu öğrenci okutma politikasını yoğun bir şekilde uygulamaya koymuştur. O dönemde Türkiye'nin dış politikasında önem verdiği stratejilerden biri de bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerle ilişkileri güçlendirmek adına farklı dış politika stratejileri geliştirmektir. Bu stratejiler arasında eğitim oldukça önemliydi. Bu alanda imzalanan ikili anlaşmalar sonucunda, öncelikli olarak Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle öğrenci değişimi ve ortak eğitim yatırımları teşvik edilerek bu sayede Türkiye'nin söz konusu ülkelerle tarihi ve kültürel bağlarını güçlendirmek amaçlanmıştır. İkili anlaşmalar sonucunda ortaya çıkan en önemli eğitim projesi, Büyük Öğrenci Projesi (BÖP) olmuştur. Bu proje kapsamında 1992–1993 akademik yılından itibaren, Türk cumhuriyetleri ve akraba topluluklarından burslu olarak öğrenci kabul etmiştir.²²⁷ Uzun süre Millî Eğitim Bakanlığı kanalıyla yürütülen bu uygulama Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı kurulduktan sonra bu kuruma devredilmiştir.

Hâlihazırda Türkiye Cumhuriyeti adına pek çok devlet kurumunca uluslararası öğrenciler için verilen yükseköğrenim bursları, Türkiye Bursları adıyla başkanlığın koordinasyonunda tek çatı altında birleştirilmiştir. Türkiye burslarının ilk olarak 2012 yılında uygulanmıştır. 2012 yılında dünyanın 130'dan fazla ülkesinden 40.000'den fazla öğrenci internet sitesi üzerinden, Türkiye üniversitelerinde okumak için başvuruda bulunmuştur. 2013 yılında ise dünyanın 140 ülkesinden 100.000 civarında başvuru alınmıştır.²²⁸ Türkiye Bursları, finansal destek sağlamanın yanı sıra öğrencilerin üniversitelerde istedikleri programlara yerleştirilmesini de kapsamaktadır. Bu özelliği ile dünyadaki diğer burs programlarından farklılık göstermektedir. Türkiye Bursları sayesinde, öğrenciler Üniversite eğitimi dışında, Türkiye'de geçirmiş oldukları süre boyunca müfredat dışı sosyal, kültürel ve akademik aktivitelerden faydalanabilmektedir.²²⁹

²²⁷ Çağatay Özdemir, Turan Can, "Türkiye'nin Büyük Öğrenci Projesi: 1992-2012", 4 Ekim 2012, <https://www.altayli.net/turkiyenin-buyuk-ogrenci-projesi-1992-2012.html>.

²²⁸ Muhammed Fatih Kaya, "Uluslararası Öğrenci Hareketliliğinde Lider 6 Dünya Ülkesinin Yükseköğretim Tanıtım Uygulamaları ve Türkiye Bursları Tanıtım Stratejisi İçin Bir Model Önerisi", (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi), Ankara 2014, s. 111-112.

²²⁹ Türkiye Bursları Resmi Web Sayfası, <https://turkiyeburslari.gov.tr/tr/sayfa/hakimizda/turkiye-burslari>, [Erişim: 22.08.2020].

Türkiye Bursları ABD'nin Fullbright bursu gibi Türkiye'nin en büyük kamu diploması faaliyetlerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Daha öncesinde YÖK, TÜBİTAK ve TİKA olarak kamu diploması kapsamında programlanmamış birbirlerinden bağımsız olarak verilmekte idi. Ancak 2011 yılı itibarıyla başbakanlık kamu diploması perspektifinden hareket ile bu burslar, Türkiye'yi eğitim üssü yapma stratejisi kapsamında yönlendirilmektedir.²³⁰

2.5.3.4. Maarif Vakfı

Türk Maarif Vakfı, 17.06.2016'da 29756 sayılı kanunla kurulmuştur. Kanunun Amaç ve Kapsam kenar başlıklı 1. maddesine göre *“Bu Kanunun amacı; yurt dışında insanlığın ortak birikim ve değerlerini esas alarak örgün ve yaygın eğitim hizmetleri vermek ve geliştirmek amacıyla okul öncesi eğitimden üniversite eğitimine kadar tüm eğitim süreçlerinde burslar vermek, okullar, eğitim kurumları ve yurtlar gibi tesisler açmak, yurt içi de dâhil olmak üzere bu kurumlarda görev alabilecek öğretmenleri yetiştirmek, bilimsel araştırmalar ve araştırma-geliştirme çalışmaları yapmak, yayınlar yapmak ve metotlar geliştirmek ve faaliyet gösterdiği ülkenin mevzuatına uygun diğer eğitim faaliyetlerini yürütmek için merkezi İstanbul'da olan Türkiye Maarif Vakfının kurulması ve işleyişine ilişkin usul ve esasları belirlemektir.”*²³¹ Vakfın adında “Maarif” kelimesi “kültür, bilgi, eğitim” anlamına gelmektedir. Vakıf, Anadolu coğrafyasının kültür, bilgi ve eğitim tecrübesini dünyanın çeşitli ülkelerinde ve noktalarında yaşayan insanlarla paylaşma açısından adeta bir köprü görevi üstlenmektedir. Daha önceki yıllarda FETÖ örgütü tarafından açılan ve yönetilen okullarda eğitim alan öğrenciler örgüt amaçları doğrultusunda o ülkenin yönetim sistemi içerisine dahil edilerek üzerlerinde psikolojik baskı ve denetim uygulanıyordu, bu şekilde örgüt amaçları doğrultusunda yönetilmeleri sağlanıyordu. Bu durumun Türkiye'nin dış politikası açısından olumsuz sonuçlara getirip çıkarabildiğini göz önünde bulundurarak, bu okulların Türkiye Maarif Vakfı'na devredilmesiyle ilgili söz konusu ülkelerle yoğun diploması faaliyetleri yürütülmektedir. Bu faaliyetler sonucunda artık 20 ülkede söz konusu okullar Maarif Vakfı'na devredilmiştir. TMV Başkanı Birol Akgün, kurumu ülkeler arasında kültür ve medeniyet etkileşimine ve ortak iyiye neden olacak bir yol olarak değerlendirmiş, bu vakfın Türkiye'nin uluslararası eğitim alanında dünyaya açılan bir kapısı olduğunu söylemiştir. Akgün,

²³⁰ YTB. (2012). *YTB Faaliyet Raporu*. Ankara YTB.

²³¹ Türkiye Maarif Vakfı Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6721.pdf>.

FETÖ ile ilişkili okulların kapatılması veya devralınması konusunda bazı ülkelerin ilk başlarda direnç gösterdiklerini fakat Türkiye'nin güçlü siyaseti ve diplomatik ilişkileri sayesinde bu sıkıntıların ortadan kaldırıldığını söylemiştir.²³²

2.5.3.5. Yunus Emre Enstitüsü ve Kültür Merkezi

Kamu diplomasisinin en önemli araçları arasında kültür diplomasisi yer almaktadır. Bir toplumun en temel unsuru olan dil, kültür diplomasisinin önemli argümanlarından biridir. Bir ülke dilini ne kadar yaygınlaştırırsa dış politikadaki etki alanını da bununla paralel olarak artırabilecektir. ABD'nin kültürel cazibesi İngilizcenin yayılmasında etkili olmuştur. İngilizcenin yayılması ise ABD'nin yumuşak gücünün yayılmasını kolaylaştırmıştır.²³³ Türkiye ise kültürel diplomasiyi uygulayacak kamu kuruluşu olan Yunus Emre Enstitüsü ile dış politikadaki etki alanını genişletmeyi amaçlamıştır. Yurt dışında 6 milyondan fazla vatandaşı bulunan, geçmişte uzun yıllar yönettiği yakın coğrafyasında milyonlarca insanın ve akraba toplulukların yaşadığı Türkiye, Enstitü sayesinde yumuşak gücünün yayılmasını sağlamaktadır.²³⁴

Yunus Emre Enstitüsü, Türk kültürünü ve tarihsel mirasını tanıtarak, unutulmuş değerlerimizi yeniden hatırlatmak, diğer kültürlerle kaynaşmak ve ülke dışında olumlu bir imaj yaratmak amacı esas alınarak kurulmuş ve bu doğrultuda 2009'dan bu yana kültür-sanat, eğitim-öğretim faaliyetleri yürütmektedir. Enstitü, benzerlerine kıyasla daha geç açılmışsa da kısa süre içerisinde etki ağını genişletmeyi başarmıştır. İlk başta 2 kültür merkezi ile faaliyetlerine başlayan Enstitü şu anda dünyada 43 ülkede, 54 kültür merkezi ve bununla birlikte 85 ülkede gerçekleştirilen Türkoloji Projesi ile toplamda ise 139 ülkede 441 personel ile faaliyetlerine devam etmektedir. Enstitü'nün 2023'de 100 kültür merkezi açmak gibi bir hedefi vardır.²³⁵ 2023 vizyonunu "*Kültür, sanat ve yabancılara Türkçe öğretimi ana başlıkları altında dünyanın birçok ülkesinde*

²³² Türkiye Maarif Vakfı (2020). <https://turkiyemaarif.org/post/7-turkiyenin-egitim-koprusu-yurt-disindaki-feto-tekelini-kirdi-421?lang=tr>. adresinden alındı.

²³³ Brzezinski, Z. (2004). *The Choice: Global Domination or Global Leadership?* New York: Basic Books, s. 178. Naklen: Fırat Purtaş, "Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:7 Sayı: 13, Kış 2013 (ss. 1-14), s. 6.

²³⁴ Ahmet Nafiz Ünalı, "Yumuşak Gücün Tesis Edilmesinde Kültürel Diplomasi'nin Önemi ve Bir Uygulayıcı Olarak Yunus Emre Enstitüsü", *Bilig*, Sayı: 91, 2019 (ss. 137 – 159), s.147

²³⁵ Abuzer Er, *Türk Dış Politikasında Kültürel Diplomasi: Yunus Emre Enstitüsü Örneği* (Afyonkarahisar Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2018, s. 122.

gerçekleştirilecek faaliyetler ve oluşturulacak iş birlikleri ile dünya toplumlarının Türkiye'yi daha yakından ve doğru kaynaklardan tanımasını sağlamak” olarak ifade eden Yunus Emre Enstitüsü başarılı çalışmalara imza atmaktadır.²³⁶ Enstitü, yurt dışında kurduğu merkezlerde Türkçe eğitim ve öğretim çalışmalarına ek olarak kültürel ve sanatsal faaliyetler yürütmekte, bilimsel araştırmalara destek vermektedir.²³⁷

Enstitü, çeşitli ülkelerde sanatsal ve kültürel faaliyetler düzenleyerek diğer ülkelerin gözünde Türkiye hakkında güzel bir imaj oluşturabilmek ya da Türk kültürünü tüm dünyaya daha yakından tanıtabilme fırsatı sunmaktadır. Bu doğrultuda ilk faaliyete başladığı günden bugüne 4000'in üzerinde sergi, tiyatro, konser, film gösterimi, akademik toplantılar, çeşitli sanat-zanaat kursları ile gibi çalışmalar ile kültür-sanat etkinliklerine destek vermiştir.²³⁸

Türkiye'nin kültür diplomasisini uygulayan ilk kurumu olarak 2009'da faaliyete başlamış enstitü 5 Mayıs 2007 tarihli 5653 sayılı kanunla kurulmuştur. Kanunun amaç kapsamı *“Bu Kanunun amacı; Türkiye'yi, kültürel mirasını, Türk dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmak, Türkiye'nin diğer ülkeler ile dostluğunu geliştirmek, kültürel alışverişini artırmak, bununla ilgili yurt içi ve yurt dışındaki bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak, Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek, Türkiye'de Yunus Emre Araştırma Enstitüsü ve yurt dışında Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri açmak için merkezi Ankara'da olan Yunus Emre Vakfının kurulmasına ilişkin esas ve usûlleri belirlemektir.”* şeklinde ifade edilmiştir.²³⁹ Vakfın amacı Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye'nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini artırıp dostluğunu geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Vakfın yönetimini sağlayan Mütevelli Heyeti, Yönetim Kurulu, Denetleme ve Danışma Kurullarında devletin üst düzey yetkililerinin bulunması enstitüsünün siyaset ve partiler üstü bir kurum olduğu anlaşılmaktadır.

---

²³⁶ Demir, a.g.e., s. 102-104.

²³⁷ Ebubekir Ceylan, “Yunus Emre Enstitüsü”, İçinde: *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı* 2013, Ed. M. Turgut Demirtepe ve Murat Yılmaz, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2015, s. 611.

²³⁸ Er, a.g.e., s. 124.

²³⁹ Yunus Emre Vakfı Kanunu, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070518-3.htm>.

Vakfın Kurucu Mütevelli Heyeti üyelerinin Onursal Başkanı olarak Cumhurbaşkanı'nın yer alması bunun açık bir göstergesidir.²⁴⁰

Diğer taraftan Vakfın icra organı olan yönetim kurulu üyeleri ise aslında kurumu yöneten organdır. Yönetim kurulu üyeleri arasında TİKA ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı gibi yumuşak güç aktörlerinin yer alması, Yunus Emre Enstitüsünün bu kurumlarla ortaklaşa Türkiye'nin yumuşak güç, kamu/kültür diplomasisini uygulayan bir kurum olduğunu göstermektedir. Bunların dışında vakıf kanununa 2013 yılında beşinci madde eklenerek kültür merkezlerinin bulunduğu ülkelerde açılacak merkezlerin yeri, faaliyetleri ve bütçesini belirlemek üzere kültür merkezleri koordinasyon kurulları oluşturulmuştur. 2007 tarihli kanunla kurulan Enstitü, 7 Mayıs 2009 tarihinde Ankara'da merkezin açılmasıyla faaliyetlerine başlamıştır. İlk merkezini kuruluşundan 5 ay sonra 17 Ekim 2009 tarihinde Bosna-Hersek'te Saraybosna Yunus Emre Kültür merkezi adıyla açan enstitü ilk olarak Balkanlarda yayılmaya başlamıştır. Ardından 11 Aralık 2009 tarihinde Arnavutluk'un başkenti olan Tiran'da ikinci kültür merkezi açılmıştır. 2014 tarihi itibarıyla Enstitü, Balkanlarda Saraybosna, Tiran, Foynitsa (açılış tarihi 11 Ekim 2011), Mostar, İşkodra (20 Ekim 2012), Priştine (26 Ağustos 2011), Prizren (26 Ağustos 2011), İpek (20 Mart 2012), Üsküp (26 Mart 2010), Bükreş (14 Kasım 2011), ve Köstence (14 Kasım 2011) olmak üzere 11 merkezde açılmıştır. Daha sonra Enstitü, Ortadoğu'da ilk merkezini Mısır'ın başkenti Kahire'de 3 Mart 2010 tarihinde açarak Ortadoğu ve Afrika'da 2014 itibarıyla İskenderiye (27 Nisan 2013), Beyrut (23 Mart 2012), Amman (28 Nisan 2012), Tahran (28 Mart 2012), Güney Afrika'da Johannesburg (Aralık 2012) ve Rabat (Mart 2013) olmak üzere 7 merkeze ulaşmıştır. Diğer taraftan 15 Aralık 2010'da faaliyetlerine başlayan Suriye'nin başkenti Şam'daki Yunus Emre Türk Kültür Merkezi ülkedeki iç savaş ve bozulan ilişkiler nedeni ile kapatılmıştır. Avrasya ve Uzakdoğu'da ise Tiflis (31 Mayıs 2012), Bakü (2013), Astana (26 Mayıs 2010), Kazan (Ekim 2012) ve Tokyo (20 Ekim 2011) olmak üzere 6 merkez açılmıştır. Avrupa'da Brüksel (18 Ekim 2010), Londra (9 Kasım 2010), Budapeşte (Haziran 2013), Varşova (20 Haziran 2011), Berlin (2014), Paris (2014), Amsterdam (2014) ve Roma (30 Ocak 2014) olmak üzere 8 merkez açılmıştır.

---

²⁴⁰ Ekşi, *a.g.e.*, s. 212-220.

SONUÇ

Kimlik, bireyin kendisine “ben kimim?” sorusunu sorarken, kendisi dışındakinin ise farklı olduğunun sonucuna varmasıyla başlayan bir süreçtir. Kimlik, sosyal ve tarihsel birikimlerin etkisiyle “ben” ve “öteki” arasındaki farklılıkların kavranması ile oluşmuş olan bir kavramdır. Birey içinde bulunduğu topluluk veya gruptan etkilenir. Toplumsal kimlik de bireyin bulunduğu grupla özdeşleşmesini ve birlikte hareket etmesini ifade etmektedir. Birey hiçbir zaman içinde doğup büyüdüğü toplumdan ayrı düşünülemez. Kimliğin inşası da bireyin sosyal ve toplumsal etkileneşinin sonucunda gerçekleşmektedir. Bir diğer kimlik ise; siyasal kimliktir. Siyasal kimlikte birey kendini ait hissettiği grubun bütün özelliklerini içselleştirir, grubun baş aktörüne itaat eder. Herhangi bir siyasal kimliğe sahip olmak bireye sosyal ve toplumsal hayatında saygınlık kazandırdığı için kimlik çeşitleri arasında en etkili olan ve yaptırım gücü olan siyasal kimliktir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikası aynı coğrafyada varlığını sürdürmüş, kendinden önceki devlet olarak Osmanlı İmparatorluğunun dış politikasıyla benzerlikler göstermektedir. Orta ölçekli bir güç olarak Türkiye Cumhuriyeti, çevresinde ve dünyada gelişen olayları gözlemleyerek büyük güçler arasındaki ilişkilerin seyrine göre dış politika doğrultusunda kendini en etkin şekilde konumlandırmaya çalışmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin elitleri devrimci düşüncelere sahip olsalar da Osmanlı döneminden tevarüs eden Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık düşüncelerini de kendi fikrî yapılarında barındırmışlardır.

Atatürk dönemi, Türkiye için çağdaş bir devlet yaratacak muasır kurumların oluşturulma veya uyarlama mücadelesiydi. Millî Mücadele boyunca Atatürk’ün izlediği dış politikanın temelinde yeni Türk Devletini uluslararası alemde tanıtmak vardı. Cumhuriyetin kuruluşu sırasında da aynı çizgi takip edilmiştir. Toplumun Batı modeline göre dönüşümü ve bu doğrultuda kurulacak kurumlar vasıtasıyla yeni devletin inşa sürecinin hem iç hem de dış temellerini pekiştirmiştir. Atatürk’ün izlediği politika döneme ilişkin araştırmalarda birkaç başlık altında karakterize edilmektedir. Bunlar gerçekçilik, bağımsızlık, barışçılık, güvenlik, Batıcılık, akılcılık şeklinde sıralanmaktadır. Atatürk, devletin başında durduğu sürece tarafsız bir dış politika izlemiş, Türkiye’nin çıkarlarıyla doğrudan ilgisi olmayan çatışmalara katılmamaya azami dikkat gösterilmiştir. Dış politikada ise Türkiye, herhangi bir maceraperest

toprak değişikliği perspektifine karşı, statüko devletleri kategorisine yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, genişlemeci politikalar olması hasebiyle Pantürkist veya Panislamist düşünceler Türk dış politikasında yaşam alanı bulmamıştır.

İkinci Dünya Savaş sırasında Türk dış politikasının şekillenmesinde İnönü'nün tutumu ve kişiliğinin ana faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Savaşla ilgili "ihtiyat"lı tutumundan taviz vermeyen İnönü de diğer elitlerin birçoğu gibi Genç Türk Devrimi, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer almış birisidir. Bu olaylar siyasi perspektiflerinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Bu yaşanmışlıklar İkinci Dünya Savaş yıllarında karar verme sürecini ve toplumun siyasi kimlik edinmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Atatürk'ün dış politika uygulamaları İnönü ile devam ederken çok partili rejime geçişle ülkenin siyasi hayatında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu doğrultuda Demokrat Parti döneminde dış politikada bazı değişiklikler kendini göstermiştir. Soğuk Savaş döneminin Türk dış politikası açısından dikkat çeken belirleyici özelliği Batı Blokuna yaklaşması ve NATO üyeliğine kabul edilmesi olmuştur. Sürecin kolay olmadığı, Türkiye'nin bunun için azami çaba gösterdiği bilinen bir gerçekliktir. Keza NATO'nun kurulması, o dönemde Sovyet istilacılığını durduran önemli bir etkindir. Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'nin siyasi hayatında önemli dönüşümler yaşanmış, demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan çok partili yaşama geçmekle siyasi, ekonomik ve sosyal hayatta liberalizm ve çoğulculuk ilkeleri toplum ve devlet hayatında yer almaya başlamıştır. Bu gelişme ite olduğu kadar dışta da yakından takip edilmiş, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak kaydıyla Batı ülkeleri bu gelişmeyi son derece olumlu karşılamıştır. 1950'lerden başlayarak 1960'a kadar devam eden siyasi ortamda Batı demokrasilerinin uygulama biçimlerinde azımsanmayacak kadar tecrübe edinilmiştir. Bu dönem CHP'nin zayıfladığı bir dönem olup uyguladığı politikalarla ilgili toplumsal tepkilerin arttığı bir dönemdi. Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkışındaki ana sebep; uzun süre tek partili rejimin sürdürölmesi, alternatifşsizlik, savaş sırasında yaşanan ekonomik sıkıntılar ve birçok temel hakların sınırlandırılması, inanç ve ibadet hürriyeti alanında yaşanan sorunlar vd. şeklinde sıralanabilir. On yıl devam eden Demokrat Parti iktidarı döneminde yaptığı icraatlar ve uyguladığı politikalar, tarımın kalkınması, Kore Savaşı sonrası Batı'nın Türkiye'ye bakışının değişmesi, askeri ve iktisadi alanda iş birlikleri vd. gelişmeler DP'nin elini güçlendirmiştir. DP, muhafazakâr kesimin oylarını kazanırken diğer taraftan yeni

oluşan sermaye kesiminin ve taleplerini karşılayan politikalara öncelik vermiştir. Fakat zamanla uygulaya koyduğu birçok icraat DP'nin baskıcı bir karaktere itilmesinin yolunu açmış, değişik yöntemler kullanarak basın, üniversiteler ve adalet kurumları üzerindeki baskısına vesile olmuştur. 1960 darbesi, ardından gelen görece liberal dönem bir süre sonra muhtıralar yoluyla askeri vesayetini şiddetini artırmıştır. 1980 darbesi ve sonrası yaşana süreç Türkiye'de siyasetin yeniden tasarlandığı bir süreç olmuş ve o dönemde birçok parti yeniden örgütlenirken 1982 Anayasasıyla getirilen yeni devlet kurumları da oluşturulmuştur. 1980 darbesi sonrası Türkiye'de siyasi hayatının önemli olaylarından biri Turgut Özal'ın iktidara gelmesi olmuştur. Başbakanlığı döneminde liberal ekonomik politikalarla adından söz ettiren Turgut Özal, Cumhurbaşkanlığı dönemi küresel anlamda önemli olayların yaşandığı döneme denk gelmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu meydana gelen yeni jeopolitik çıkar alanlarına ilişkin görüşleri ve dış politika öncelikleri Batıya yönelik olmanın yanı sıra Avrasya coğrafyası ve Türk dünyasını da kapsamaktaydı. Özal, aynı zamanda başta İran ve Irak olmak kaydıyla Orta Doğu ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirerek, bu sayede sosyokültürel ve güvenlik alanında iş birliğini ilerletmeye yönelikti. Turgut Özal'ın liberal-muhafazakâr siyasi çizgiyi takip etmesi o dönemde yaşanan uluslararası ve bölgesel değişim ve dönüşümlerin ruhuna uygun olup pragmatik niteliği haizdi. Bölgedeki gelişmeleri “Yeni Osmanlıcı” düşünce zaviyesinden değerlendirerek İslam dünyasıyla siyasi, iktisadi, askeri ve kültürel alanda önemli hamlelerde bulunmuştur. Bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş eski Sovyet cumhuriyetlerinin siyasi ve diplomatik anlamda dünya siyasetine girmelerine (İKÖ üyeliği, ECO kuruluşu vs.) öncülük yapan ülke de Türkiye'dir. Yine Turgut Özal'ın girişimiyle bölgesel iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulmuş KEİÖ (Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü) de aynı dönemin ürünüdür.

Özal sonrası dönemde de Avrasya coğrafyası, Orta Doğu ve Türk Dünyası alanları belli başlı gelişmeler ışığında yine de Türk dış politikasının öncelikli stratejik alanları olarak önemini korumuştur.

AK Partinin iktidara gelmesiyle dış politikada yeni söylemlerin gündeme getirildiğini, bu söylemler doğrultusunda dış politikanın yeniden dizayn edilmesi, statükocu bir dış politika yerine inisiyatif üstlenen, gelişmeleri gözlemleyerek ona göre tavır takınan bir Türkiye değil, süreçlere aktif müdahale eden proaktif bir devlet olmanın öneminden bahsedilmiştir. Bu dönemde Türk dış politikasında yaşanan

gelişmelerin fikrî mimarı daha sonradan dışişleri bakanı ve başbakanlık görevlerini sürdüren, akademisyen kimliği ile de öne çıkan Ahmet Davutoğlu olmuştur. Yazdığı eserler ve yaptığı söyleşilerde yeni dış politikanın düşüncel yapısını kurgulayan Ahmet Davutoğlu'nun söylem ve kullandığı kavramlar daha önceden var olmasına ve hatta kullanılmasına rağmen AK Parti döneminde esaslı şekilde seslendirilmesi ve kendine uygulama alanı bulması açısından dikkate şayandır. Fakat bu düşünsel kurgulamalar uygulama sahasında çoğu zaman başarısızlığa (Örneğin, “Ermeni açılımı”, arabuluculuk vs.) uğrarken boşuna mesai ve enerji kaybı anlamına da gelmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de siyasi kimlik algısının Türk dış politikası üzerinde etkisi, tarihsel süreçler ve siyasi kırılmalarda kendini belirgin şekilde hissettirmiştir. Bu husus sadece dış siyasette değil, ülke içi siyasetin temel dinamiklerini belirleme ve etkileme açısından dikkate şayan bir husustur. İmparatorluk geleneğinden cumhuriyete tevarüs eden farklı siyasi ve ideoloji akımların etkisi bu veya diğer ölçüde kesintisiz olarak devam etmiştir. Kemalist, cumhuriyetçi, liberal, muhafazakâr, Osmanlıcı (Yeni Osmanlıcılık), Batıcı vs. kimliklerle karakterize edilen siyasi elitlerin dış politika konusunda karar alıcı konumlara gelmesi dış politika üzerinde etkisini göstermiştir. Şunu da vurgulamak gerekir ki bu özellik mutlak şekilde süregelen bir etmen olmayıp bölgesel ve küresel değişim ve dönüşümlerden etkilenerken bu veya diğer derecede etkili olabilmektedir.

KAYNAKÇA

“Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, Otuz Yedinci Bölüm Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 15 Temmuz 2018 Tarihli ve 30479 Sayılı T.C. Resmî Gazete, [Erişim: 22.08.2020]; Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası.

“Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”, Elli Birinci Bölüm Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 15 Temmuz 2018 Tarihli ve 30479 Sayılı T.C. Resmî Gazete, [Erişim tarihi: 22.08.2020].

“Türk Diasporası Artık Birleşti”, *Artı90*, Sayı: 6, Nisan 2013 [ss. 64-65], https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/dergiler_pdf/arti-06.pdf. [Erişim tarihi: 20.08.2020].

“Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, T.C. Resmî Gazete, [Erişim: 22.08.2020].

“Türksoy’un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma”, T.C. Resmî Gazete, [Erişim: 22.08.2020].

Akçura Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri- XVIII. ve XIX. Asırlarda*, Ankara 1985.

Akçura Yusuf, *Üç Tarzı Siyaset*, 3.Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 6.

Akova Hatice, “Erikson’un Kimlik Anlayışı”, Bkz: <http://haticeakova.com/eriksonun-kimlik-anlayisi.htm>.

Aktan Coşkun Can, *Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri*, 2. Baskı, Hak-İş Yayınları, Ankara 2018.

- Asker Ali, “Ermeni Açılımı” Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, *21.Yüzyıl Dergisi*, Sayı:15, 2010 (ss. 45-56).
- Asker Ali, Özel Özcan Merve Suna, “Panslavizmin Çarlık Rusyası’nın ve Sovyetler Birliği’nin Balkan Politikaları Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih (Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi)*, Sayı: 17, Terazi Yayıncılık, 2016 [Basım tarihi ve yeri: 28 Nisan 2017, Ankara], (ss. 17- 46).
- Aslan Taner, “Osmanlıcılık ve Islahat Fermanı Açısından 1853 Tarihli “Une Réforme Praticable En Turquie” (Türkiye’de Uygulanabilir Bir Reform) İsimli Eserin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:13 Sayı:75, 2020 (ss. 202-214).
- Aşkın Muhittin, “Giydirilmiş Kimlikler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 2, 2007 (ss. 213-220).
- Aydemir Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.
- Aysal Necdet, “Türkiye’de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı’ndan DP’nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Balcı Ali, Yeşiltaş Murat, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi Dergisi*, Sayı:2, 2011 (ss. 9-35).
- Battır Orhan, “Türk Dış Politikasının 2002 Sonrası Evrimi ve AB İlişkileri”, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol:3, Issue:12, Ocak 2017 (ss.80-97).
- Baykal Ömer, “Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi”, *Akademik Hassasiyetler*, Sayı: 12, Cilt: 6, 2019 (ss. 143-179).
- Bayri Hakan, “Türkiye’de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik (1980 Sonrası Döneme Sosyo-Politik Bir Bakış)”, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2008.
- Berkes Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk, Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 9. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2017.
- Biagini Antonello, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.
- Bora Tanıl, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul 2003.
- Bozdağioğlu Yücel, "Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3 Sayı:11, 2007 (ss. 121-144).
- Bölme Selin M., Ulutaş Ufuk, "Birleşmiş Milletler 'de Filistin Oylaması: Devlete Doğru mu?", *SETA Analiz*, Sayı 44, Eylül 2011.
- Bölükbaşı Yusuf Ziya, Dış Politika Yapım Sürecinde Milliyetçiliğin Rolü: Ak Parti Örneği (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2016.
- Bülbül Gül, "İslahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve İslahat Fermanı", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 1989 (ss. 157-179).
- Ceylan Ebubekir, "Yunus Emre Enstitüsü", İçinde: *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013*, Ed. M. Turgut Demirtepe ve Murat Yılmaz, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2015.
- Coşkun Vahap, "Cumhuriyet Anayasalarında Vatandaşlık", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12-13 Sayı: 16-17-18-19, Temmuz 2009 (ss. 1-21)

- Çağlar Aytaç, “Liberalizm ve Realizm Çerçevesinde ‘Nutuk’ Analizi” (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2018.
- Çakmak Haydar, “İsmet İnönü ve Dış Politika”, İçinde: *Mustafa Kemal Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanları ve Dış Politika* (Editör: Haydar Çakmak), Kripto Yayınları, Ankara 2016.
- Çelikkol A. Oğuz, *One Minute’ten Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması*, Doğan Kitabevi, İstanbul 2014.
- Çelikkol Mithat, “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(25), 2010 (ss. 93-126).
- Çınar Yusuf, “Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:26, Eylül-Ekim 2011 (ss. 1-19).
- Daban Cihan, “Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2017, Cilt: 17 Sayı: 33 (ss. 77-96).
- Dadak Elvan Aydemir, Nilüfer Özcan Demir, “Sosyal Kimlik Kuramı Bağlamında Bireylerin Kimlik Tanımlamaları: Kocaeli Kafkas Kültür Derneği Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran 2020 (ss. 11-23).
- Dağı İhsan, “Özal’ın Avrupa Topluluğu Politikası ve İnsan Hakları Sorunu”, *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal* (Editör: İhsan Sezal), 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Demir Cenk, “XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Siyasal Gelişmeler”, İçinde: *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, (Editör Nurgün Koç), Cilt:1, İdeal Kültür Yayıncılık İstanbul 2019 (ss. 19-50).
- Demir Şerif, “Osmanlılık Düşüncesinin Doğuşu ve Uygulanışı (1839-1871) (Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Politikasındaki Değişiklikler)” Van

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Van 1999.

Demir Şerif, “Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlılık Düşüncesinin Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 31, Kış 2010 (ss. 284-294).

Demir Şerif, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011 (ss. 331-348).

Demirci Fatih, “İslahat Fermanı ve Müsavat Meselesi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Master Tezi, Ankara 1999.

Dinç Sait, “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938-1965)”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2008 (ss. 1-5).

Doğan Adem - Batar Hasan, “Siyasal Kimlik, Hayat Tarzı ve Siyasal Tercih: Malatya Seçmeni Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: 22 Sayı:2, Kasım 2019 (ss. 931-949).

Duman Zeki, “Türkiye’de Modernleşme ve Liberal Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal’ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2008.

Durak Durdu Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 14, 2003 (ss. 291-318).

Ekici Kübra Deren, “Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli 2018.

Ekşi Muharrem, *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, 0Ankara 2018.

Er Abuzer, *Türk Dış Politikasında Kültürel Diplomasi: Yunus Emre Enstitüsü Örneği* Afyonkarahisar Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2018.

Erdaş Sadık, “I. İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993..

Erdem Gazi, “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahât Fermânı’na Yeniden Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:51 Sayı: 1, 2010 (ss. 327-348).

Erdem Tuğba, “Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnisite”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:19 Sayı:1, Yaz 2019 (ss. 27-36).

Erhan Çağrı, Embel Ersin, “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, *0Bilig*, 2015(ss. 146-148).

Erol Mehmet Seyfettin, Ozan Emre, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, 2011 (ss. 18-24).

Fahri Yetim, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: Millet-i Hâkime Düşüncesi ve Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, Aralık 2008 (ss.71-84).

Gökçe Burcu, “1960-1980 Arası Türkiye'deki Siyasi Partilerin Kimlik Sorunları”, *International Social Sciences Studies Journal*, Cilt:5 Sayı: 40, 2019 (ss.4134-4146).

- Göksu Vahap, “Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8 Sayı:2, 2013 (ss. 69-93).
- Göktepe Cihat, Seydi Süleyman, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, *Bilig*, 2015 (ss.197-199).
- Gönlübol Mehmet, Kürkçüoğlu Ömer, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1985 (ss. 454-458).
- Gönlübol Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995 (10.Baskı)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.
- Griss Nur Bilge, “Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:9 Sayı: 34, 2012
- Güder Süleyman, Mercan Muhammed Hüseyin, “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası”, *İnsan ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2012 (ss. 57-92).
- Güldü Özgür, “Üniversite Öğrencilerinde Siyasal Kimlik”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Güleç Cansu, “AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi: Bölgesel Çatışmalarda Dış Politika Söylemi” (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018.
- Gümüş Musa, “Anayasal Meşrûî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 47, Güz 2008 (ss. 215-240).
- Güner Fethullah, “Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak “Osmanlıcılık” Hareketi”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008, s. 9-11.

Gürbey Gülistan, “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, İçinde: *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet* (Editör: İhsan Dağı), Boyut Yayıncılık, İstanbul 2003.

Gürses Hakan, “Kimlik Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin*, (Der: Tanıl Bora), Birikim Yayınları, İstanbul 2000.

Hanioğlu M.Ş., “Türkçülük”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>.

Hanioğlu Şükrü, “Batılılaşma”, *TDVİA*, Cilt:5, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013.

Heper Metin, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

Işık Ufuk, “Türk Dış Politikasında Yeni Bir Üslup Arayışı: Anlayış Dergisi Örneği”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.

İlyas Ahmet, “Johson Mektubu ve Türk Dış Politikasında Eksen Kayması. 1965-1980”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, Sayı: 10, Ocak 2015 (ss. 163-17700).

İlyas Ahmet, Turan Orhan, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 1 Sayı:1, 2012 (ss. 293-299).

Jackson Melinda Sue, “Identity Matters: Political Identity Construction and The Process of Identity Influence”, *Unpublished doctoral dissertation University of Minnesot.*, 2005.

Kaboğlu İbrahim, Sales Eric, *Darbe ve Demokrasi Sarkacında Türk Anayasa Hukuku* (Çevirmen ve editör: İrem Berksoy), Legal Yayınları, İstanbul 2018.

Karlıklı Yücel, “Türk Anayasaları ve Dil”, *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 20, Mart 1999.

Kaya Muhammed Fatih, “Uluslararası Öğrenci Hareketliliğinde Lider 6 Dünya Ülkesinin Yükseköğretim Tanıtım Uygulamaları ve Türkiye Bursları Tanıtım Stratejisi İçin Bir Model Önerisi”, (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi), Ankara 2014.

- Kayar Betül, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2017.
- Keyman Fuat, “Atatürk ve Dış Politika Vizyonu”, İçinde: *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, (Editör: Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara 2008.
- Koçak İlhami, “Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açından İrdelenmesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2007.
- Kodaman Bayram, *II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)*, *Türkler*, Cilt: XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 (ss. 165-192).
- Kürkçüoğlu Ömer, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1980 (ss. 312-330).
- Lamprou Alexandros, Moiras Leonidas, “1856 Islahat Fermanı’nın Amaltheia Gazetesinde Yansıması”, *KEBİKEÇ İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, 2020 (ss. 143-160).
- Larrain Jorge, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Modernite ve Üçüncü Dünya Gerçeği* (çev. Neşe Nur Domaniç), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.
- Malara Consuelo Emilj, “Tanzimat Reformları ve İtalyanlar (1838-1876)”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.
- Metintaş Mustafa Yahya, Kayıran Mehmet, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası (1939-1942)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:21 Sayı:1, 2011 (ss. 289-300).
- Oğuzlu Tarık H., “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1 Sayı:9, 2009 (ss. 43-50).

- Oğuzlu Tarık, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4 Sayı: 4, Haziran 2012 (ss. 8-17).
- Oğuzlu Tarık, “The Arab Spring and the Rise of the 2.0 Version of Turkey’s Zero Problems with Neighbors Policy” SAM Policy Brief, February 2012, No. 1. http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/SAM_Paper_TarikOguzlu2.pdf
- Ortaylı İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Öğün Süleyman Seyfi, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- Ölker Perihan, Aktaş Tuğba, "Tanzimat Fermanının Metindilbilimsel Çözümlemesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:13 Sayı:2, Kış 2013 (ss. 209, 230).
- Örmeci Ozan, “Jön Türkler ve İttihat ve Terakki”, *Tarih Okulu*, Sayı: VIII, Eylül-Aralık 2010 (ss. 95-109).
- Özal Turgut, “Türkiye’nin Önünde Hâcet Kapıları Açılmıştır”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:19, 1992.
- Özcan Azmi, “Osmanlılık”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik>.
- Özdaşlı Esmе, Asker Ali, “Bir Bütünün Parçalan: “Ermeni Açılımı” Politikası ve Azerbaycan Topraklarının İşgali”, *Qarabağ Azadlıq Təşkilatı Qarabağ Dünən Bugün və Sabah 14-cü elmi-əməli Konferansının Materialları*, Bakı 2015 (ss. 65-71).
- Özdemir Eylem, “Kimlik Kavramı ve Teorik Yaklaşımlar”, *Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 32, Güz 2010 (ss. 9-29).
- Özdemir H., *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- Özdemir Yavuz; Çiydem Erol; Aktaş Elif, "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:22 Sayı:1, Ocak 2014 (ss. 321-338).

- Özdemir, Çağatay, Can Turan, “Türkiye’nin Büyük Öğrenci Projesi: 1992-2012”, 4 Ekim 2012, <https://www.altayli.net/turkiyenin-buyuk-ogrenci-projesi-1992-2012.html>
- Pınar Latif, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: İdealizm-Realizm Kıskaçında Türkiye”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası. I* (Editör: İsmail Şahin), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017 (ss. 11-56).
- Purtaş Fırat, “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:7 Sayı: 13, Kış 2013 (ss. 1-014).
- Purtaş Fırat, Türk Cumhuriyetlerinin Kültürel Entegrasyonu ve Türksöy, https://tasam.org/Files/Icerik/File/F%C4%B1rat_PURTA%C5%9E.pdf_9b330256-1fba-4996-8e31-abe2f4187d51.pdf [Erişim: 22.08.2020]
- Sarınay Yusuf, “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2000 (s.858-886).
- Somel Selçuk Akşin, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, Sabancı Üniversitesi, 25 Ekim 2007.
- Sonyel Salahi R., “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten*, Cilt: XLIX Sayı: 195, Ankara 1986, s. 652. [Elektronik format: <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1885/tur.>]
- Sönmezer Faruk, *Türk Dış Politikası: 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016.
- Sümer Gültekin, “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika* Cilt:6, Sayı: 23, 2010 (ss.73-98).
- Şahin Yakup, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt: 1 Sayı:1, 2013 (ss. 32-55).

- Şimşek Mürşide, “Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası”, Cilt: 22, Sayı: TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım 2020 (ss. 221-240).
- Tanör Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Eylül 2017.
- Tarcan Burçin Hafize, Akgüller Hilal, Işık Kübra, “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası”, *Econder International Academic Journal*, Cilt: 2 Sayı:2, 2018 (ss. 250-271).
- Taşkesenlioğlu Muhammed Yasin, “Kuruluşu, Yapısı ve Uygulamalarıyla Meclis-İ Âli-İ Tanzimat (1854-1861)”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum 2014.
- Taşkıran Cemalettin, “Dönemin Dış Politika Değerlendirilmesi”, İçinde: *Türk Dış Politikası (1919-2008)* (Editör: Haydar Çakmak), Platin Yayınları, Ankara 2008.
- Tunaya Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Tuncer Hüseyin, *Türk Yurdu (1911-1931)* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.
- Tür Özlem, “İsrail’in Özur Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, (Haziran 2013),
(https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/3ozlemtur.pdf [Erişim tarihi: 12.03.2020]).
- Tür Özlem, Han Ahmet K., “2000’li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak”, *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler* (Derleyenler: Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem), Nobel Yayınları, Ankara 2015.
- Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Editör: Baskın Oran), Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: III (2001-2012), (Editör: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Türk hükümetlerinin listesi ve görev tarihleri için bkz: Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-cumhuriyeti-hukumetleri-134271>.

Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, [Erişim: 22.08.2020].

Türkiye Bursları Resmi Web Sayfası, <https://turkiyeburslari.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda/turkiye-burslari>, [Erişim: 22.08.2020].

Türkiye Maarif Vakfı (2020). <https://turkiyemaarif.org/post/7-turkiyenin-egitim-koprusu-yurt-disindaki-feto-tekeline-kirdi-421?lang=tr>. adresinden alındı.

Türkiye Maarif Vakfı Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6721.pdf>

Türkkan Hakan, “Osmanlı Devleti’nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi’nin Demokratik Hüviyeti”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Ekim 2018 (ss. 364-379).

TÜRKSOY Hakkında, <https://www.turksoy.org/tr/turksoy/about> [Erişim: 22.08.2020]

Tüysüzoğlu Göktürk, “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm” *Alternatif Politika*, Cilt: 5 Sayı: 3, 2013 (ss. 295-323).

Uluç A. Vahap, “Liberal- Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 23, 2014 (ss. 107-140).

Uzgel İlhan, “Dış Politikada AKP: Strateji Konumdan Stratejik Modele”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:30, Sayı: 252, 2009 (ss. 69-84).

Ünalnış Ahmet Nafız, “Yumuşak Gücün Tesis Edilmesinde Kültürel Diplomasinin Önemı ve Bir Uygulayıcı Olarak Yunus Emre Enstitüsü”, *Bilig*, Sayı: 91, 2019 (ss. 137 – 159).

Yanmış Mehmet, Kahraman Bayram, “Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:8 Sayı:2, 2013 (ss. 117-153)

Yavuz M. Hakan, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 13, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/13/03-hakan-yavuz-deisen-turk-kimligi-ve-dis-politika-neo-osmanli.pdf> [Erişim tarihi: 22.02.2020].

Yentürk Yüksel, “II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti”, (İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.

Yesevi Çağla Gül, *Türk Milliyetçiliği: Doğuşu, Yükselişi ve Siyasal Yansımaları*, Kripto Yayınları, Ankara 2018.

Yeşilbursa Behçet Kemal, “Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış Politikası”, *ATA dergisi*, 1999 (s.67-97).

Yıldız Fatih, “Tanzimat Dönemi ve Mustafa Reşit Paşa”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sivas, şubat 2018.

YTB. (2012). *YTB Faaliyet Raporu*. Ankara YTB.

Yunus Emre Vakfı Kanunu,

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070518-3.htm>.

Zentürk Ardan, “Demokrasinin Dış Politika Boyutu”, *Star*, 1 Kasım 2010.

Zürcher Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.